

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÖNETİM AHLÂKİ BAĞLAMINDA OSMANLI
SİYASETNAMELERİNİN İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

Abdulkadir AKSOY

Enstitü Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Musa EKEN

MAYIS – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

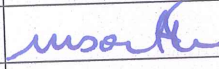
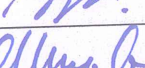
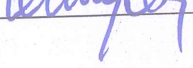
YÖNETİM AHLÂKİ BAĞLAMINDA OSMANLI
SİYASETNAMELERİNİN İNCELENMESİ

DOKTORA TEZİ

Abdulkadir AKSOY

Enstitü Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

“Bu tez 03/05/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Musa EKEN	Başarılı	
Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL	BAŞARILI	
Doç. Dr. Muharrem ES	BAŞARILI	
Doç. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ	-Başarılı-	
Doç. Dr. Özer KÖSEOĞLU	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Abdulkadir Aksoy
Öğrenci Numarası	:	D136003003
Enstitü Anabilim Dalı	:	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS ☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Yönetim Ahlakı Bağlamında Osmanlı Siyasetnamelerinin İncelenmesi
Benzerlik Oranı	:	% 5

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

03/05/2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

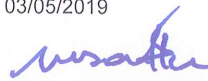
Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Musa EKEN

Tarih: 03/05/2019

İmza:

☒KABUL EDİLMİŞTİR

☐REDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

“Yönetim Ahlâkı Bağlamında Osmanlı Siyasetnamelerinin İncelenmesi” başlıklı bu çalışma, siyasetnamelerin yönetim ahlakını nasıl incelediği merkezinde şekillenmiştir. Bu çerçevede iyi yönetim arayışında olan her söylem gibi siyasetnamelerde de “ideal” olana vurgu göze çarpmaktadır. Bununla birlikte siyasetnamelerin dönemlerinin yönetsel problemlerini inceleme konusu yapımları, onların söz konusu “teorik” yönleri ile birlikte “pratik/uygulama” alanına dair boyutlarını da öne çıkarmaktadır.

Bu çalışma literatürde giderek artan ilgiyle inceleme konusu yapılan siyasetnamelerin içerisinde şekillendiği yönetim düşüncesini açıklama çabasının ürünüdür. Bu çerçevede bu çalışmanın yazılış sürecinde ilk teşekkür danışmanım Prof. Dr. Musa Eken içindir. Onun desteği, öneri ve değerlendirmeleri söz konusu çalışmanın şekillenmesinde en önemli rolü oluşturmaktadır. Tez izleme jürimde yer alan Doç. Dr. Özer Köseoğlu çalışmanın en başından itibaren her fırsatta değerli öneri ve eleştirileri ile oldukça önemli katkılar sunmuştur. Yine tez izleme jürimde yer alan Doç. Dr. Ali Arslan’a ve tez savunma jürisi olarak katkılar sunan Prof. Dr. Ramazan Şengül, Doç. Dr. Muharrem Es ve Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç’a da müteşekkirim. Ayrıca çalışmayı titizlikle okuyarak görüş ve önerileri ile katkı sunan Doç. Dr. M. Lütfi Şen ve değerli dostum Öğr. Gör. Sinan Avan da teşekkür etmem gereken kişilerdendir. Dr. Öğr. Üye. Orhan Keskintaş kıymetli görüş ve önerileri ile çalışmada işimi kolaylaştırdı. Bu sebeple adını anmasam eksik olurdu. Bölümümdeki araştırma görevlisi çalışma arkadaşlarıma da destekleri için teşekkür ederim.

Akademik hayatın her sürecinde olduğu gibi bu zorlu aşamasında da maddi manevi desteklerini hep hissettiğim kıymetli anne ve babama sonsuz teşekkürler. Onların güveni ve desteği bu çalışmada hep yardımcım oldu. Son olarak ise doktora tez süreci boyunca en yakın destekçim olan sevgili eşim ve kızım en büyük teşekkürü hak etmektedir. Bu sürecin onların da hayatını etkilediğinin farkındayım. Dolayısıyla bu çalışmanın ortaya çıkmasında işimi hep kolaylaştıran sevgili eşime ve kızıma sonsuz teşekkürler.

Abdulkadir AKSOY

03.05.2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
TABLolar LİSTESİ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1: AHLAKIN DOĞASI: AHLAK – ETİK KAVRAMI VE KURAMLARI	9
1.1. Ahlaka Dair Kavramsal Tartışmalar	10
1.1.1. Ahlakın Tanımlanması Problemi	10
1.1.2. Ahlak Felsefesi: Etik.....	13
1.1.3. Ahlak ve Etik Ayrımının Önemi.....	14
1.1.4. Ahlak-Hukuk İlişkisine Kısa Bir Bakış	16
1.2. Etik Kuramları.....	19
1.3. İslam Ahlak Düşüncesi	23
1.3.1. Geleneksel Ahlak (Nassî Ahlak).....	24
1.3.2. Tasavvufi Ahlak.....	27
1.3.3. Felsefi Ahlak.....	29
1.3.3.1. Tehzibu’l Ahlak (Ahlak Eğitimi).....	30
1.3.3.2. Ahlak-ı Nasrî ve Ahlak-ı Celalî.....	31
1.3.3.3. Ahlak-ı Alai	34
1.3.3.4. Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi: Risale-i Keşfiyye (Keşifler Risalesi)	36
1.4. Nefis Teorisi (İlm-i Nefs).....	38
1.5. Erdem ve Temel Erdem Katalogları	39
1.5.1. Erdemlerin Tasnifi	40
1.5.2. Erdemli Devletin “Erdemi”	43
1.6. Osmanlı’da Ahlak Düşüncesi ve Eserleri	45

BÖLÜM 2: YÖNETİM AHLAKI VE TÜRK YÖNETİM DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ..... 50

2.1. Uygulamalı Ahlak Alanı Olarak Yönetim Ahlakı	51
2.1.1. Siyaset ve Yönetim (İdare): Kısa Kavramsal Çerçeve	52
2.1.2. Yönetim Ahlakına Farklı Bakışlar	55
2.1.2.1. Ahlak ve Siyasetin Birlikteliği ya da Ayrışması.....	56
2.1.2.2. Yönetim ve Ahlak İlişkisini Anlama	59
2.1.3. Yöneticiler İçin “Etik Kodlar” Sınıflandırması	67
2.1.4. Liyakat ve Sadakat İlkelerinin Yönetimde Uygulanması	70
2.2. İyi Yönetim ve Meritokrasi.....	72
2.3. Batı-Dışı Yönetim Paradigmaları.....	75
2.3.1. Doğu-Batı Ayrımı: Yönetim Geleneğini Anlamak İçin Temel Argümanlar	75
2.3.2. Batı-Dışı Yönetim Pratiklerinin İncelenmesinin Önemi ve Gerekliliği	76
2.4. Yönetime Dair Klasik Eserler Özelinde Doğu Yönetim Düşüncesi	78
2.4.1. Çin Yönetim Düşüncesi	79
2.4.2. Hint Yönetim Düşüncesi.....	82
2.4.3. İran Yönetim Düşüncesi	86
2.5. İslam Yönetim Düşüncesi	90
2.5.1. Hz. Muhammed ve İslam Yönetim Geleneğinin Şekillenmesi.....	90
2.5.2. İslam Yönetimin Geleneğinin Temel İlkeleri	93
2.6. Türk Yönetim Düşüncesi	95
2.6.1. İslam Öncesi Türklerde Yönetim.....	95
2.6.2. Osmanlı Yönetim Geleneğini Etkileyen Havzalar ve Yönetim Düşüncesinin Temel Kavramları	98

BÖLÜM 3: SİYASETNAMELER VE YÖNETİMDE AHLAKI ARAMAK 102

3.1. Siyasetnameler: Tanımlama, Sınıflandırma ve Konumlandırma Problemi	103
3.1.1. Kavramsal Boyut: Nasihatname (Pendname), Siyasetname, Islahatname ve Diğer Öğüt Eserleri	103
3.1.2. Siyasetnamelerin Sınıflandırılması ve İçeriği.....	106
3.1.3. Terkip, Süreklilik ve Değişim Temelinde Osmanlı Siyasetnameleri	111
3.1.4. Kısa Siyasetname Sözlüğü: Siyasetnamelerde Sık Kullanılan Bazı Kavram ve Metaforlar	113

3.1.4.1. Adalet Dairesi	113
3.1.4.2. Çoban-Kral.....	115
3.1.4.3. Beden-Ülke	116
3.1.4.4. Anasır-ı Erbaa (Dört Unsur)	117
3.1.4.5. Din ve Devlet Birliğinden Adalet ve Mülk Birliğine	118
3.2. Osmanlı Öncesi Siyasetnameler ve Yönetim Ahlakının Anlamı.....	119
3.2.1. Batı “Hükümdar Aynalarında” Yönetim Ahlakı	119
3.2.2. Erken Dönem Siyasetnamelerde Yönetim Ahlakı	124
3.2.3. Diğer Türk-İslam Siyasetnamelerinde Yönetim Ahlakı	128
3.3. Osmanlı Siyasetnamelerinde Yönetim Ahlakı	133
3.3.1. Hükümdar (Devlet Başkanı) ve Ahlak.....	136
3.3.1.1. Hükümdarda Bulunması Gereken Nitelikler	137
3.3.1.2. “İyi” ve “Kötü” Hükümdar Ayrımı ve Önemi.....	140
3.3.2. Vezirler ve Diğer Üst Düzey Kamu Görevlilerinin Ahlakı	143
3.3.3. Yönetici Ahlakının Göstergesi Olarak Liyakatli Kamu Görevlisi Seçmenin Önemi.....	146
3.3.4. Yöneticilerin Denetim Görevi	148
3.3.5. Memurların Ahlakı ve Yönetimde Yozlaşmanın Önlenmesi İçin Yapılması Gerekenler	150
3.4. Yönetim Ahlakını Dairevi Düşünmek	153
3.5. Osmanlı Siyasetnamelerindeki Yönetim Ahlakının Genel Görünümü ve Değerlendirmesi.....	155
3.5.1. Siyasetnamelerde Yönetimin Ahlak ile Sınırlandırılması	155
3.5.2. Siyasetnamelerdeki Yönetim Ahlakının Genel Değerlendirmesi ve Modern Yönetim Etiği ile İlişkisi	159
SONUÇ.....	163
KAYNAKÇA	172
ÖZGEÇMİŞ.....	201

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 : Problem Tiplerine Göre Etik Sınıflandırılması	20
Tablo 2 : Etik Teorileri	21
Tablo 3 : Kur'an'a Göre Yöneten ve Yönetilen İlişkileri.....	26
Tablo 4 : İbn Miskeveyh'de Erdemler ve Alt Erdemler	41
Tablo 5 : Ahlak-Siyaset İlişkisine Felsefî Yaklaşımlar	56
Tablo 6 : Aristoteles'e Göre İyi ve Kötü Yönetimler	73
Tablo 7 : Hindistan Yönetim Periyotları ve Temel Karakteri	82
Tablo 8 : Siyasetnamelerin Tasnifi ve Üç Havza	110
Tablo 9 : Siyasetnamelerde Padişah ve Vezir Ahlakının Üç Boyutu	132
Tablo 10 : Osmanlı Siyasetnameleri ve Yazarları	134

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Osmanlı Ahlak Eserlerinde Ahlakın Sınıflandırılması.....	47
Şekil 2: Ahlak Dairesi.....	64
Şekil 3: Kamu Yönetiminde Üç Paradigma.....	77
Şekil 4: Adalet Dairesi.....	115
Şekil 5: Yönetim Ahlakı Dairesi.....	153

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒
Tezin Başlığı: Yönetim Ahlakı Bağlamında Osmanlı Siyasetnamelerinin İncelenmesi	
Tezin Yazarı: Abdulkadir AKSOY	Danışman: Prof. Dr. Musa EKEN
Kabul Tarihi: 03/05/2019	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 200
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	
Türk yönetim düşüncesi incelemesi açısından önemli olan siyasetnameler, ortaya çıktıkları zamandan itibaren yöneticiler için önemli olmuştur. Çünkü yöneticilere yönetim faaliyetini yürütürken uymaları ve kaçınmaları gereken öneriler sunmuştur. Bu ise siyasetnamelerin dönemlerinin yönetim düşüncesini anlamada önemini ortaya çıkarmaktadır. Siyasetnamelerde üzerinde tartışılan yönetim, bilindiği üzere modern öncesi toplumsal ilişkilerde başka bir deyişle tarım toplumu düzeninde oluşmuştur. Bu açıdan siyasetnamelerdeki yönetim konusunu, en temelde yöneten-yönetilen yönü ile ele almak gerekmektedir. Bu bakımdan yöneticinin karakteri, ahlakı ve davranışları yönetim sürecinde modern yönetim düşüncesine nispetle daha fazla ön plana çıkmaktadır. Çünkü hem en üst yönetici olarak hükümdarın, hem de diğer yönetici ve kamu görevlilerinin birbirlerinin davranışları ve dolayısıyla ahlaki sorumluluklarında etkili olduğu varsayılabilir. Siyasetnameler, İslam siyaset düşüncesinin temel kavramları olan adalet, ahlak ve nizamın temel karakterini oluşturduğu bir yönetim düşüncesi merkezinde gelişmiştir. Bu bakımdan ahlak, siyasetnamelerde aynı zamanda yönetimin niteliğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Başka bir deyişle siyasetnamelerdeki iyi ve kötü yönetim arayışı ve tartışmaları ilk olarak ahlak ile ilişkilendirilebilir. Ahlak ise İslam düşüncesinde farklı ekoller ve bağlamları ile incelenmiş ve bu birikim birey, aile/toplum ve devlete kadar her kademede ele alınmıştır. Siyasetnameler iyi yönetimin nasıl mümkün olacağını incelemesi bakımından birer nasihat eserleridir. Yöneticiye öğüt verme olarak değerlendirildiğinde çoğu toplumda örneğine rastlanabilecek bu tür eserler bulundukları dönemin yönetsel aksaklıklarına da yer vermişlerdir. Bu bağlamda, İslam-Türk tarihinde bu metinlerin bir süreklilik içinde değerlendirilmesi anlamlı hale gelmektedir. Bu çalışmada ise Osmanlı siyasetnameleri örnek metinler olarak seçilmiş ve bunların yönetim ahlakına dair söylemleri betimsel yöntemle incelenmiştir. Söz konusu siyasetnamelerde yönetim ahlakı devlet başkanı (hükümdar), vezir ve diğer üst düzey kamu görevlileri ve son olarak da memurlar açısından irdelenmiştir. Osmanlı dönemi siyasetnamelerinde ahlak alanı bu açılardan incelendiğinde yönetim ahlakı ile iyi yönetim anlayışı arasında zorunlu bir ilişki olduğu belirtilebilir.	
Anahtar Kelimeler: Yönetim Ahlakı, İyi Yönetim, Siyasetname, Türk Yönetim Düşüncesi, Osmanlı Siyasetnameleri	

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree ☐	Ph.D. ☒
Title of Thesis: Examination of Ottoman Siyasat Namehs in the Context of Administrative Ethics	
Author of Thesis: Abdulkadir AKSOY	Supervisor: Prof. Dr. Musa EKEN
Accepted Date: 03/05/2019	Number of Pages: viii (pre text) +200
Department: Political Science and Public Administration	
Siyasat namehs which are important in terms of Turkish administration thought have been important for rulers since they emerged. This is because they have offered recommendations that rulers need to follow and avoid in ruling activities. That's why, the importance of siyasat namehs revealed in understanding the administration thought of their periods. The administration understanding discussed in the siyasat namehs is formed in the pre-modern social relations, in other words in the order of agricultural society. From this point of view, it needs to be addressed the ruling issue in the policymaking with ruler-ruled aspect in basic. In this respect, the character, morality and behavior of the rulers are more prominent in the ruling process compared to modern administration. It can be assumed that both the sovereign as the top ruler and other executives and civil servants are influential in each other's behavior and thus their moral responsibilities. Siyasat namehs are developed in the sphere of administration thought, whose basic characters are justice, morality and order. Morality, in this respect, can also be considered as an indicator of the quality of administration. In other words, the search for good and bad administration in siyasat namehs can be linked to morality. Morality has been examined with different schools and contexts in Islamic thought and discussed at every level from individual to family/society and state. Siyasat namehs are advice works concerning how a good administration would be possible. Considering the advice to ruler, these kinds of works, which can be found in most societies, have also included administrative failures of their periods. In this context, it is meaningful to consider these texts in a continuity in the history of Islamic-Turkish thought. In this study, Ottoman siyasat namehs were selected as sample texts and their statements about the morality of administration were analyzed with descriptive method. The morality of ruling in the mentioned siyasat namehs was examined in terms of the sovereign (ruler), vizier, other senior civil servants, and finally the civil servants. When the moral sphere is examined from this respect in the siyasat namehs of Ottoman period, it can be stated that there is an obligatory relationship between the administrative ethics and good administration.	
Keywords: Administrative Ethics, Good Administration, Siyasat Namehs, Turkish Administrative Thought, Ottoman Siyasat Namehs	

GİRİŞ

Geleneksel dönem ilmi ve felsefi düşüncesinde insan, doğası bakımından ya da birtakım akli ilkelerin sonucu bir arada yaşamaya mecbur (medeniyyün-bit'tab) olarak ifade edilmektedir. İnsanların bir arada yaşamaları ile birlikte şekillenip gelişen ahlaki ilkeler, toplumsal yaşamın zorunlu sonucu olarak varlığını sürdürmüştür. Hukukla beraber toplumsal hayattaki düzenin en önemli boyutunu oluşturan ahlak, bu yönü ile toplumsal olan her alanda (iktisat, siyaset, din vb.) önemli bir kavram olarak inceleme konusu yapılmaktadır.

Yönetim tarihi incelendiğinde, insanların idaresinin değişik biçimlerde karşımıza çıktığı görülmektedir. Devlet olgusu değişen yapıya sahip olsa da yöneten, yönetilen ve yönetim araçları/kurumları bağlamında süreklilik arz etmektedir. Öte yandan yönetimin niteliği ise yine devletin tarihi ile eşzamanlı olarak tartışla gelmektedir. Bu bakımdan yönetimin etkinlik, verimlilik ve etkililik boyutlarının yanında onun “iyi” ya da “kötü” olarak değerlendirilen ahlaki yönünün de varlığını hatırlamak gerekmektedir. Dolayısıyla “iyi yönetim”in arayışında olmak ile yönetim ve ahlak/etik ilişkisini incelemek zaruri hale gelmektedir.

Yönetimde ahlak konusu günümüz kamu yönetimi yazınında çoğunlukla etik teorisi ile birlikte değerlendirilmekte ve bunun yansıması olarak etik kurullar üzerinden ilerlemektedir. Etik kurullar ise genellikle kamu görevlilerinin uyması ve kaçınması gereken etik kuralları belirleme ve bunlarla ilgili farkındalık oluşturma yolu ile faaliyet yürütmektedir. Bu bağlamda etik, kamu yönetiminde aksaklıkları düzeltme aracı, başka bir ifade ile tedavi edici bir araç olarak görülmektedir. Öte yandan geleneksel, modern ve post-modern kamu yönetimi yaklaşımları da etğin rolünü tartışmalı hale getirmiştir. Bunun yansıması olarak da kamu yönetimi teorisindeki güncel tartışmalarda da etik tekrar kilit bir konuma yerleşmiştir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde kamu görevlilerinin yönetim faaliyetinde hangi değer, ilke ve kurallara göre davranması gerektiği hukukun olduğu kadar ahlakın da önemsenmesi gerekliliği olarak değerlendirilebilir.

Siyasetnameler devletin kılıçla korunup, kalem ile ayakta duracağı varsayımından hareketle, kalemin yönetimdeki öneminin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Geleneksel dönemde kalem bilindiği gibi bilginin sembolü olarak kullanılmaktadır. Bu bakımdan yönetme işinin salt sezgiden ibaret düşünülmesi veya siyasetnamelerin bu minvalde değerlendirilmesi bir eksiklik olarak görülmelidir. Dolayısıyla siyasetnameleri aşırı genellemelerin yer aldığı çalışmaların ötesinde, söyledikleri ve söylemedikleri şeyler ile anlamaya çalışmak önemli görülmektedir.

Tez Çalışmasının Konusu ve Amacı

Kamu yönetiminde paradigma arayışları ve bu alanda tartışmalar devam etmekte iken, kamu yönetiminin disiplinin “Doğu”yu dışta bıraktığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Kamu yönetimi için bir ortak en iyi yoldan bahsedilse de bu özelde Anglo-Amerikan ve genelde Batılı bir içeriğe sahiptir (Drechsler, 2014: 125). Oysa yönetim, tarihsel olarak yöneten yönetilen ilişkisinin oluşması kadar eski ve evrensel bir olgudur. Ayrıca yönetim tarihinde yöneticilerin eylemlerine meşruiyet sağlama, yönetimlerini daha uzun ömürlü yapma, dini veya ahlaki hareketle iyi yönetici olma gibi farklı saikler ile çevrelerindeki önemsedikleri kişilerin görüşlerine başvurdukları görülmektedir. “İyi yönetim” ise doğrudan ahlak ile ilişkili olduğu için, onun Batı dışı deneyimini incelemek kamu yönetiminde paradigma arayışında alternatif veriler sunabilir.

Bu noktada “Batı dışı toplumlarda iyi yönetimi anlamak için nereye başvurabiliriz?” sorusu önem kazanmaktadır. Söz konusu toplumlardaki yöneten-yönetilen ilişkilerinin ve sorumluluklarının anlaşılabilmesi için diğer araçların (efsaneler, destanlar, halk şiiri, atasözleri ve özdeyişler) yanında doğrudan devleti konu edinen metinler önemli bir imkân sunmaktadır. Bu açıdan Doğu-İslam-Türk düşünce tarihinde siyasetname türü eserlerin metin analizi, ahlak-yönetim ilişkisini anlamakta önemli görülmektedir. Çünkü siyasetname türü, Türk yönetim düşüncesinin ve tarihinin birincil kaynakları mesabesindedir. Bu bakımdan siyasetnameler, “iyi yönetim”in ahlaki ve felsefi boyutlarını anlamak bakımından kaynak olduğundan bu tezin inceleme konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmada temel olarak siyasetnameler merkezinde yönetim ahlakı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda çalışmada şu soruya cevap aranmaktadır: “Siyasetnamelerde ahlak, yönetim anlayışını ve iyi yönetim arayışını nasıl şekillendirmektedir?” Bu sorunun anlaşılabilmesi için de şu alt sorular aracılığı ile konu detaylandırılmıştır.

- İslam-Türk düşüncesinde siyasetnameleri etkilemiş, ahlak felsefesi ve başlıca akımlar nelerdir?
- Yönetim düşüncesindeki meritokratik değerler, Türk yönetim düşüncesinde ahlak ile ilişkilendirilebilir mi?
- Siyasetnameler, iyi yönetim anlayışını ahlak ile mi kurgular?
- Osmanlı siyasetnameleri yönetim ahlakını hangi yönlerden ele alırlar?

Yukarıdaki sorulardan hareketle şu noktanın vurgulanması elzemdir; yönetimin nihai hedefi “kamunun iyiliği”dir. Yöneten-yönetilen ekseninde yönetimin varlığı, ortak iyiyi oluşturan tüm etkenler ile ilişkili olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada ortak iyinin imkânını tartışan metinler üzerinden yönetimin ahlaklılığı sorununun irdelenmesi yapılmaktadır.

Siyasetnameler iyi yönetim arayışı konusunda aslında şu temel soru etrafında şekillenmektedir: Hükümdar/devlet başkanı nasıl yönetirse adalet gerçekleşir ve bunun sonucunda mutluluğa ulaşılır? Kuşkusuz bu soru siyasetnamelerin bütünü anlamak için yeterli olamaz. Ancak iyi yönetim arayışında siyasetnamelerin temel vurgusunun yeryüzünde düzenin kurulması (nizam-ı alem) ve korunması ile adaletin sağlanmasıdır. Bu açıdan yönetim ile ahlak (erdem) arasında ontolojik bir bağ kurulmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmanın iki yönü bulunmaktadır. Birincisi son yıllarda dünyada kamu yönetimi alanında giderek daha önemli hale gelen etik ile diğeri ise yönetim tarihinin temel araştırma nesnelerinden birisini oluşturan siyasetnameler ile ilgilidir. Türkiye’de yönetim ahlakı, son yıllarda yükselen ilgiyle birlikte kamu yönetiminde etik bağlamında incelenme eğilimindedir. Fakat bu çalışmalar çoğunlukla modern kamu yönetimi ve örgütlenmesi çevresinde şekillenmiştir. Modern kamu yönetimi öncesinde de

yöneticilerin ve kamu görevlilerinin hangi ilkelerden hareketle yönetim faaliyetini yürütmesi gerektiği önemli bir alan oluşturmıştır. Bu yönü ile çalışmanın merkezi konusu olan yönetim ahlakı alanı, kamu yönetiminde etik çalışmalarının modern öncesi dönemdeki adlandırılması ve konumunu ifade etmektedir.

Öte yandan siyasetnameler ile ilgili yapılan çalışmalar ya bir siyasetnamenin yazarı ve metin çevirisinden oluşan edebiyat ve tarih alanlarında ya da bütün siyasetnamelerin edebi yönden incelenmesi gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Siyasetnamelerin siyaset ve kamu yönetimi disiplinleri merkezinden incelenmeleri ise çok az sayıdadır. Bunlar içerisinde siyasetnamelerin ideal yönetici imgesini çoban-sürü metaforundan hareketle inceleyen Türk (2012), siyasetnameleri bir dönem koşulu olmaksızın “siyasal olanın nasıl simgelendiğini” ortaya koymak amacıyla analiz etmiştir. Keskintaş’ın (2017) Osmanlı siyasetnamelerini konu edinen çalışmasında siyasetnameler adalet, nizam ve ahlak boyutları ile incelenmiştir. Çünkü yazara göre bu üç kavram Osmanlı siyasi düşüncesinin merkezi kavramlarıdır. Keskintaş siyasetnamelerde bu kavramların tarihsel ve felsefi yönlerini siyaset felsefesi ekseninde incelemiştir. Keskintaş’ın çalışmasını farklı kılan bir yön de adalet, nizam ve ahlak kavramlarının metafizik yönlerini de ortaya koymuş olmasıdır. Bu bakımdan özellikle ahlak ile ilgili bölümü bu tezi de destekler mahiyettedir. Dinçer (2018) ise siyasetnameleri kamu yönetimi disiplinine yakınlştırarak, yönetim bilimi perspektifinden incelemektedir. Dinçer ilk örneklerinden başlayarak siyasetnameleri içerik analizine tabi tutmaktadır.

Burada zikredilenler dışında siyasetnameleri tekil örnekler olarak inceleyen lisansüstü tezler de bulunmaktadır. Atay (2018), Kara (2018), Yıldırım (2018) ve Yeğın (2017)’ın çalışmaları seçilen siyasetname üzerinden yönetim ve siyaset yaklaşımı değerlendirilmelerinin yapıldığı tezlere örnek olarak gösterilebilir. Bunlar genellikle, tek bir siyasetname ya da siyasetname yazarının yönetim ve siyasete dair görüşleri çerçevesinde oluşmaktadır. Siyaset ve kamu yönetimi disiplinleri çerçevesinde oluşturulan bu ve benzeri lisansüstü (çoğunlukla yüksek lisans) çalışmaların sayısında bir artışın da görüldüğünü ifade etmek gerekmektedir.

Kamu yönetimi alanında gerek lisansüstü tezlerde gerekse diğer akademik çalışmalarda siyasetnameler son yıllarda artan ilgiye rağmen hala birçok yönüyle incelemek için değerli kaynaklardır. Siyasetnamelerin kamu yönetimi disiplini içinde bir bakıma ihmal

edilmesi ya da derinlemesine tahlil edilmemiş olması siyasetnamelerin tarih, edebiyat ve ilahiyat gibi alanlarda yapılan çalışmalara sıkışıp kalmasına sebep olmuştur. Halbuki bu disiplinlerin olduğu kadar ve hatta belki de daha fazlası ile kamu yönetimi alanı için de önemli olan siyasetnamelerin kısıtlı sayıda inceleme konusu yapılması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Tez Çalışmasının Yöntemi ve Kısıtları

Bu çalışma ahlak kavramı üzerinden İslam ahlak anlayışı ve bunun Türk yönetim kültüründeki karşılığını ele almayı planlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada siyasetnameler üzerinden yönetim ahlakı okuması yapılacaktır. Fakat siyasetname yazını oldukça fazla ve çeşitli olduğu için Osmanlı Devleti döneminde yazılmış olan siyasetnameler (bunlardan günümüz Türkçesine transkripsiyonu yapılanlar) çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Araştırma kapsamına dahil edilen siyasetnamelerin analiziyle “iyi yönetim” in değer, ilke ve kurum düzeyinde ipuçları aranacaktır.

Bununla birlikte tezin temel kavramı olan “yönetim ahlakı” çalışmanın başında kavramsal, kuramsal ve tarihi kullanımı ile irdelenecektir. Bu bağlamda bir kavram irdemesi yapılırken de bilindik yöntem kullanılacaktır. Yani öncelikle “kavram hangi terimler ve unsurlarla tanımlanmakta ve kavramın hiyerarşik konumu neresidir?” soruları ile tezin kavramsal tartışması yapılmaktadır. Sonrasında ise Türk yönetim düşüncesinin en önemli yapıtaşları olan siyasetnameler kavramsal bir irdelemeye tabi tutulmaktadır. Bu çalışmanın temel metinlerini oluşturan siyasetnameler betimsel söylem analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Çalışma yukarıdaki sorular ve sorunlar etrafında şekillenecek olsa da birtakım sınırlılıkları ve zorlukları da bünyesinde taşımaktadır. Siyasetnameler şekil ve içerik bakımından oldukça fazla sayıdadır. Sayısal bakımdan çokluğu onların kategorileştirilmesini zorlaştırmakta, bu açıdan da çalışılması güç bir alan haline gelmektedir. Siyasetnamelerin söz konusu çokluğuna ve çeşitliliğine rağmen tasnif etmek gerekirse en temelde kim için yazıldığı ile ilişkilendirilebilir. Bu açıdan hükümdara ya da vezirliğe dair olabileceği gibi genel görünümde de olabilir. Bunun yanında felsefi biçimde yazılanlar ile daha pratik bakış açısı ile yazılanlar olarak da bir sınıflandırma yapılabilir. Bu çalışmada şu siyasetnameler inceleme konusu yapılmıştır:

- 1) Ahmedi (1335-1413)-İskendername,
- 2) Şeyhoğlu Mustafa (1340-1414)-Kenzül Kübera ve Mehekkü'l Ulema,
- 3) Ahmed bin Hüsameddin (15. yy.)-Amasi Miratu'l-Müluk,
- 4) Sultan Murad Han (1402-1451)-Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler,
- 5) Tursun Bey (1426?-1491?)-Fetih Babası,
- 6) Pir Mehmet Zaifi (1494-1557)-Gülşen-i Müluk,
- 7) Lütü Paşa (1488-1563)-Asafname,
- 8) Kadı Hüseyin B. Hasan (16. yy)-Leta'ifu'l Efkar,
- 9) İbn Firuz (?-1609)-Gurretü'l Beyza,
- 10) Gelibolu Mustafa Âli (1541-1600)-Nushatü's-Selatin,
- 11) Hasan Kafi Akhisari (1541-1615)-Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Alem,
- 12) Veysi (1561-1628)-Hab-Name,
- 13) Abdüsselam El-Amasi-Tuhfetü'l (16. yy?)- Ümera ve Minhatü'l Vüzera,
- 14) Koçi Bey (17. yy)-Risaleler,
- 15) Kâtip Çelebi (1609-1657)-Düsturu'l Amel li-İslahi'l-Halel,
- 16) Defterdar Sarı Mehmet Paşa (?-1717)-Nesayihü'l- Vüzera vel-Umera,
- 17) İbrahim Müteferrika (1670?-1747)-Usulü'l- Hikem fi Nizami'l-Ümem,
- 18) Hasan Beyzade Ahmed Paşa (?-1637)-Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Alem,
- 19) Sivas Mutasarrıfı Abdi Efendi (?-1884?)-Nutm-ı Bi Perva ile Akl-ı Dana Beyninde Muhavere,

20) Tunuslu Hayrettin Paşa (1822-1890)-Akvemü'l Mesalik fi Marifeti Ahvalü'l Memalik,

21) Yazarı Bilinmiyor (18-19. yy)-Koca Sekbanbaşı Risalesi,

22) İbrahim Bin Muhammed (15.yy)-Adabu'l-Hilafe ve Esbabu'l-Hisafe,

23) Ali Bin Ebi Bekr el-Herevi (1147-1215)-Tezkiretü'l-Hereviyye fi Hiyeli'l-Harbiyye,

Bu siyasetnamelerin seçiminde ise şu kriterler dikkate alınmıştır;

- İlk olarak bu siyasetnameler Osmanlı döneminde kaleme alınmıştır. Sadece son ikisi Osmanlı öncesinde kaleme alınmış olup, Osmanlı yöneticileri için tercüme edilen siyasetnameleri örneklemesi bakımından seçilmiştir. Bunun dışında diğer siyasetnameler Osmanlı devrinde telif edilmiştir.
- İkinci olarak ise siyasetnameler farklı dillerde (Arapça, Farsça ve Türkçe) kaleme alınmıştır. Bunların bir kısmı günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Ancak hala pek çok eserin yazma olarak kütüphanelerde bulunduğu bilinmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada sadece günümüz Türkçesine tercümesi yapılmış siyasetnameler inceleme konusu yapılmıştır.

Bu bağlamda çalışma üç bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk bölüm siyasetnamelerdeki ahlak alanının felsefî yönünün ne olduğu ile ilgilidir. Bu bakımdan ahlak kavramının sorgulaması yapılarak bölüme başlanmaktadır. Ahlak alanının siyasetnamelere şekil veren yönü ile İslam ahlak düşüncesi üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde son olarak da siyasetnamelerin sıklıkla kullandığı erdem kavramı kısaca tanımlanarak temel erdemlerden bahsedilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise yönetim ahlakının nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili bir giriş yapılmakta ve bu çerçevede Batı dışı yönetim paradigmaları incelenmektedir. Kamu yönetimi alanında ihmal edilen Doğu/İslam/Türk yönetim paradigmalarının önemi ve bu havzaların temel yönetim düşünceleri tartışılmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde ise, ilk iki bölümdeki kavramsal, kuramsal ve tarihsel boyutlar çerçevesinde siyasetnamelerde yönetim ahlakının nasıl ele alındığı seçilen

siyasetnameler özelinde sorgulanmaktadır. Bu bakımdan siyasetnamelerin anlamı, önemi ve türlerine kısaca değinilerek içerikleri incelenmektedir. Batı literatüründe hükümdar aynası olarak değerlendirilen metinlerden örnekler ile seçilen siyasetnamelerdeki fikir ve söylem karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

BÖLÜM 1: AHLAKIN DOĞASI: AHLAK – ETİK KAVRAMI VE KURAMLARI

“İyi ve kötü insanlar uykuda belli olmazlar”

Aristoteles

“Ahlakın faydalı olduğu iddiası, ahlakın çıkarlarımızın türevi olduğu şeklindeki ifadeye çok yakındır ki bu da ahlakın inkarındır. Çıkar ve faydadan bağımsız, özerk bir değer olarak ahlak, ancak vazife prensibine dayandırılabilir. Bu prensip ise dinden kaynaklanır.”

Aliya İzzetbegović

Ahlak kavramı, sosyal bilimlerdeki diğer kavramlarda olduğu gibi farklı tanımlamaların muhatabı olmaktadır. Bu farklı anlamlandırma biçimleri başlangıçta bir problem gibi görünse de aynı zamanda köken ve kaynak farklılıklarını vurguladığı için faydalıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde ahlakı tanımlamak/tartışmak ve ahlakın kuramsal boyutlarını belirtmek, çalışmanın devam eden bölümlerinin daha duru bir şekilde anlaşılabilmesi için elzem görülmektedir.

Ahlak, gündelik hayatta üzerinde sık konuşulan konulardan birisidir; genellikle bozulmalar üzerinden “ahlaki yozlaşma- çürüme” gibi nitelemelerin konusu olarak olumsuz söylemlerin içeriğini oluşturur. Zaman zaman (örneğin kayıp para bulup sahibine teslim eden bireyin davranışları gibi) davranışları olumlamak için kullanılagelmektedir. Bunların dışında ortaya çıkan “meslek etiği” gibi nitelemeler ile de kuramsal bir boyutu ifade edilmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde ahlakın bu denli yoğun pratik ve teorik boyutlarının oluşu, yukarıda değinildiği üzere, kavramsal boyutunun iyi belirlenmesini gerekli kılmaktadır.

Buradan hareketle çalışmanın bu bölümünde ahlak kavramı tanımlanmaya çalışılacak, ahlak ile beraber zikredilen ve onun felsefi inceleme alanı olarak ifade edilen etik konusu detaylandırılacak ve aralarındaki ilişkiden bahsedilecektir. Daha sonra ise ahlak kuramlarının temel varsayımları üzerinde durulacaktır. Bu bölümde son tartışma konusu olarak özellikle siyasetnamelerde sıklıkla atıf yapılan İslam ahlak düşüncesi ele alınarak bu düşünce yapısının ayırt edici boyutları tartışılacaktır. Böylelikle çalışmanın son bölümünde siyasetnameler incelenirken, bu bölümde belirtilen temel ilkeler ile süreklilik mi kopuş mu sergilediği ifade edilebilecektir.

1.1. Ahlaka Dair Kavramsal Tartışmalar

Ahlakın diğel felsefe veya sosyal bilim kavramları gibi çok zor tanımlanan değıl, aşığı yukarı üzerinde uzlaşılan bazı ortak noktalarının olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Fakat bu uzlaşı ahlakın kaynağı ya da evrenselliğı gibi alanlarda görülebileceğı üzere her zaman mümkün olmamaktadır. Başka bir ifade ile ahlak hemen herkesin mutlaka olmasını istediğı bir şey iken bunun yöntemleri hususunda veya uygulamada farklılaşmalar görülebilmektedir. Bu farklılaşmalar ise dini, felsefi ve sosyal bilimlerin diğel alanlarında farklı ahlak anlayışlarını/yaklaşımlarını ortaya çıkarmıştır.

Yeryüzündeki hemen her toplulukta yapılması emredilen ve yasaklanan, onaylanan ve yadığanan eylemler bulunmaktadır. Bir korsan gemisinin mürettebatı arasında dahi bu tür değıerlendirmeleri görebilmek mümkündür. Bir korsanın saldırı boyunca atik ve cesur davranması ve sonrasında yağmalanan ganimeti adil paylaşırması beklenir. Bunu yapamadığında “kötü” bir korsan olarak nitelenir. Buradan hareketle insanın daha geniş topluluklara/topluma ait olmasıyla görevlerinin ve olası kabahatlerinin kapsamının da genişlediğı ifade edilebilir. Yani bu toplumsallık içerisinde uymak zorunda olduğu kurallardan bahsedilir ve bunların yaptırımını çoğı kez “kınanma” olarak görülür (Russell, 2014: 47).

İnsanlar olarak bizler davranışları değıerlendirirken neden “iyi” ve “kötü” gibi kavramlara başvuruyoruz? “İyi” ve “kötü” nedir? “İyi” ve “kötü” hakkında sosyal çevremizin (aile, toplum vb) bize öğrettiğı-benimsettiğı dışında detaylı bilgimiz var mıdır? Eğıer varsa böyle bir bilgi nasıl kazanılır ve dayanağı nedir? “İyi” ve “kötü”nün değıerlerle ilgili olduğu iddia edilmektedir. Öyleyse değıer nedir? Tüm insanlar için geçerli, aynı ağırlıkta evrensel bir değıerler sisteminden bahsedilebilir mi? Yoksa değıerler şahıslara, gruplara, toplumlara ve kültürlere göre değıışen öznel ölçütlerden mi ibarettir? Buna benzer daha pek çok sorularla detaylandırılabilcek bu alan artık ahlak üzerine sistemli bir düşünme sürecine başlamış demektir (Özlem, 2014: 21).

1.1.1. Ahlakın Tanımlanması Problemi

Ahlak ya da etik hakkında pek çok eser ahlakı tanımlayarak başlar. Bu çalışmada da ahlakın kavramsal boyutuna ve farklı ahlak tanımlarına değıinilecektir. Çünkü

çalışmanın devam eden bölümlerinde ahlak veya etik kavramı kullanıldığında bu kavramın işaret ettiği noktayı doğru tespit edebilmek adına bu tanımlamalara burada yer vermenin önemli olduğu düşünülmektedir.

Ahlakın din bilimlerinde de kullanılan tanımlarından birisi, “insanın kişiliğinden ve iradeye bağlı eylemlerinden kaynaklanan, iyi ya da kötü olarak değerlendirmeye konu olan, zamana, topluma ya da kültüre göre değişiklik gösterdiği ya da zorunlu değişmez evrensel nitelik taşıdığı düşünülen kurallar ve davranışlar bütünü” dır (TÜBA, 2011: 20-21).

Bu tanımlama, ahlakın çok genel hatlarını belirlemede kullanılabilir. Fakat ahlak üzerine yapılan tespitleri görebilmemiz için diğer ahlak tanımlarını da ortaya koymak gerekir. Bu bağlamda eğitim bilimlerinde kullanılan ve daha çok sosyo-psikolojik boyutlarını öne çıkaran tanımında ahlak, “doğru-yanlış, iyi-kötü diye adlandırılacak birtakım kişilik özellikleri, düşünceleri, yargıları ya da eylemleri belirtmek üzere kullanılan bir değer ölçüsü ve davranışların buna göre değerlendirilmesi” (TÜBA, 2011: 20-21) demektir.

Ahlak kelimesinin kökeninden yola çıkarak yapılan tanımlamalar ise kavramın başka boyutuna dikkat çekmek için önemlidir. Örneğin Ayverdi (2006: 58) ahlakı: “(*hulk*-yaratılış, tabiat, huy- çoğul şekli) insandaki iyi ya da kötü huylar, tabiat, iyi huylar, insanı manen yükselten iyi tabiatlar, faziletler” olarak belirtirken; Hançerlioğlu (2010: 8-9) “belli bir toplumun belli bir döneminde bireysel ve toplumsal davranış kurallarını saptayan ve inceleyen bilim” şeklinde ifade eder. Bir insanın yaradılışı gereği gerçekleştirdiği davranışı dile getiren Arapça *hulk* sözcüğünün çoğulu olan ahlak terimi, “huy, seciye, mizaç anlamlarını çoğul olarak” tanımlar. Bu tanıma çok benzeyen bir başka ahlak tanımında Develioğlu (2013: 21) ahlakı “insanda bulunan ruhi ve zihni haller, iyilik etmek ve fenalıktan çekinmek için takibi lazım gelen usul ve kaideleri öğreten ilim” olarak tanımlar. Yine bu konuda önemli bir başvuru kaynağı olan TDV İslam Ansiklopedisi’nde ahlak maddesi, yukarıdaki tanımlara paralel biçimde ahlak “Arapça huy, seciye, tabiat gibi anlamlara gelen *hulk* veya *huluk* kelimesinin çoğulu olarak belirtip, insanın fizik yapısı için *halk*, manevi yapısı için *hulk* kelimelerinin kullanıldığı” (Çağrı, 1989: 1) şeklinde açıklanmaktadır.

Ahlakın sosyal boyutunu vurgulayan tanımlarda ise ahlak; insan topluluklarınca benimsenmiş olan, bireylerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen törel davranış kurallarının, yasalarının, ilkelerinin, değerlerinin toplamı, töre, bir toplumda uyulması gereken kurallar (TÜBA, 2011: 20-21; Ayverdi, 2006: 58; Hançerlioğlu, 2010: 8-9, TDK, 2005: 43) olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle ahlakın Türkçe’de yoğun kullanım alanı olarak töre ile olan bağının güçlü olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Bunun ise özellikle çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Türk devlet geleneğinde ahlakın yönetimle ilişkisi tartışmalarında oldukça önemli bir özgünlük olduğunun altı çizilmelidir.

Bununla beraber ahlak, yasa, gelenek veya görgü kurallarından farklıdır. Her ne kadar yasa, gelenek ve görgü kuralları toplumsal olgular olsa ve hemen hepsinde “doğru” ve “gerekli” gibi ortak terimler de yer alsa ahlak bunlardan ayrılmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde ahlakın batı toplumunda gelişmiş haliyle bireyci olduğu bir kenara bırakılsa dahi ahlak toplumsal alanda sadece beğenmeyi ya da beğenmemeyi ifade ettiği için farklıdır (Frankena, 2007: 25-26).

Yukarıdaki tanımlardan farklı olarak İslam ahlak düşüncesinde önemli ağırlığı olan İbn Miskeveyh (2013: 49) ahlakı çok kısa ve sade olarak şöyle tanımlamaktadır: “Ahlak nefsin düşünüp taşınmadan kendi fiillerini ortaya koymasını sağlayan durumdur”. İbn Miskeveyh hemen devamında bu ahlakın hem mizaçtan kaynaklanan tabii ahlak hem de eğitim ile kazanılan ahlak olabileceğini belirtmektedir.

Ahlak tanımında vurgulanması gereken önemli bir husus da ahlakın özgürlük ile olan zorunlu bağıdır. Ahlak, özgürlüğün kaçınılmaz sonucu olduğundan, özgürlüğün olduğu her yerde iyi ile kötü arasında seçim yapmak üzere karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde ahlak; insanın doğasındaki kötü yönün arındırılması, iyilik yönünün geliştirilmesi yoluyla insanlar arası ilişkileri daha iyi ve olumlu yönde geliştiren değerler ve eylemler bütünüdür (Yaran, 2010: 9).

Ahlakın oluşumu oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. Çünkü insanların bir arada yaşadıkları hemen her yerde insanlar arası ilişkileri düzenleyen kurallar oluşmaya başlamıştır. Bu kurallar ise kuşaklar arasında aktararak bir ahlak sistemi oluşturur. Dolayısıyla buraya kadar anlatılanlardan yola çıkarak ahlak kavramını derli toplu ifade

eden ve çalışmada bu bağlamda kullanılan şu tanım vurgulanabilir; ahlak bir insan topluluğunun belirli bir tarihsel süreç boyunca belirli türden inanç, kural, yasak, norm ve değerlere uygun olarak oluşturulmuş ve oluşan bu düzenlemeye göre töreleşen ve gelenekleşmiş yaşam biçimidir (Cevizci, 2014b: 129).

Buraya kadar yapılan ahlak tanımları göz önüne alındığında ahlakın, iyi ve kötü gibi nitelermeler ile toplumsal alanda bireylerin davranışlarının düzenlenmesi anlamlı olmaktadır. Yine ahlakın mizaç/huy anlamında kullanımını görmek de mümkündür. Bu bağlamda ahlakı anlamak için çalışmada kavramın felsefî olarak incelenmesi ile ve İslam ahlak düşüncesi konusunun irdelenmesi ile devam edilecektir. Ahlakı olan biten bir şey değil kökleri olan ve her an olagelen bir şey olarak ele aldığımızda bu inceleme daha da anlamlı olmaktadır.

1.1.2. Ahlak Felsefesi: Etik

Ahlak ile ilgili çoğu çalışmada etik-ahlak ilişkisi veya ayrımı ele alınır. Çünkü bu iki kavramın giriftliği açıklamayı gerekli kılar. Buradan hareketle çalışmanın başlığının ahlak olmasının sebebinin de ortaya konulabilmesi için etik kavramının irdelenmesinin faydalı olduğu düşünülmektedir.

Olan biten şeyleri ahlaki açıdan yargılamayıp, ahlaki olanın esasen ne olduğu, ahlaki eylemin bir anlamının olup olmadığı, eylemlerin temellendirilmesinin nasıl yapılacağı ve açıklanacağı gibi soruların sorulması ile etik alanına girilmiş olur. Bu bağlamda etik, ahlaki olarak nitelenen şeyleri çok genel, ilkesel ve soyut olarak tartışmaktadır. Başka bir ifade ile etik iyinin ne olduğunu söylemez, iyi olarak nitelenen şeyin iyi olduğu kanaatine nasıl varıldığını tartışır. Dolayısıyla etik, ahlak üretmez ama ahlak üzerine tartışılmasını ve kriterler belirlenmesini sağlar (Pieper, 2012: 29).

Öte yandan etiğin ikili bir anlamda kullanılabileceği ile ilgili Cevizci (2014a: 18-19) şunları belirtir: Eylemler pratiği ahlakı, eylemin teorisi ise etiği ifade etmektedir. Bununla birlikte ahlakın yerel olabileceği etiğin ise evrensel olabileceği yaklaşımı etiğin

Grekçe “*ethos*” sözcüğünden ziyade “*êthos*” anlamına işaret etmektedir.¹ Böylelikle etik “töre, gelenek” anlamının yanında “karakter” anlamında da kullanılır.

Etigin bir başka felsefe sözlüğünde ise tanımı şu şekilde ifade edilmektedir: “Törebilim, aksiyolojinin yaşam normlarına ilişkin dalı. İnsan ilişkilerinde iyi ile kötü, doğru ile yanlış, sorumluluk ile sorumsuzluk nitelemelerinin geçerlilik kıstaslarını belirlemeye, yerleşik davranış kurallarını irdeleyerek saplantı ve önyargılara açıklık kazandırmaya yönelik kavramsal çözümleme” (Yıldırım, 2004: 9).

Yukarıda kısmen değinildiği üzere etik, ahlak üzerine düşünme süreci olarak görülür. Ancak ahlak üzerine düşünme öylesine, planı ve programı olmaksızın yapılan düşünme değildir. Yöntemli, felsefi bir takım kavram ve kuramlar aracılığı ile ahlakın sorgulanması etik olarak ifade edilebilir (Yaran, 2010: 11). Dolayısıyla ahlak felsefesi, pratik felsefenin bir kısmıdır (Ülken, 2001: 11; Nuttall, 1997: 15) ve ahlaki sorunlar ile ahlaki yargılar hakkında felsefi düşünmedir (Frankena, 2007: 20).

Ahlak ve etigin yukarıdaki tanımlarından yola çıkarak farklı anlamları içerdiği söylenebilir. Zira ahlak daha çok bir kişinin, bir topluluğun, bir toplumun veya bir sosyal sınıf gibi belli bir zamanda hayatlarında olan ve onların davranışlarını biçimlendiren inanç, değer, emir, yasak toplamı ve ilişkileri olarak görülebilir. Bu bakımdan ahlak yaşamla iç içedir. Ahlak tarihsel olarak uygulanan bir şeydir ve insanlık tarihi boyunca da hemen hemen tüm insan topluluklarında karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, “Hıristiyan ahlakı”, “İslam ahlakı”, “Konfüçyüsçü ahlak”, “hümanist ahlak”, “ödev ahlakı”, “aristokrat ahlakı”, “burjuvazi ahlakı”, “iş ahlakı”, “meslek ahlakı” gibi tamlamaların çokluğu bu bağlamda düşünülebilir. Bu durum ise ahlak üzerine düşünüldüğünde ahlaklar çokluğundan bahsetmeyi mümkün kılmaktadır (Özlem, 2013: 21-22).

1.1.3. Ahlak ve Etik Ayrımının Önemi

Ahlak ve etik kavramlarının literatürde sıklıkla kullanılan ve çoğu birbirine benzeyen tanımları ve kullanım alanları yukarıda belirtildi. Peki, etik ya da ahlak kavramının herhangi bir çalışmada kullanılmasının kıstası nedir? siyaset ve yönetim alanlarında

¹ Grekçede “ethos” töre, gelenek anlamında kullanılmakta iken, *êthos*” karakter anlamında kullanılmaktadır (Cevizci, 2014a: 19).

yapılan çalışmalarda etik veya ahlak kavramının tercih edilme nedeni nedir? Bu soruya bir cevap aranması sayesinde çalışmanın başlığında kullanılan yönetim ahlakı konusuna da temel hazırlanmış olacaktır. Çünkü bu çalışmanın özgün yanlarından birisi de yönetim ahlakının özellikle İslami referansları ve bunun Türk yönetim zihniyeti üzerindeki etkisi üzerindendir. Dolayısıyla etik ve ahlak kavramlarının konumunu vurgulamak önemlidir. Soruyu daha da derinleştirirsek yönetim etiği ya da yönetim ahlakı tamlamaları arasında bir fark olabilir mi?

Kuşkusuz bu sorulara verilecek cevaplar çeşitli olacaktır. Cevapların çeşitliliği ise ahlak ve etik kavramlarının tanımlanması ve zaman zaman da bazı ideolojik söylemlerden kayıtsız olmaması ile de ilgilidir. Yaran (2010: 11-12) ahlak ve etik kavramlarının birbirini yerine kullanımının hatalı olduğunu ifade eder. Dolayısıyla ahlak kavramını dini çağrışım yaptığından ötürü, etik kavramını da Batı kökenli olduğundan dolayı kullanmama isteğinin makul bir yaklaşım olmadığını ifade eder.

Bu itirazın karşısında ise etik ve ahlak kavramlarının birbirini ile olan ilişkisi ifade edilmektedir. Örneğin Tepe (1998: 12-14) ahlakın “ahlaklılık” ve normlar oluşturmak dışında etik anlamına da geldiğini iddia eder. Çünkü etik kelimesinin kökeninin Yunanca “ethos”, “moral” kelimesinin ise “mos” sözcüklerinden türediğini ve her ikisinin de gelenek, görenek ve alışkanlık gibi anlamları ihtiva ettiğini belirtir.

Ahlak ve etik kavramlarının Türkçe alan yazında nasıl kullanıldığı ile ilgili önemli bir çalışmada Özturan (2011: 189) oldukça dikkat çekici değerlendirmeler sunmaktadır. Ona göre, ahlak ve etik kavramlarının Türkçe literatürde kullanımında bir kafa karışıklığından bahsedilebilir. Etik teriminin Fransızca versiyonu ile harf devrimi sonrasında (1932) Türkçe sözlükte kullanıldığı görülse de Türkçe kavram olarak ilk defa 1960 yılında kullanıldığı tespit edilmiştir. 80’li yıllardan itibaren özellikle “tıp etiği” gibi pratik ahlak çalışmalarının yaygınlaşması ile etik kavramı Türkçe’de zaman zaman ahlak-ahlak felsefesi zaman zaman da bunun ötesinde bir anlama işaret ettiği iddiası ile kullanılmıştır.

Yine Özturan’ın (2011: 178-192) zikredilen çalışmada vurguladığı önemli bir husus da etik-ahlak ve ahlak felsefesi kavramlarının kullanımının teorik karşılıkları yerine kullanımının kolaylığından dolayı olduğudur. Başka bir ifade ile yukarıda tanımlarda

vurgulandığı üzere ahlak felsefesi olarak etik, belli felsefeciler tarafından anlamını netleştirememeye pahasına ahlak felsefesi kavramından farklı anlamlarda tutarsız biçimde kullanılmıştır. Bu bağlamda etik teriminin neredeyse 2000’li yıllara gelene kadar ahlak ve ahlak felsefesinden farklı bir anlamda (birkaç istisna hariç) kullanılmadığı, bu tarihlerden ahlak felsefecilerinin de etik kavramını kullandıklarının görülmesi bu değerlendirmeyi desteklemektedir.

Öte yandan kamu yönetimi ve siyaset bilimi alanlarında yapılan etik çalışmalarının sınırlılığından dolayı zikredilen makalede yer almamasından ötürü, buralardaki kullanımlarının detayları bilinmemektedir. Ancak özellikle kamu yönetimi ve etik alanında yapılan lisansüstü tezlere göz atıldığında kavramın kullanımındaki kafa karışıklığı göze çarpmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada karmaşanın farkında olarak etik, ahlak felsefesi anlamı ile kullanılacaktır. Bu çerçevede yukarıdaki soru tekrar düşünüldüğünde yönetim ahlakı, yönetimin niteliğine dair ilkelerin önerilmesi, yöneticilerin ve kamu görevlilerinin uyması ve kaçınması gereken davranışları belirleme aşamalarını kapsamaktadır. Dolayısıyla yönetim etiği de söz konusu süreçler ve kavramlar üzerine sistematik düşünme ile ilişkilendirilebilir.

1.1.4. Ahlak-Hukuk İlişkisine Kısa Bir Bakış

Ahlaklı olmak “iç” ve “dış” gerekçeler ile ilişkilidir. Örneğin kişiyi ahlaklı olmaya iten dış gerekçe olarak uymadığımızda başkaları tarafından kınanmama isteği önemli bir etkidir. Fakat ahlaklı davranmak sadece “dış” etki sebebi ile gerçekleşmez. Çünkü bu durumda ahlak göstermelik, başkaları için yapılan davranışa dönüşür. Bu da beraberinde ahlaksızlığı getirir. Bu açıdan iç ve dış ahlak olarak kullanılabilecek bu kavramların ilişkisi şu şekilde kurulabilir: dış ahlak çerçeve üretir, iç ahlak ise hayatiyet verir. Bu bağlamda ahlakı bir kurallar mecburiyeti olarak görmek özgürlüğü kısıtlayıcı kabul edilir. Çünkü ahlakı sadece kurallarda aramak ahlakın içsel yönünü ihmal eder. Dolayısıyla ahlak, kurallarda değil kural koyucunun niyetinde aranmalıdır. Bunun sebebi kuralları oluşturan eylem, kuralların oluşturduğu eylemden üstün kabul edilmesinden dolayıdır (Poyraz, 2005: 11-14).

Yukarıda kısaca işaret edildiği üzere ahlak kavramı, bir “şey”in nesnesi olduğunda sıklıkla hukuk ile beraber zikredilir. Bu bazen bilinçsizce birbiri yerine kullanmaya

kadar varır. Bu tesadüfî bir kullanım ya da tercih olmayabilir. Çünkü her ikisi de toplumsal hayatın düzeni ve devamı için kurallar ihdas ederler. Bu yüzden de ikisi arasındaki benzerlikleri ve farklıları kısaca ifade etmek ahlakın toplumsal yönünün anlaşılması için elzemdir.

Yine hukuk–ahlak ilişkisinin vurgulanması özellikle yönetimde ahlakın konumunu anlayabilmek adına önemli görülmektedir. Çünkü yönetimin çerçevesi her ne kadar yasalar ile çizilmiş olsa da insan faktörünün devreye girmesi ile norm ötesi başka etmenlerin de iyi yönetim için gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu konunun detaylarına çalışmanın ikinci bölümünde girileceğinden şimdilik bu kısa değini ile yetinilecektir.

Bu bağlamda hukuk ve ahlakın iç içeliği veya ayrılığı ile ilgili yaklaşımları belirtirken Kant şu saptamayı yapmıştır: Toplumsal düzene dair iddialarına rağmen ahlaki ve pragmatik yasalar birbirinden farklıdır. Ahlak yasalarında anlam zihniyettedir. Bununla birlikte pragmatik yasalar eyleme ilişkindir. Bu sebeple kamu otoriteleri sadece eylemlerden yükümlü kılarlar. Bunun doğal bir sonucu olarak da pragmatik yasalar ihdas etmeleri mümkün ve anlaşılırdır. Ancak ahlak yasaları bu şekilde olamadığı, başka bir ifade ile zihniyete hükmedip edemeyeceği muğlak bir alandır (Kant, 2007: 67).

Ahlak ile hukuk ilişkisinde Cevizci (2014b: 129), ahlak ile hukukun birbirine benzediğini ve hatta hukukun ahlak üzerine inşa edildiğini ifade etmektedir. Fakat buna rağmen hukukun en önemli farkı yazılı kurallara dayalı olmasıdır. Dolayısıyla ihlal edilme durumunda uygulanmak üzere cezalar belirlenir. Ayrıca yukarıda değinildiği üzere hukukta yasaları yorumlayarak cezaların uygulanmasını sağlayan resmi görevliler bulunmaktadır. Fakat bunların hiçbirisi ahlakta mevcut değildir.

Yukarıdaki ifadeleri destekler bir başka görüş ise önemli bir ahlak felsefecisi olan Frankena'nın (2007: 25) eserinde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Toplumsal bir düzen olarak ahlak, bir yandan yasaya, bir yandan geleneklere ya da görgü kurallarına benzetilebilir. Çünkü bunların hemen hepsinde “doğru” ve “gerekli” gibi değerlendirmeler görülebilir. Bu durum yanıltıcı olmamalıdır. Çünkü ahlak, yasama, yürütme ya da yargı güçleri tarafından meydana getirilemez ve değiştirilemez, fiziksel

güç uygulayamaz veya bununla tehdit edemez. Bunun yerine daha çok övgü veya kınama türünden değerlendirmeler barındırır.

Buradan hareketle hukuk ile ahlakın birbirinden ayrılan yönleri daha çok toplumsal problemlere cevap üretebilme hızlarında farklılaşmaktadır. Başka bir ifade ile hukuk kuralları gündelik hayatın ürettiği problemlere statik yapısından dolayı çözüm üretmede gecikebilmektedir. İşte bu noktada ahlak devreye girerek “iyi” ve “kötü” arasındaki ilişkinin tekrar kurgulanmasına olanak sağlar (Yüksel, 2002: 193).

Hukuk ve ahlak arasındaki ilişkiyi ifade edebilmek için buraya kadar hukuk ve ahlakın benzer yönleri olabileceği gibi ayrıştığı da ifade edildi. Tüm bunlar toparlandığında hukuk ve ahlak benzerliği ya da birlikteliği şu açılardan görülebilir (Kılıçoğlu, 1988: 336-340):

- Hukuk ve ahlak etik değer sisteminin parçası olarak görülebilir.
- Hukuk ve ahlak özneye (karar verebilen, sorumluluk üretebilen birey) aittir.
- Hukuk ve ahlak özgür iradeye aittir.
- Hukuk ve ahlak aynı değere sahiptir (adalet değeri)².

Ahlak ve hukuk arasındaki belirtilen birleşmeler ve ayrışmalar teoride ve pratikte sonuçları olabilecek yaklaşımlar ile ifade edildi. Dolayısıyla ahlaka dayanmayan hukuk anlayışının adalet ve hakkaniyet temelli bir yükümlülük üretemeyeceği açıktır (Kılıç, 2007: 601). Bu açıdan ahlakın hukuka göre konumlanmasının, geleneksel ve modern devletlerin sıklıkla karşılaştıkları tartışmalara yol açtığı söylenebilir. Çünkü “hukuki olanın ahlaki olmaması”, “ahlaki olanın da hukuki olamayışı” özellikle modern devlet yönetimlerinin üstesinden gelmeleri gereken bir alan oluşturmuştur. Dolayısıyla hukuk ile ahlak her ne kadar farklı yaptırım araçlarına sahip görünse de ikisi arasında makasın açılması ciddi meşruiyet krizlerine yol açabilir. Bunun özellikle hukuk aleyhine daha

² Hukuk ve ahlak ilişkisini konu edinen eserinde Kılıçoğlu (1988: 355-374) hukuk ahlak ayrımını şu boyutları ile olduğunu belirtir: i) Hukuk dışı, ahlak içi yöneliktir. ii) hukuka uygunluk “legalite” (yasallık) şeklinde iken, ahlaka uygunluk “moralite” (ahlakilik) biçiminde karşımıza çıkar. iii) Hukuk “heteronom” (dışa bağımlı) iken, ahlak “otonom” dur. iv) hukuk ve ahlakın yaptırım bakımından farklılık göstermesi (hukuk iki taraflı iken ahlak tek taraflı; hukukun talep hakkı verirken ahlakın vermemesi, hukuk zorlayıcı, ahlak konvansiyonel). v) Son olarak ise hukukun basit ve belirgin ahlakın ise daha karmaşık olması hukuk ve ahlak ayrımının önemli yönleridir. .

belirgin olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yönetim etiğinin niçin gündem olduğu konusu tartışılırken bu konu biraz daha detaylandırılacaktır.

1.2. Etik Kuramları

Ahlak konusunun salt bir pratik alan olmadığı aynı zamanda felsefenin önemli bir inceleme sahası olduğu yukarıda ifade edildi. Bu bağlamda ahlak ile ilgili bu çalışmanın hangi düşünsel/felsefi ekolü temel alarak hazırlandığının anlaşılması adına zorunlu olarak etik kuramlarına değinilmesi gerekmektedir.

Ahlak felsefesinin önemli tartışma alanlarından birisi araç-amaç kavramlarının ahlak ile olan irtibatının sorgulanmasıdır. Ahlak felsefesinde Aristo ile belirginleşen ahlakın amaçsal mı yoksa araçsal mı olduğu tartışmasının bazı etik teorilerinin oluşumuna vesile olduğu söylenebilir (Arslan, 2013: 194). Yine buna benzer bir şekilde ahlakın bireysel mi toplumsal mı olduğu, din ile ilişkisi gibi tartışmalar etik teorilerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda etik teorilerinin detaylarına girmeden sınıflandırma ilkelerini şu şekilde ifade edebiliriz.

Etik teorilerine ilişkin sınıflandırmalardan birincisi oldukça basit bir ayrımdır. Bu tasnife göre etik teorileri klasik ve modern etik olmak üzere ikiye ayrılabilir. Klasik etik teorileri çok genel bir ifade ile şu sorulara ve bunlara verilen cevaplara göre şekillenmektedir: “İnsan için iyi olan hayat nedir?” “İnsanlar nasıl davranmalıdır?” Bu soruların birisine ya da ikisine birden cevap üretme iddiası klasik etik teorilerini oluşturmaktadır. Platon ve Aristo’nun etik yaklaşımı, Hedonizm, Stoacılık, Faydacılık, Kant’ın ödev etiği bu türden teorilerdir. Öte yandan bu teoriye bir reddiye değil de onu “çözümleme” iddiasında olan etik teorilerine modern etik teorileri denilmektedir. Bu bakımdan modern etik teorileri klasik teorilerin “anti-tezi” olmaktan ziyade onların devamı olarak görülebilir (Popkin ve Stroll, 1956: 17-22).

Özlem (2014: 34) tarafından dile getirilen diğer bir etik teorisi sınıflandırmasına göre, tüm felsefe tarihindeki etik teorilerinin temelde iyi veya en yüksek iyi problemi, doğru eylem problemi ve irade özgürlüğü problemi olmak üzere üç ana problem üzerinden tartışılmakta olup bu üç temel problem ve arayışın ise “neyi seçmeliyim?”, “ne yapmalıyım?” ve “neyi istemeliyim?” sorularına yanıt getirme çabası ile ilgilidir.

Dolayısıyla bu sorunların en az birisini merkezine koyarak cevap arayan farklı etik teorileri ile karşılaşırız.

Tablo 1:
Problem Tiplerine Göre Etik Sınıflandırılması

“En yüksek iyi” merkezli etik tipleri	“Doğru eylem” merkezli etik tipleri	“İrade özgürlüğü” merkezli etik tipleri
▪ Mutlulukçu Etik ▪ Sokrates’in Mutluluk Etiği ▪ Platon’un İdealist Mutlulukçuluğu ▪ Aristo’nun Mutluluk ve Erdem Etiği ▪ Hazcılık (Hedonizm) ▪ Epikürosçuluk ▪ Kinizm ▪ Stoacılık ▪ Yararcılık	▪ Kant’ın Ödev Etiği (Deontolojik Etik) ▪ İçerikli Değer Etiği (Aksiyolojik Etik)	▪ Belirlenimci Etik ▪ Özgürlük Etiği ▪ Varoluşçu Etik ▪ Doğa Bilimci ve Sosyolojist Etikler ▪ Spinoza, Schopenhauer, Nietzsche, Kierkegaard, Heidegger ve Sartre’in Etik yaklaşımları

Kaynak: Özlem (2014) dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 1’deki sınıflandırmada etik teorilerinin sınıflandırılmalarında kriter neyi problem olarak gördükleridir. Bu çerçevede “en yüksek iyinin ne olduğu” çerçevesinden bakılarak bu kategoriye dahil edilen bazı yaklaşımlar belirtilmiştir. Benzer şekilde “doğru eylemin ne olduğu” ve “irade özgürlüğü” merkezlerinden bakarak diğer sınıflandırmalar da tamamlanmıştır.

Etik teorileri sınıflandırılmasında ufuk açıcı olduğu düşünülen bir başka sınıflandırma ise Cevizci (2014a) tarafından kullanılan sınıflandırmadır. Cevizci (2014a: 24-28) etik teorilerinin ve etik ile ilgili görüşlerin gerek sistematik gerekse tarihsel yönü itibarıyla üç türünün olduğunu ifade eder; klasik/normatif etik, metaetik/analitik etik ve eleştirel etik. Bu etik türleri aynı zamanda etiğin tarihsel olarak geçirdiği tartışmaları da yansıtmaları bakımından önemli görülmektedir. Bu teorilerin alt başlıklarını ise çok kısa ve anlaşılır olması adına Tablo 2’deki gibi ifade edebiliriz.

Tablo 2:
Etik Teorileri

Klasik (Normatif) Etik	Analitik Etik (Metaetik)	Eleştirel Etik
▪ Betimleyici Etik ▪ Normatif Etik ○ Teleolojik Etik ✓ Hazcılık ✓ Yararcılık ○ Deontolojik Etik ✓ Dini Etik ✓ Kant'ın Ödev Etiği ○ Erdem Etiği	▪ Moore'un Etik Realizmi ▪ Ross'un Deontolojik Sezgisiliği ▪ Schlick'in Doğalcı Etiği ▪ Dewey'in Bilimci Etiği ▪ Ayer'in Duygucu Etiği ▪ Stevenson'un Etik Analizi	▪ Hegel'in Kendini Gerçekleştirme Etiği ▪ Schopenhauer'in Kötümserlik Etiği ▪ Nietzsche'nin Yaratıcılık Etiği ▪ Marx'ın Özgürlük Etiği ▪ Kierkegaard'ın Egzistanyalist Etiği ▪ İçerikli Değer Etiği ▪ Çağdaş Erdem Etiği ▪ Ötekiyle İlişki Etiği ▪ Sahicilik Etiği ▪ Sorumluluk Etiği ▪ Feminist Etik

Kaynak: Cevizci (2014a) dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Yukarıda da değinildiği üzere etik teorilerinin sınıflandırılmalarında kıstaslar zaman zaman farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Tablo 1’de etik teorilerinin sınıflandırılması problemleri ele alış biçimlerine göre iken, Tablo 2’deki sınıflandırma daha kronolojik bir sınıflandırma olarak görülebilir. Kuşkusuz her iki tablodaki benzerlikler ve farklılıklar olağan görülmelidir.³ Tablo 2’de kullanılan sınıflandırma ile belirtilen teoriler çoğunlukla klasik modern/aydınlanmacı düşünce ve felsefi ekolleri ile ilişkilendirilebilir. Bu noktada vurgulamak gerekir ki, bahsedilen teorilerdeki yaklaşımların Eski Yunan başta olmak üzere farklı dönemlerden filozofların görüşler ile temellendirmek mümkündür.

Öte yandan bu sınıflandırmalara bir katkı da çağımızın önemli sosyologlarından olan Zygmunt Bauman tarafından yapılmıştır. Bauman etik konusunu modernlik-postmodernlik ekseninde tartışarak, postmodern etiğin detaylarını dile getirmektedir.

³ Bu sınıflandırmaları oldukça sade ve farklı bir üslup ile ifade eden Fransız felsefeci Alexis Bertrand ahlaki ekolleri şu şekilde tasnif eder; “Eylemlerin üç genel nedeni bulunmaktadır. Birincisi lezzet (zevk), ikincisi menfaat, üçüncüsü ise hayır veya görevdir. Dolayısıyla ahlak ekolleri lezzet ahlakı, menfaat ahlakı ve görev ahlakı olarak üç sınıf altında incelenebilirler (Bertrand, 2001: 85).

Bauman, postmodern perspektifin ahlaki önermeler hakkındaki yaklaşımını şöyle sıralamaktadır (2011: 20-25):

- İnsan özünde iyidir veya insan özünde kötüdür şeklindeki önermeler yanlıştır. Çünkü insanlar ahlaki açıdan müphemdir.
- Ahlaki olaylar doğaları gereği gayrı rasyoneldir.
- Ahlak çoğunlukla aporetiktir (sonuca bağlanamaz, belirlenemez).
- Ahlak evrenselleştirilemez.
- Rasyonel düzen açısından ahlak irrasyoneldir.
- Ahlaki sorumluluk toplumun bir ürünü değil, toplumun başlangıç noktası sayılmalıdır.
- Bütün bunlar ile beraber postmodernlik ahlaki göreceliliği ortaya çıkarmaz.

Ana akım etik teorileri içerisinde belirleyici çizginin Aristoteles ile şekillendiği ve önemli bir konuma eriştiği pek çok ahlak filozofu tarafından kabul edilmektedir⁴. Aristoteles'in ahlak felsefesi alanındaki görüşleri İslam ahlak düşüncesi ile meşgul olan düşünürleri de yönlendirmiştir. Kuşkusuz Aristoteles'ten sonra etik alanında önemli duraklar olarak faydacı etik teorisi ile Immanuel Kant'ın "ödev etiği" teorisi belirtilebilir.

Bu bağlamda burada değinilmesi gereken bir konunun da etik teorilerinin kamu yönetimi disiplini ile olan ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Çünkü salt etik teorilerinin anlatılması ve detaylandırılması bu tezin amacının ve kapsamının dışındadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde kamu yönetimi ve etik konularını merkeze alan bu çalışmanın farklılaşan argümanlarından bir tanesi; Türk kamu yönetimi içerisinde çoğu etik konulu çalışmanın bu teorilerden birini ya da birkaçını merkeze alarak bir etik perspektifi sunmalarıdır. Yukarıdaki tablolardaki ilk sütunlar kamu yönetimi ve etik

⁴ Modern bir düşünürün Platon için ifade ettiği meşhur "Batı felsefesinin Platon'a düşülen dipnottan ibaret olduğu" ifadesindeki kastedilen anlam ile Aristoteles'in ahlak felsefesi alanındaki konumunu benzetmek çok da yanlış olmayacaktır.

çalışmalarının pek çoğunun teorik dayanağı ve anlatısı içerisinde yer almıştır⁵. Oysa bu çalışmada, Türk yönetim düşüncesinin temel metinleri olan siyasetnamelerdeki ahlaki alanın anlaşılması bağlamında İslami düşüncedeki ahlak alanını da inceleme konusu yapılmıştır.

1.3. İslam Ahlak Düşüncesi

Ahlakın tanımı ve kuramsal boyutları yukarıda kısaca ifade edildiği üzere çeşitli katmanlardan oluşmaktadır. Bu katmanlar ise ahlakı etikten ayırmamıza ve etiğin de nasıl ele alınacağı ile ilgili bir tasarım sunmaktadır. Fakat ahlak konusu salt yukarıda zikredilen “Batı” düşünce sisteminin inceleme konusu olamaz⁶. Bu yüzden çalışmanın izlencesinin eksik kalmaması için İslam ahlak düşüncesinin temel hatlarını da vurgulamamız gerekir⁷.

Ahlak felsefesinin çok temel tartışma konularından birisi olan din-ahlak ilişkisi girift görünümündedir. Bu giriftlik Batı ahlak felsefesinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Orta çağın dini ve deontolojik etiği insan davranışının ahlakiliğini kaynağında Tanrı’nın bulunduğu ahlak yasasına uygunlukla ifade eder. Fakat modern etik buna itiraz ederek gelenekten uzaklaşmayla, Tanrı tarafından konulan ahlak yasasından vazgeçerek

⁵ Kamu yönetimi-etik ilişkisini konu edinen lisansüstü tezler (özellikle doktora tezleri) gözden geçirildiğinde bu durum hemen dikkati çekecektir. M. Lütfi Şen (1998), “*Kamu Yönetiminde Yozlaşmanın Önlenmesinde Yönetimsel Etik Yaklaşımı*” adlı doktora tezi ile Türkçe yazındaki ilk tez çalışmalarından birisini yaparak, kamu yönetimindeki yönetsel yozlaşma sorunları gidermede etiğin konumunu ve önemini incelemiştir. Okçu (2002), “*Public Administration And Ethics: Perennial Questions*” başlıklı doktora tezinde “bürokratik ve demokratik etosun ötesinde kamu yönetiminde post modern etiğin inşasının ve uygulanmasının imkânının mümkün olduğu” iddiasını irdelemektedir. Örselli (2010) ise “*Türkiye’de Toplumsal ve Yönetimsel Etik Değerler ile İkilemler: Uygulamalı Bir Çalışma*” adlı tezi ile Türkiye’deki mevcut etik durum analizi yapmıştır. Bunu yaparken de etik literatür taraması yaparak bu kamu yönetimindeki temel etik ilkelerin anket yöntemi ile uygulanabilirliğini ölçmüştür. Yine Öztepe (2013), “*Kamu Yönetiminde Etik Sorunu: Türk Kamu Yönetiminde Etik Sisteminin Eleştirel Çözümlemesi*” başlıklı doktora tezinde küreselleşme ve neo-liberalizm düşüncelerinin yolsuzluk ve diğer yönetsel bozulmalara karşı önerdiği evrensel etik sistemi ve bunun Türkiye’de hayata geçirilmesini analiz etmektedir.

⁶ Batı ile neyin kastedildiği az çok bilinmekle beraber, doğu-batı ayrımının anlamı, önemi ve tarihsel seyri bu çalışmanın sınırını aşsa da çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde kısmen bu ayrımın niçin hala kullanılabildiği ile ilgi açıklayıcı bilgilere yer verilecektir.

⁷ İslam ahlakı düşüncesi ile ilgili çok sayıda yayın mevcuttur. Fakat burada değinilmesinde yarar olduğu düşünülen proje bu alana ciddi katkılar sunmaya namzettir. İLEM (İlmi Etütler Derneği) ve İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği tarafından 2013 yılı itibarıyla başlatılan proje ile İslam ahlak düşüncesi kataloğu oluşturularak sayıları 500’den fazla eser nüshaları ile dizinlenmektedir. Projenin kapsamı ve detayları için <http://www.ilke.org.tr/projeler/iad> adresi ziyaret edilebilir.

oluşturmuş⁸ (Cevizci, 2014a: 61). Bunun aksine önemli bir düşünür ve devlet adamı olan Aliya İzzetbegoviç din ve ahlak arasındaki ilişkiyi, faydacı ahlak anlayışını eleştirerek, bunun bir tür çıkar dayatmasına varabileceğini söyler. Ayrıca bu tür bir çıkar anlayışından bağımsız ahlakın sadece “vazife” anlayışına göre şekillenebileceği bunun kaynağının ise din olduğunu söyler⁹ (İzzetbegoviç, 2011: 224).

İslam ahlak düşüncesi ifadesi bir farklılaşmayı ya da bir alt alanı belirtmektedir. Başka bir ifade ile İslam ahlakı konusu ahlak içerisindeki özel bir alanı, toplumsal ve tarihsel açıdan ise Müslümanları kapsamaktadır. Bu ifade ahlakın yerellik-evrensellik tartışmalarını beraberinde getiriyor olabilir. Bu durumda yapılması gereken ise ahlakın kavramsal olarak işaret ettiği alanı belirlemektir.

Öte yandan İslam düşünce sistemi içerisinde de buna benzer tartışmalar yapılmış ve bu tartışmalar kendi içerisinde farklı yaklaşımların oluşmasına sebep olmuştur. Bu yaklaşımların sınıflandırılmasında oldukça sade ve çoğunlukla üzerinde ittifak edilmiş sınıflandırma; geleneksel ahlak, tasavvufi ahlak ve felsefi ahlak olarak belirtilebilir (Yaran, 2010: 48-50; Fahri, 2014: 26-28). Bunlara ek olarak bazı kaynaklarda kelami ve fıkhi ahlak gibi ahlak türlerinden bahsedilse de genel kabul bu üçlü tasnifin açıklayıcı olacağı yönündedir. Çalışmanın son bölümünde siyasetnamelerin yönetim ahlakı vurguları irdelenirken bu ahlak sınıflandırması içerisindeki işaret ettikleri noktalara da değinileceğinden bu ahlak teorileri çok detaya girmeksizin açıklanacaktır. Bununla beraber siyasetnamelerin sıklıkla atıf yaptığı nefis ve erdem kavramları da bu başlıkta ele alınmıştır.

1.3.1. Geleneksel Ahlak (Nassî Ahlak)

İslam ahlak düşüncesi ile ilgilendiğimizde karşımıza çıkan ahlak teorilerinden ilki geleneksel ahlak olmaktadır. Bu ahlak biçimine “Kur’an-i ahlak”, “nassî ahlak” gibi

⁸ Çalışmada Tablo 1 ve Tablo 2’deki tasniflerde belirtildiği üzere etik kuramlarından birisi olan modern etik Thomas Hobbes tarafından temellendirilmiştir. Siyaset teorisinde de oldukça önemli bir konumu olan Hobbes’un etik anlayışı insan merkezcidir. Yani Hobbes’a göre insandan bağımsız olarak oluşan bir değerler sistemi ve kaynağı tanrısallık olan “iyi” ve “kötü” den söz edilemez (Cevizci, 2014a: 67).

⁹ Nurettin Topçu, “ahlak ile ilgili yaklaşımların çoğunda ruhsal ve sosyal unsurun ahlak için vazgeçilmez olduğunu” belirtir. Bu bağlamda ahlak ve dinin iki açıdan ilgili olduğunu belirtir: “(1) Doğuşu ve evrimi bakımından 2) Çevrildiği gaye bakımından”. Bu temelde bütün dinler insan ahlakını yüceltmeyi amaçlarlar (Topçu; 2016: 18-35).

tanımlamalar ve adlandırmalar da yapılmaktadır. Siyasetnameler ahlak ile ilgili alanda sıklıkla Kur'an ve hadisleri merkezine aldığından bu konuyu biraz açmakta yarar vardır.

İslam ahlak anlayışının en temelinde yer alan kaynak kuşkusuz ki Kur'an'dır. Sünnet veya hadisler de bu ahlaki yaklaşımın Kur'an-ı Kerim'den sonraki asli kaynaklarından kabul edilir. Esasen bu ahlaki yaklaşım felsefi, tasavvufi ve kelami tartışmaların çok yoğun olmadığı İslamiyet'in ilk yıllarında şekillenen ahlaki ilkeleri vurgulamak için kullanılmaktadır. Dolayısıyla müfessirler, hadisçiler ve fıkıhçılar tarafından Kur'an ve Hadislerin ahlaki buyruklarının doğrudan yorumsuz bir biçimde ifade edilmesi bunun ilk aşaması olarak görülebilir (Fahri, 2014: 33).

Kur'an kuşkusuz İslam inanç ve düşünce sisteminin en merkezinde yer aldığından ahlak ilkelerinin de Kur'an ve hadis temelli olması gayet doğal bir süreçtir. Bu ahlaki ekolde bir ahlak nazariyesi oluşturulma amacından ziyade dini nasları yorumlama ağır basmaktadır (Çağrı, 2015: 62).

Kur'an'ın ahlaki ilkelere teorik anlamda nasıl bakılabileceği ile ilgili Draz (2009), literatürde önemli kabul görmüş geniş bir çerçeve sunar. Draz, Kur'an ahlakının, yükümlülük ve sorumluluk ilkelerinin birbirinden uzaklaştırmadan açıklanabileceğini ifade eder. Draz ahlaki yükümlülüğün kaynakları olarak "Kur'anı Kerim, Sünnet, İcma ve Kıyas" yollarını anlatarak, ahlaki yükümlülüğün özelliklerini şöyle sıralar (2009: 58 vd) : "Fiil ve harekette bulunma hakkı", "pratik kolaylık", "ödevlerin sınırlandırılması ve kademelendirilmesidir".

Draz ahlaki yükümlülük konusunu genişçe tartışarak ve batılı ahlak filozoflarının teorileri ile karşılaştırmalar yaparak sorumluluk ilkesine geçer. Draz'a göre Kur'an-ı Kerim temelli ahlaki ilkelere yükümlülük iki zorunlu sonucu doğurur ki bunlar sorumluluk ve müeyyidedir (2009: 105). Sorumluluk ilkesinin şartlarını ise şu şekilde sıralar (2009: 114-136): "Sorumluluğun şahsiliği ilkesi", "kanuni temel (Kur'an-ı Kerime göre önceden statüsü belirlenmemiş fiiller hakkında hesap verilmeyeceği)", "fiilin asli unsuru" ve "hürriyet".

Dolayısıyla emir veya nehiy bilinerek, isteyerek ve yaptığı şeyi bilerek yapıldığında sorumluluğun bütün şartları tamamlanmış olur. Draz'ın yükümlülük ve sorumluluk ile

ilgili bu ifadelerinden sonra çalışmamız için önemli olan bir başka ifadesi ise Kur'an ve Sünnet temelli devlet ahlak ilkelerini incelemesidir. Draz eserinde birey, sosyal ve devlet ahlakı olarak İslam ahlak metinlerindeki tasnifi kullanarak her biri ile ilgili ayet ve hadis referanslarını belirtir. Draz, devlet ahlakını “başkanla halkın münasebeti” ve “dış münasebetler” olmak üzere iki başlıkta inceler. Bunlar da kendi içlerinde alt başlıklar yolu ile detaylandırılır. Çalışmamız için önem arz eden “başkan ve halk münasebeti”, yöneten-yönetilen ilişkilerinin temel ilkelerinin daha net anlaşılabilmesi için aşağıdaki Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3:
Kur'an'a Göre Yöneten ve Yönetilen İlişkileri

Başkanın Görevi	Halkın Ödevi
▪ Halka danışmak ▪ Alınan kararı kuvvetli biçimde uygulamak ▪ Adalet ilkesine göre düzeni tesis etmek ▪ Amme (kamu) mallarını korumak, onlara dokunmamak ▪ Onlardan sadece zenginleri yararlandırmamak ▪ Diğer din mensuplarına hukuki hürriyet tanımak	▪ Disiplin ▪ Şartlı itaat ▪ İdeal etrafında birlik ▪ Kamu işlerinde müşavere ▪ Düzeni bozma ve yıkıcılıktan sakınma ▪ Genel müdafaayı hazırlamak ▪ Ahlaki sansür ▪ Düşmanla iş birliğinden sakınma

Kaynak: Draz (2009) dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 3’de ifade edilen bu sınıflandırma Draz’ın kurandan hareketle belirttiği yöneten-yönetilen ilişkileridir. Burada belirtilen ilkelerin çoğunun son bölümde siyasetnamelerdeki ahlak vurgularında da görmek mümkündür. Bu yönü ile Tablo 3’deki hem devlet başkanını hem de halkı sorumlu tutan bu ahlaki vurgu önem kazanmaktadır.

Tablo 3’deki bu sınıflandırmada belirtilenlere ilave olarak Draz, “dış münasebetler” başlığı altında da yönetim-ahlak ilişkisi hakkında önemli çıkarımları vurgular. Bu noktada ifade edilmesi gereken önemli bir nokta da Kur'an temelli ahlak anlayışının genel vurguları ve hadislerin hangi ahlaki ilkeleri önemli gördüğü hususu büyük oranda ihtilafıdır. Yaran’ın (2012: 28-29) da ifade ettiği gibi bu ahlaki çıkarımlar “İslam’da ahlakın şartı kaçtır?” gibi sorulara farklı cevaplar verilmekte, dolayısıyla ahlaki

faziletlerin ve reziletlerin hangisi olduğu ya da önem sıralamaları ahlak kitaplarına göre değişkenlik gösterebilmektedir.

Geleneksel ahlak ekolü ile ilgili anılması gereken önemli bir kişi de Osmanlı son dönem alimlerinden olan Ahmed Naim'dir. 1900'lü yılların başlarında dergilerde parça parça neşredilen ve daha sonra ise "İslam Ahlakının Esasları" adıyla kitaplaştırılan metinde, Kur'an ve Sünnet temelli ahlak anlayışı açısından önemli tespitlerde bulunur. Ahmed Naim (2014, 3-8), eserinin daha başlarında "İslam ahlakının kaynağının İslam dini" olduğunu ifade eder. Dolayısıyla insani ilişkilerin dayandığı toplumsal normları, insani görev ve yetkiyi insanlara ilk öğreten din kurumudur. Felsefi ekollerin çok önemli ahlaki ilkelerine rağmen Müslüman toplumlarda ahlaki faziletlerin ve reziletlerin kaynağı felsefi yaklaşımlar değil Kitap ve Sünnet olmuştur¹⁰.

Ahmed Naim Kur'an'dan ahlaka dair ayetleri ve ahlaka dair hadisleri belirterek bunların yekûn olarak İslam ahlakının esaslarını oluşturduğunu iddia eder. Özellikle "Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere geldim" hadisi gibi ahlak alanında sıklıkla atıf yapılan hadisler etrafında Müslümanların ahlaki rehber ve yönünün belli olduğunu ifade eder. Ayrıca yukarıda zikredilen sorumluluk ve yükümlülük konusuna da atıf yaparak bunun İslam ahlakı içerisinde oldukça önemli olduğunu belirtir. Dolayısıyla hürriyet ve sorumluluk İslam ahlak düşüncesinde göz ardı edilebilecek kavramlar değildir (2014, 8-58).

1.3.2. Tasavvufi Ahlak

İslam ahlak düşüncesi içerisinde ahlaki ilkeler belirleme ve pratiğe dökme konusunda tasavvufi ahlak ekolü önemli rol üstlenir. Fakat tasavvufi ahlak özellikle ahlak eğitimi ve uygulanması alanında daha görünürdür. Çünkü tasavvuf meşhur ifade ile bir "hâl" ilmi olarak belirtildiğinden, ahlakın öğrenilmesi ve uygulanması alanına yoğunlaşması

¹⁰ Ahmed Naim eserinde İslam ahlakının felsefi ekollerin ötesinde ve üstünde olduğunu iddia eder. Eserinde sıklıkla felsefi ahlak teorileri ile "hesaplaşarak" argümanlar üretir. Ahlak felsefesi alanında önemli konumu olan Kant'ın "ödev teorisi"ni de değerli ama yetersiz bulur. Çünkü Kant'ın teorisinin "ödev için ödev" olarak çıkmazda olduğunu, bunun yerine İslam ahlakının "Rıza-ı İlahi için yükümlülükte bulunma" ilkesini önermektedir. Bu bağlamda "ahlaki ödevlerin kaynağı din"dir ve yaklaşımı da kendi düşüncesinin tamamlayıcısı olarak değerlendirilebilir. Böylelikle Ahmed Naim, Rasyonalizm ile İslam dininin barışabileceğini, çünkü "ahlaki ödevlerin kaynağının din olmasının, akli mahiyetlerini kaybetme gerekçesi olmayacağını" ifade eder (2014, 9-50). Bu ve benzeri ifadelerden de anlaşılabilceği üzere Ahmed Naim, İslam ahlakı düşüncesi içerisinde geleneksel ahlak olarak ifade edilen ekolün temel argümanlarını sağlamlaştırmıştır denilebilir.

anlaşılabilir bir durumdur. Bununla birlikte Fahri (2014: 29), İmam Gazali hariç tutulursa sufilerin İslam ahlakına metodolojik anlamda bir şey katmadığını ifade etmektedir. “Teorik” ve “metodolojik” anlamda eksik görülmesine rağmen hemen tüm sufiler tasavvufta ibadetler ile birlikte ahlakı da vurgularlar. Hatta bazılarının tasavvuf tanımını içerisinde sadece ahlak vurgusu ön plana çıkmaktadır¹¹ (Çağrı, 2014: 112).

Tasavvufi ahlak ekolünde ve özellikle Sünni tasavvuf literatüründe bir takım ahlaki erdemler ve ilkeler sıralanır. Bu ilkeler meşreplere göre artıp azalabilmektedir. Fakat sufilerin sıklıkla zikrettiği bazı erdemler muhasebe-murakabe, tövbe, zühd, tevazu, sabır, edep, muhabbet, ihlas doğruluk, diğerkâmlık gibi birtakım ahlaki faziletlerdir. Bu faziletlerin, rehberlik ve örneklik yolu ile ahlak eğitimi şeklinde aktarılması ve öğretilmesi tasavvufi ahlak ekolünün en temel hedefi olarak ifade edilebilir¹² (Yaran, 2012: 29).

Tasavvufi ahlak, İslam ahlak düşüncesi içerisinde ikinci büyük ahlak alanını oluşturur. Yukarıda kısaca değinildiği üzere tasavvufi ahlakta sufiler insana ve ahlaka büyük önem atfederler. Bu ahlaki alanın her bir insanın içerisinde bulunduğu durumu veri alarak birtakım uygulamalar önermesi ve tasavvuf ekolleri içerisinde farklılaşmalar, genel geçer ahlaki ilkeler belirlemenin önünde engel teşkil etmektedir. Fakat yine de tasavvufi ahlak mertebelere dayalı nefis¹³ terbiyesi, özel bazı ritüeller (uzlet vb) yolu ile ahlaki ve manevi hallerini hiyerarşik olarak yukarı taşımak, dünyevi nimetlere nispeten ilgisiz veya asgari olarak gönülden yok edilmesi yönünde gayret etmek, insan hürriyetini nefsin arzu ve isteklerine uymamak olarak uygulamak, sevgi ve hoşgörüyü erdemlerin başı olarak görmek gibi temel birtakım özellikler sıralanabilir (Yaran, 2012: 30). Kuşkusuz bu maddelerde belirtilen ilke ve uygulamalar, tasavvuf içerisindeki farklı ekollerde bazılarının doğal olarak daha ön plana çıktığı görülebilir.

¹¹ Tasavvuf ekolü içerisinde tasavvufu tanımlarken bile ahlak ilişkisi zikredilmektedir. Örneğin Ebu’l Hasan en-Nuri tasavvufu “ne birtakım ritüeller ne de bilgi yığını, bunların aksine sadece ahlak” olarak ifade etmektedir. Bu tanımlamanın işaret ettiği ilişki ise tasavvuf ekolü içerisinde az ya da çok pek çok mutasavvıfın eserinde karşımıza çıkmaktadır (Çağrı, 1989: 7).

¹² Bu konuda çok tipik sayılabilecek bir örnek için Ebu’n-Necib Sühreverdi’nin Âdâbü’l- Mürîdîn (Yol Ahlakı) eserine bakılabilir. Sühreverdiyye tarikatının kurucusu kabul edilen Ebu’n Necib Sühreverdi (2014) bu eserinde bir müridin karşılaşılabileceği pek çok probleme karşı önerilerini fasıllar halinde belirtmiştir.

¹³ Tasavvufi literatürde insan nefsi bir sıralama içerisinde ele alınır. Sıklıkla kullanılan yedi mertebe şöyle ifade edilebilir; nefs-i emmare, levvame, mülheme, mutmainne, raziye, marziyye, kamile (Yaran, 2012: 30). Sufiler bu sıralamadaki ilk ve en alt kademe olan nefs-i emmareden kurtularak manevi yükselişi hedeflerler.

Şiirleri ile insanın nefisini, yani kendisini bilmesi ve ahlak arasında bağ kuran önemli mutasavvıf/bilge Yunus Emre, adaleti, erdemi, sevgi ve merhameti ahlak alanının merkezine yerleştirir. Yunus’a göre ahlaklı insan şu temel kaideyi düstur edinmelidir:

“Sen sana ne sanırsan
Ayrığa da onu san
Dört kitabın manası
Budur eğer var ise.”

Bu ve bunun gibi daha nice mısralarda Yunus diğerkamlığı yani kendinden ziyade başkalarını düşünmeyi öğütler. Ona göre insan kendisi için istemediğini başkası için de istememeli ya da kendisi için ne dilerse başkaları için de en azından onu dilemelidir (Çubukçu, 1971: 11). Bu açıdan Türk- İslam tasavvuf geleneği açısından konumu tartışmasız olan Yunus Emre’nin “sevgi” temelli ahlak anlayışında “gönül yapmak” her şeyden üstün, “gönül yıkmak/kırmak” ise en büyük kötülüklerdendir.

Tasavvufi ahlak ekolü yukarıda ifade edilen bu özellikleri siyasetnameler içerisinde bazı atıfların/hatırlatmaların konusu olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti içerisinde yöneticilerin tasavvuf ile ilişkileri göz önüne alındığında konunun önemi daha da artmaktadır. Dolayısıyla bu ahlaki ekolün yöneticilere de yukarıdaki ilkeleri uygulama önerileri çalışmanın ilerleyen bölümlerinde hatırlatılacaktır.

1.3.3. Felsefi Ahlak

Felsefi ahlak ekolü, İslam ahlak düşüncesi içerisinde zikretmeye değer başka bir ahlak ekolüdür. Bu ahlak yaklaşımı başlangıcından itibaren felsefi argüman ve kavramların imkanından yararlanarak temel ahlaki problemleri tartışmaktadır. Başlangıcından itibaren eski Yunan felsefesinin çok spesifik olarak ise Aristo’nun etkisi görülse de kendine özgü bir alan inşa edebilmiştir.

İslam ahlak felsefesinde filozoflar, psikoloji ile ahlakı, ahlak ile dini ve siyaseti birbirinden ayrı düşünmezler. Buna bağlı olarak “ahlak nedir?” sorusundan önce “insan nedir?” sorusu ile başlarlar¹⁴ (Aydın, 1989: 12). Bu ahlak ekolünün en önemli temsilcileri ve eserleri İbn Miskeveyh- Tehzibu’l Ahlak (Ahlak Eğitimi), Nasiruddin

¹⁴ Müslüman filozofların ahlak felsefesi alanında belli başlı problem alanları şu şekilde sıralanabilir; nefis ve nefsin güçleri, faziletler, saadet, hazlar, irade hürriyeti ve erdemli şehir (ahlak- yönetim ilişkisi) dir (Aydın, 1989: 12-13). Felsefi ahlak ekolü içerisinde eser üreten çoğu düşünür bu konulara az-çok temas etmiştir.

Tusi- Ahlak-ı Nasırı, Celâleddin Devvani- Ahlak-ı Celali, Kınalızade Ali Çelebi- Ahlak-ı Alai¹⁵ olarak ifade edilebilir. Bunlara ilave olarak Ahlak-ı Adudiyye tercümesi geleneğinin bir örneği olarak “Keşifler Risalesi” eseri incelenmeye değerdir.

1.3.3.1. Tehzibu'l Ahlak (Ahlak Eğitimi)

İslam ahlak literatürü içerisinde ilk ahlak felsefesi kitabı olma özelliği taşıyan bu eserde İbn Miskeveyh ahlakı ilk defa müstakil olarak ele almıştır. Batı felsefe geleneğinde Aristoteles’in “Nikomakhos’a Etik” eseri ahlak felsefesi alanında yazılan ilk eserlerden kabul edilir. Aristoteles’in bu eserinde (2015) belirttiği ve aşağıda detaylandırılacak olan erdem konusunun tanımı, mahiyeti ve tasnifi, İslam felsefi ahlak ekolü içerisinde çok sık kullanılmıştır. İbn Miskeveyh de Aristoteles’in bu ve diğer eserlerindeki ahlak kavramlarını ve tartışmalarını sürdürerek ahlak konusunu irdelemiştir.

İbn Miskeveyh (2013: 49) ahlakı “nefsin düşünüp taşınmadan kendi fiillerini ortaya koymasını sağlayan durum” olarak tanımlar. Bu açıdan ele alındığında ahlakı ikiye ayırır: “Mizaçtan kaynaklanan tabii ahlak” ve “alışkanlık ve eğitim ile kazanılan ahlak”.

İbn Miskeveyh bu sınıflandırmayı yaptıktan sonra Aristocu düşünüş ile tabii ahlakı kabul etmekle birlikte nihai olanın ahlakın eğitim yolu ile öğretilbileceği yönündedir. Bunu ise şu kıyas ile yapar (2013: 51);

- Her ahlak değişebilir.
- Değişme imkânı olan hiçbir şey tabii değildir.
- Öyle ise hiçbir ahlak tabii değildir.

İbn Miskeveyh “insanın kendini tamamlaması için diğer insanlara muhtaç olduğunu” belirterek (2013: 155) İslam düşünce geleneğinde hemen tüm düşünürlerin ittifak ettiği “medeni insan” fikrini de paylaşır. Bu onun yöneten-yönetilen ilişkilerini nasıl ele aldığını da anlamada dikkate alınması gereken bir noktadır. Ayrıca erdemler konusunda Aristoteles’in erdemler sınıflandırmasını da eserinde yineler.

¹⁵ Kınalızade Ali Çelebi’nin Ahlak-ı Alai eseri son bölümde detaylıca incelenecektir. Dolayısıyla bu bölümde sadece ahlak ile ilgili değinilere yer verilmiştir.

İbn Miskeveyh, hukukun ve dinin temelde adaleti emrettiğini söyler. Bu sebeple de adalet ve eşitlikten ayrılmayan yönetici bütün haksızlık çeşitlerini ortadan kaldırır (2013: 134-148). Bu açıdan İbn Miskeveyh temel erdemler içerisinde adaleti en üst erdem olarak konumlandırır ve özellikle şehrin yöneticisi için de bunun elzem olduğunu ifade eder. Hatta bunu öteye taşıyarak “şehrin yöneticisinin bütün eylemleri ile vatandaşları arasında sevgiyi yerleştirmeyi amaçlamasından” bahseder. Çünkü “ancak bunu başarır ise kendisi ve şehir sakinleri için imkânsız olan bütün iyilikler gerçekleşmiş olur”¹⁶ (2013: 151). Bu noktada hemen vurgulanması gereken husus ise sevgi ve merhametin, adaletin daha üstünde konumlandırıldığıdır. Bu yaklaşım aşağıda incelenen Ahlak-ı Nasırı’de de karşımıza çıkmaktadır.

İbn Miskeveyh eserinde klasik İslam düşünce geleneğinde sıklıkla ele alınan din ve devlet (hükümdar) ilişkisine de değinir. Düşünöre göre, “din ve hükümdar ikiz kardeşler ve doğal olarak birbirlerini tamamlarlar. Din esastır, hükümdar ise bekçidir. Esası olmayan her şey yıkılmaya mahkumdur. Bekçisi olmayan her şey de kaybolur”¹⁷ (2013: 161-162). “Din ile devletin ikiz kardeş olduğu” ilkesi özellikle İran devlet geleneğinde sık ifade edilen bir yaklaşımın veciz bir ifadesidir.

İbn Miskeveyh ahlak alanında Aristoteles’in yaklaşımlarını zaman zaman ayet ve hadisler ile destekleyerek İslam ahlak düşüncesi içerisinde felsefi ahlak alanının önemli eserlerini kaleme almıştır. Onun bu Aristocu düşünüş tarzı özgünlük bakımından zaman zaman eleştirilmektedir. Bu eleştiriler ve tartışmalar bir kenara, felsefi ahlak alanında başlattığı bu ekol dikkate alınmaksızın İslam ahlak düşüncesi eksik kalacaktır.

1.3.3.2. Ahlak-ı Nasırı ve Ahlak-ı Celali

İslam ahlak ekolleri içerisinde felsefi ahlakın mümbit bir alan olduğu daha önce ifade edilmişti. İlk Müslüman düşünürlerden itibaren hemen tüm düşünürler ve alimler ahlaka dair az ya da çok, doğrudan ya da dolaylı bir şeyler söylemişlerdir. Yukarıda kısmen değinildiği üzere Müslüman felsefeciler arasında ilk kez sadece ahlak konusunu

¹⁶ Burada değinilen “şehir yöneticisi” ifadesi düşünürün yukarıda zikredildiği üzere Aristoteles kavramlarını aynen alması ile ilgilidir. Bilindiği gibi Aristo politikayı “polis” merkezli ele almaktadır. Dolayısıyla bu ifadedeki şehir yöneticisini, bugünkü anlamda örgütlenmiş toplumsallığın kamu yöneticileri olarak rahatlıkla kullanabiliriz.

¹⁷ Din ve hükümdarın ikiz kardeş olduğu yaklaşımı bazı siyasetnamelerde de karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın son bölümünde Türk yönetim geleneğinde de bu yaklaşımın nasıl algılandığı sorgulanacaktır.

merkeze alarak eser üretme İbn Miskeveyh ile başlamış ve devam etmiştir. Tehzibu'l Ahlak'tan sonra ise önemli bir diğer eser Nasıruddin Tusi tarafından kaleme alınan Ahlak-ı Nasrı'dır.

Tusi de eserine nefis ilmi ile başlayarak ahlakın kişide doğuştan mı yoksa sonradan eğitim ile mi oluştuğu konusunu ele alır. Erdemler tasnifi İbn Miskeveyh'in tasnifine benzemektedir. Eserin ilerleyen bölümlerinde aile ahlakına ve son bölümünde de devlet ahlakına dair görüşlerini ifade eder. Bunları yaparken İbn Miskeveyh'de olduğu gibi salt Aristoteles'in görüşleri ile desteklemek yerine Gazali gibi alimlerin de görüşlerine değinir. Dolayısıyla Aristoteles'in görüşleri ile kısmen tasavvufi ekolün görüşlerini harmanlayan bir ahlak kitabı oluşturmuş ve bu özelliği ile de özellikle Osmanlı dönemi ahlak kitaplarını etkilemiştir (Oktay, 2015: 27).

Tusi, ahlak alanında erdemler kategorisinde adalet erdemine çokça yer verir. İbn Miskeveyh'e benzer şekilde adalet ve sevgi (muhabbet) arasındaki ilişkiyi ele alır. Tusi'ye göre “adalet suni birleşimin (ittihadı snai), sevgi ise doğal birleşimin (ittihadı tabii) gereğidir. Aynı zamanda yapay, doğal olana oranla zorlamalı gibidir ve yapaylık doğallığa tabidir” (Nasıruddin Tusi, 2013: 247). Dolayısıyla Tusi, selefinin işaret ettiği merhamet-adalet ilişkisini devlet ahlakı alanına da uygulayarak aynı çizgiyi sürdürür.

Tusi din-hükümdar ilişkileri alanında “din ve devlet ikizdirler, biri ancak diğeri ile tamamlanır” (2013: 273) görüşünü benimser. Devlet ahlakı alanında İbn Miskeveyh'den farklı olarak, Farabi'nin “erdemli/ideal devlet”¹⁸ yaklaşımına çok benzer ifadeler ile ahlaklı yönetimi konu edinir.

“Erdemli devlet, gayeleri iyilikleri edinme ve kötülükleri giderme üzerine belirlenmiş bir halkın toplanmasıdır; kuşkusuz onlar arasında, birincisi görüşler ve ikincisi fiiller olmak üzere iki şeyde ortaklık bulunur. Onların görüş birliği şöyledir: Onların başlangıç ve sona (yaratılış ve ahiret), başlangıç ve son arasında olan fiillere inancı gerçeğe mutabık ve birbirine uygundur. Onların fiillerdeki uzlaşımı ise şöyledir: Yetkinliğin kazanılmasını, hepsi aynı yön üzere bilirler, onlardan ortaya çıkan fiiller, bireylerin farklılığına ve hallerin ayrılığına rağmen bütün topluluğun fiillerinin gayesinin bir, yollarının ve gidişatlarının

¹⁸ El Medinetü'l Fazıla/Erdemli Şehir/İdeal Devlet adlandırması ünlü Türk filozof Farabi'nin eseri ile şekillenmiştir. Farabi, Platon ve Aristoteles'in felsefi düşüncelerini İslam ile birleştirerek Türk-İslam düşünce alanında önemli bir konuma yerleşmiştir. “İdeal Devlet” eseri de bu düşüncesinin bir sonucu olarak oluşmuş ve kendinden sonraki tüm literatürü bu yönü ile etkilemiştir. Farabi bu eserinde (2011) akıl, varlık, madde, oluş gibi konuları tartıştıktan sonra eserinin son bölümlerinde mükemmel olan ve olmayan topluluklar ile erdemli olan ve olmayan yönetimleri inceler. Böylelikle ideal tip yönetimler şekillenir ve ideal devlette etkin yönetici filozof-peygamber olarak ifade edilir. Farabi'nin erdemli devlet anlayışı çalışmanın birinci bölümünün sonunda detaylandırılmıştır.

birbirleriyle uygun olması için hikmet kalıbına dökülmüş, akli düzeltme ve doğrultmayla düzenlenmiş, adalet yasaları ve yönetim şartlarıyla belirlenmiştir” (Nasıruddin Tusi, 2013: 269).

Tusi erdemli devleti bu şekilde belirttikten sonra Platon’un yönetici, asker ve zanaatkardan oluşan sınıflarına benzer bir tasnif ile erdemli devletin yapı taşlarının beş sınıf olduğunu belirtir (2013: 274):

- 1) Birincisi, devlet idaresini meslek edinen kesim ki “en erdemliler”, “yetkin bilgiler” ya da “erdemler ehli” olarak adlandırılır.
- 2) İkincisi, sıradan insanları yetkinlik mertebelerine ulaştıran, ilim (kelam, fıkıh, hitabet, belagat, şiir ve kitabet) ile uğraşan “dil sahipleri”.
- 3) Üçüncüsü, kanunları halk arasında uygulayan ve koruyan, alışverişte ölçü ve denkliği sağlayan “ölçenler”.
- 4) Dördüncüsü, devlet ehlini koruyan, savaşlarda ve savunmalarda görev alan “savaşçılar”dır.
- 5) Beşinci sınıf ise vergi toplama ve erzak işlerini düzenleyen “maliyeciler” olarak sıralanmaktadır.

Tusi, ahlak ve yönetimin ideal buluşma noktası olarak erdemli devletin karşısında tıpkı Farabi gibi erdemli olamayan devletleri de açıklar. Tusi’ye göre erdemli olmayan devletler; cahil, fasık ve sapkın olarak isimlendirilebilir (2013: 277). Bu bağlamda düşünüldüğünde Nasıruddin Tusi ahlak alanında İbn Miskeveyh’in başlattığı felsefi metod ile açıklama biçimini sürdürerek özellikle devlet ahlakı alanında önemli tartışmaları gündemde tutmuştur.

Celâleddin ed-Devvânî’ni tarafından kaleme alınan Ahlak-ı Celali ise yine Ahlak-ı Nasırı gibi Farsça yazılmış önemli bir ahlak felsefesi eseridir. Ahlak-ı Celali bazı özellikleri ile kendinden önceki İslam ahlak eserlerinin iddialarını sürdürür. Şöyle ki, ahlak psikolojisi bakımından Tusi etkisiyle İbn Miskeveyh’in Tezhibü’l Ahlak’ının, tasavvufi etkileri ile Gazali’nin ve devlet ve siyaset alanında ise Farabi’nin eserlerine yaslandığı söylenebilir (Şahinoğlu, 1989: 16). Ahlak-ı Celali, Ahlak-ı Nasırı gibi üç temel bölümden oluşur; “tezhibü’l ahlak (ahlak ilmi)”, “aile ahlakı” ve “devlet

ahlakı”dır (Oktay, 2015: 30). Bu tür üçlü ayırım aşağıda incelenecek olan Kınalızade Ali’nin Ahlak-ı Alai eserinde de karşımıza çıkmaktadır.

İslam felsefi ahlak ekolü içerisinde İbn Miskeveyh ile başlayan daha sonra Nasıruddin Tusi ve Celâleddin ed-Devvâni ile gelişen ahlak tartışmaları yukarıda değinildiği üzere başta Platon ve Aristoteles olmak üzere Yunan ahlak felsefesi ile İslami kavramları birlikte düşünme üzerinden yürür. Bu ve diğer özellikleri ile de kendilerinden sonraki ahlak metinlerini etkiledikleri görülür.

1.3.3.3. Ahlak-ı Alai

İslam ahlak felsefesi alanında yazılan ve önceki bölümlerde incelenen eserlerde iddia edildiği üzere bir süreklilik vardır. Felsefi ahlak alanında müstakil olarak yazılan ilk eser olan Tezhibü’l Ahlak’tan itibaren ve diğer felsefi metinlerdeki ahlak tartışmalarında da görülebileceği üzere birtakım ortak kabullerin ve benzer tartışmaların olduğu hemen fark edilecektir. Ahlak-ı Alai de bu sürekliliğin bir ürünü olarak meydana gelmiş bir eser olarak incelenmelidir. Bu eser, Osmanlı devletinde kadılık gibi idari görevlerde bulunan ilim adamı Kınalızade Ali Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Eser özellikle son bölümünde ele aldığı konular bakımından da bu çalışma için oldukça önemlidir.

Kınalızade Ali Çelebi eseri yazma sebebini kendinden önceki ahlak kitaplarının (Tehzibu’l Ahlak, Ahlak-ı Nasırı, Ahlak-ı Celali) ya Farsça ya da Arapça olduğunu, bu sebeple Anadolu Türkçesi ile bu konuda kitap yazmanın gerekli olduğu şeklinde belirtir (Kınalızade Ali Çelebi, 2016: 33). Dolayısıyla eser ilk Türkçe ahlak felsefesi kitabı olarak oldukça önemlidir (Demirkol, 2016: 53).

Kınalızade Ali Çelebi’nin bu eseri, kendinden önceki ahlak kitaplarına benzer şekilde üç bölümden oluşmaktadır. Eserin giriş bölümüne nefis teorisi ile başlayarak klasik ahlak eserlerindeki çizgiyi sürdürür. Eserin “ahlak ilmi” başlıklı ilk bölümünde huyun kısımları, erdemler, erdemsizlikler ve nefis hastalıkları gibi konuları açıklamaktadır. İkinci bölümde yine kendinden önceki eserlerde görülebileceği üzere “ev idaresi” başlığı ile aile olmanın önemi, ev ekonomisi ve muaşeret kurallarını ızah etmektedir. Eserin son bölümü olan üçüncü bölümünde ise Kınalızade, “devlet yönetimi” başlığı ile yönetim ahlakı konusundaki görüşlerini ifade etmektedir.

Kınalızade ahlak ilmini pratik felsefenin bir kısmı olarak görmekte¹⁹ ve şu şekilde konumlandırmaktadır: “Tıp sanatı nasıl ki beden ilmi ise ahlak ilmi de ruhani tıptır. Çünkü çirkin huylar, nefis hastalıkları ve kötü işler onun felaketidir ve nefsin bu kötü huylarını ancak ahlak ilmi düzeltilebilir” (Kınalızade Ali Çelebi, 2016: 46).

Kınalızade, ahlakı “fiillerin nefisten fikir ve düşünceye ihtiyaç duymadan kolayca çıkmasını sağlayan meleke” (2016: 85) olarak tanımlar. Bu tanım hatırlanacağı üzere İbn Miskeveyh’in eseri ile başlayan İslam ahlak felsefesi kitaplarının çoğunda karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu tanım aslında ünlü düşünür-hekim Galen’in ahlak tanımıdır. Dolayısıyla felsefi ahlak alanında üretilen bu eserler kendinden önceki eserlere atıflar ile kendi görüşlerinin eklenmesinden oluşmaktadır. Kınalızade’nin ahlak düşüncesi de bu süreklilik içerisinde ele alınmaktadır. Öte yandan Kınalızade bu tanımın peşinden ahlakın tabii mi yoksa sonradan mı oluştuğu tartışmasını yaptığı; ahlakın eğitim yolu ile değiştirilebileceği görüşünü benimsediği görülmektedir (Oktay, 2015: 109).

Kınalızade Ali Çelebi ahlakı tanımlayıp doğasını tartıştıktan sonra önceki eserlerdekine benzer biçimde erdem konusunu inceler. Erdemleri hikmet, adalet, iffet ve şecaat olarak dörtlü sınıflandırma ile açıklar. Bu erdemlerin zıt hallerini (erdemsizlikleri) ve erdeme benzeyen erdemsizlikleri detaylandırır (2016: 87-88). Bu noktada vurgulamak gerekir ki Kınalızade “ideal/erdemli devlet” konusunda selefleri gibi ütöpik bir anlatıya girmez. Bunda, müellifin yaşadığı dönem olan Kanuni Sultan Süleyman yönetiminin çok güçlü kabul edilmesinin etkisinin olabileceği söylenebilir.

Kınalızade din-hükümdar ilişkisinde seleflerinin görüşlerini tekrarlar. Ona göre “din temeldir, kral bekçidir. Temeli olmayan bina yıkılır, bekçisi olmayan şey kaybolur” yaklaşımı hikmetli bir görüştür (2016: 27). Böylelikle İslam ahlak ve siyaset felsefesi alanında sıklıkla vurgulanan bu ilişki Kınalızade de karşımıza çıkmaktadır.

Ahlak-ı Alai’nin ilk bölümü yukarıda ifade edildiği üzere ahlak ilmini konu edinirken ikinci bölümü aile ahlakı hakkındadır. Kınalızade bu bölümde “cemiyet” odaklı yaklaşım ile toplumun üyesi olarak bireyleri, bir arada yaşama zorunluluğunu ve bu

¹⁹ Kınalızade hikmeti (felsefeyi) Aristocu sınıflandırma ile ikiye ayırır (2016: 41-43): Teorik felsefe ve pratik felsefe. Teorik felsefe metafizik, matematik ve doğa ilimlerini kapsamakta iken pratik felsefe ahlak ilmi, ev idaresi ilmi ve devlet yönetimi ilminden oluşmaktadır. Bu sınıflandırma yukarıda zikredilen diğer ahlak felsefesi kitaplarında da kullanılmıştır.

zorunluluğun ürettiği düzen konusunu inceler (Oktay, 2015: 427). Yine çalışmanın bu bölümü ev ekonomisini de içermesi bakımından özgünlük taşımaktadır.

Eserinin son bölümünde Kınalızade devlet ahlakı konusunu inceler. Bu bölümün başında insanın toplumsal bir yönünün olduğunu, tek başına kendine yetemeyeceğini izah eder. Bu durum eşit (zenginlik bakımından) olmayan bir toplumsallık üretir. Dolayısıyla çeşitli meslek grupları çıkar ve toplumsal hayat devam eder (2016: 377). Yine çalışmanın üçüncü bölümünde yönetim ahlak ilişkisi açısından önemli veriler olabilecek birtakım ilkeler sıralar. Bu ilkeler devlet başkanında olması gereken vasıflar, padişahların gözetmesi gereken kurallar ve adaletin şartları gibi konular ile detaylandırılmaktadır. Çalışmanın insicamı açısından Kınalızade'nin bu konularla ilgili görüşleri son bölümde detaylandırılacaktır.

1.3.3.4. Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi: Risale-i Keşfiyye (Keşifler Risalesi)

Ahlak-ı Adudiyye tercüme geleneği Osmanlı ahlak düşüncesi içerisinde önemli bir konumdadır. Esasen şerh ve haşiye yöntemleri, Osmanlı düşünce geleneğinde ve ilim hayatında sıklıkla başvurulmuş bir yoldur²⁰. Ahlak ve siyasetname literatürünün de bu gelenek içerisinde geliştiği göz önüne alınırsa Ahlak-ı Adudiyye eserinin bu denli tercümeyle konu edilmesi şaşırtıcı gelmeyecektir.

Ahlak-ı Adudiyye, temelde Farabi ve İbn Miskeveyh'in ahlak ve siyaset alanındaki görüşleri etrafında yazılmış bir eserdir. Önemli ve orijinal bir boyutunun olmamasına rağmen Osmanlı ve İran ilim çevrelerinde çokça ilgi görmüş bir eserdir. Taşköprizade gibi önemli ilim insanları olmak üzere Osmanlı düşünce hayatında çokça şerhi yapılmış bir eserdir (Erdem, 1989: 14). Keşifler Risalesi de bu şerhlerden birisidir ve eserin Osmanlı ahlak düşüncesi içerisindeki konumundan dolayı detaylandırılmaktadır.

Risale-i Keşfiyye, nazari ahlak isimli ilk bölüm ile mutat olduğu üzere ahlakı tanımlayarak başlar. Eserde ahlak “düşünmeksizin ve görmeksizin kolaylıkla kendisinden nefsanî fiillerin sadır olduğu meleke” (2016: 55) olarak tanımlanır. Bu tanımlamadan sonra eser erdemlerin incelenmesi ile devam eder. Eserin ikinci bölümü

²⁰ İslam ilim sahasında eser üretmenin yolu olarak tercüme, şerh ve haşiye gibi yöntemler sıklıkla kullanılmıştır. Osmanlı düşünürleri de bir yandan özgün eserler telif ederken zaman zaman da bu yöntemler ile eser oluşturma yoluna gitmişlerdir. Şerh salt bir çeviri faaliyeti değildir. Şerhin konusu, amacı ve yöntemleri hakkında açıklayıcı bilgi için İslam Ansiklopedisi “şerh” maddesi incelenebilir.

pratikler başlığı ile ahlakın pratik olarak incelenmesi hakkındadır. Aslında önceki eserlerde tek bölümde incelenen bu iki bölüm bu eserde ayrı ayrı irdelenmiştir. Eserin üçüncü bölümü ise aile ahlakı hakkındadır. Bu bölümde yine önceki bölümlerde olduğu gibi kendinden önceki çalışmaların hemen hemen aynen aktarılması şeklindedir.

Eserin son bölümü olan dördüncü bölüm ise şehirlerin yönetimi başlığı ile yönetim ahlakı hakkındadır. Diğer bölümlere göre çok kısa olan bu bölümde erdemli şehirden başlayarak şehir türleri yedi başlık halinde incelenmektedir. Bu bölümde yöneten-yönetilen ilişkilerinin karşılıklı yükümlülüklerine değinilmiştir.

Buraya kadar ifade edilen ahlak ekolleri (geleneksel, tasavvufi ve felsefi) içerisinde ifade edilmeyen, İslam ahlak alanı için önemli bir isim olan İmam Gazali'nin ahlaka dair görüşlerine değinmek yararlı olacaktır. Gazali İslam düşünce alanında olduğu gibi ahlak alanında da önemli tartışmaların merkezindedir. Gazali'nin ahlak görüşleri diğer eserleri de birlikte düşünülme üzere en temelde “*İhya*” isimli eserinde karşımıza çıkmaktadır. Gazali'nin ahlaki görüşü için hem teorik ahlak hem de pratik ahlak alanında ana akım ahlak ekollerinin genel bir sentezini oluşturduğu (Fahri, 2014: 291; Çağrııcı, 2015: 76; Solmaz, 2013: 184) düşünülür. Gazali bu uzlaştırmacı ahlak görüşlerinin kaynağının en temeline Kur'an ve Sünneti koyar. Daha sonra ise fıkıhçıların, sufilerin ve hadisçilerin sözlerini aktarır. Bununla birlikte ruh, akıl, hayır, saadet, fazilet ve siyaset alanlarında ise felsefi düşünceden yararlanır. Böylelikle Gazali merkezine dini koyarak, bunun ölçülerinde de felsefi ekollerin kavramlarını kullanmayı yeğleyen bir yöntemle ahlak alanını inşa etmeye çalışır (Çağrııcı, 2015: 76).

İslam felsefi ahlak ekolü bu eserlerden ibaret değildir. İlk Müslüman filozoflardan itibaren pek çok alim, arif ve filozof ahlak ile ilgili eserler telif etmiştir. Örneğin çalışmanın kapsamını ve hacmini aşmamak için vurgulanmayan kelamcılar, iyi ve kötü, hürriyet, irade gibi ahlak kavramlarını tartışmışlardır. Bunun gibi İslami düşünce içerisinde diğer alanlarda ahlak daima başat konu olarak yerini korumuştur. Bu bakımdan düşünüldüğünde son bölümde tartışılacak olan iyi yönetimin arayış eserleri olarak siyasetnamelerin de ahlak ile meşgul olmaları şaşırtıcı gelmeyecektir.

1.4. Nefis Teorisi (İlm-i Nefs)

İslam ahlakı konusunun boyutları ve farklı ekolleri arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için “nefis” kavramı önemlidir. Çünkü nefis teorisi insanın ne olduğunun anlaşılmasını izah etmeye yarar ve nefsin kemale ermesi demek ahlaken mutluluğun ve bilmenin de anahtarı olarak görülür. Dolayısıyla geleneksel dönemde siyasalın ilk biçimleniş yeri olan aile ve devletin analizi, nefis teorisi ile irtibatlı izah edilmiştir. Nefsin bozulmasındaki faktör ile devletin bozulmasındaki faktörler arasında benzetmeler kurulmuştur. Çünkü nefis tekliği temsil ederken devletin aslında bu nefislerin birliğinden oluştuğu yaklaşımı bu anlama çabasının ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Keskintaş, 2017: 32).

Nefis konusu yukarıda felsefi ahlak ekolleri bölümünde de değinildiği üzere ahlakın tanımının içerisinde yer almaktadır. İbn Miskeveyh’den Kınalızade’ye kadar pek çok düşünür ahlakı “nefsin düşünme olmaksızın eylemde bulunma melekesi” olarak ele almıştır. Nefis ile kastedilen “insanın özü, kendisi, ilâhî latife, kötü huyların ve süflî arzuların kaynağı”dır. İslam ahlak ekollerinin hemen hepsi nefis terbiyesini ahlaki gelişimin şartı olarak sunmaktadır. Özellikle tasavvufi ahlak ekolü nefsi tanımayı ve terbiye etmeyi pek çok şeyin önüne koymaktadır. Çünkü “nefsini bilen Rabbini bilir” ifadesi hemen tüm sufiler tarafından benimsenen bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır (Uludağ, 2006: 526-529). Bu önemine binaen nefis ve ruhun ilişkisi, nefsin maddi olup olmadığı gibi konular çoğu Müslüman ahlakçı tarafından incelenmiştir.

Nefis teorisi ile ilgili önemli bir terim “nefsine hâkim olma”dır. Ahlak felsefesi içerisinde Aristoteles’in önemli ölçüde şekillendirdiği bu ilke bedensel hazlara düşkünlüğün aşırılığının ve eksikliğinin orta yolu olarak görülür. Nefse hâkim olma hem felsefi hem de tasavvufi ahlak alanında itidal, iyi ve huy olarak dile getirilir (Türkeri, 2014: 169-175). Nefse hâkim olamama, özellikle iffet gibi erdemleri zedelediğinden ahlaki problem olarak erdem alanı ile de ilişkili olarak ele alınmıştır. Ahlak felsefesi içerisindeki alanının ötesinde, kişinin erdemli insan olması yönündeki önemli engellerden de birisi olarak kabul edilen “nefis hastalıkları” bu anlamda psikoloji ilmi ile ilişkilendirilir.

Öte yandan nefis teorisinin yönetsel ve siyasal alana uygulanması ise yukarıda zikredilen nefisle sürekli mücadele yolu ile gerçekleşir. Çünkü İslami gelenekte özgürlük/hürriyet dışı değil içe dönüktür. Bu sebeple de nefis kavramına yüklenen anlamdan dolayı özgürlük kavramı siyasal yönünden ziyade ahlaki yönü daha ağır olan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu noktada vurgulanması gereken önemli husus şudur ki, İslam düşüncesinde hürriyet ve irade kelimeleri ortak kökenli kavramlardır. Dolayısıyla bu dünyada bulunma ile ilgi olarak hürriyet, nefsin kendisini çevreleyen beden başta olmak üzere dünyalıktan uzak durması olarak anlaşılabilir (Keskintaş, 2017: 34-35).

Bu ifadelerin de işaret ettiği gibi nefis kavramı doğal olarak özgürlük kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Çünkü ahlakın çok temel ilkesi olarak bireylerin tutumlarının ahlaki olup olmaması hür karar verebilme yetisi ile ilişkilendirilir. Bu bakımdan Keskintaş'ın da ifade ettiği gibi (2017: 36) İslam ahlak alanında vurgulanan hürriyet kavramı, Batı siyaset düşüncesindeki gibi pozitif ve negatif özgürlük gibi devlete nispet ile değil nefsin arzu ve isteklerine göre şekillenmiştir.

1.5. Erdem ve Temel Erdem Katalogları

Erdemin ne olduğu ya da erdemlerin kaç'a ayrıldığı konusu İslam ahlak düşüncesinin bir diğer önemli problem alanıdır. Felsefî ahlak başlığında kısmen bazı düşünürlerin erdemlere bakışı ifade edilmişti. Bu bağlamda erdemlerin nasıl tanımlandığı kadar tasnifleri de önemli görülmektedir. Çünkü hangi erdemin başat hangisinin tali ya da alt erdem olduğu kararı aynı zamanda yönetim ahlakını anlamada önemli bir faktör olarak ifade edilebilir.

Erdem (virtue) kavramı fazilet ile eşanlamlı olarak kullanılmakta olup güncel etik çalışmalarında önemli bir alan teşkil etmektedir. Erdem, ahlak felsefesinin konusu olarak Platon'a kadar götürülür. Onun "Devlet" eserinde erdemler dördlü tasnif ile kullanılır. Bu dört erdem; ölçülülük, cesaret, bilgelik ve adalettir. Adalet erdemi Platon'da diğer üç erdemin kaynağı ve yaşatanı olarak görülür. Platon'a göre adaletli bir kişi ile adaletli devlet arasında bir benzerlik kurulabilir (Platon, 2010: 229-233). Bu açıdan yukarıda kısmen ifade edilen nefsin bozulması ile devletin bozulması ilişkisinin benzeri Platon'da adalet üzerinden okunabilir.

1.5.1. Erdemlerin Tasnifi

Platon'dan sonra Aristoteles de erdemler konusunda daha detaylı açıklamalara girişir. Aristoteles'e göre erdem; "tercihler ile ilgili bir ahlak alanıdır. Bu ise akıl tarafından ya da akıllı insan tarafından belirlenen orta yolu bulabilme becerisidir. Fazlalığın ve eksikliğin ikisi de kötüdür ve erdem bunların ortasını bulmaktır" (2015: 49). Bu ifadede vurgulanan orta yolu bulma olarak erdem İslam ahlakı düşüncesinde çokça kullanılmıştır.

Aristoteles erdemlerin düşünce ve karakter eylemleri olarak iki türden olabileceğini belirtir. Bu temel üzerinde erdemler; bilgelik, cesaret, cömertlik ve adalet olarak sıralanır. Platon'da ölçülülük olarak ifade edilen erdemi Aristoteles cömertlik olarak adlandırarak aynı tasnifi benimser (Aristoteles, 2015: 40-45). Bu erdemlerin tecrübe ile kazanılması ve tercih ile olan ilişkisi Aristoteles'te haz kavramı ile ilişkilendirilmektedir.

Aristoteles de Platon gibi adalet erdemi diğer erdemlerden ayrı tutar. Ona göre "adalet tüm erdemleri kendisinde toplayan" bir erdemdir. Çünkü bu erdemler arasından sadece adalet erdemi kişinin kendi dışındaki insanlarla toplumsal ilişki ile ortaya çıkar. Dolayısıyla diğer insanların iyiliğine ya da kötülüğüne sebep olabilir. Bu sebeple adalet erdemin bir parçası değil bizzat kendisidir (Aristoteles, 2015: 107).

İslam ahlak düşünürleri de erdemleri Platon'un ve Aristoteles'in kullandığı isimler ile olarak kullanmışlardır. İlk ahlak filozoflarından İbn Miskeveyh de bu çizgide erdem konusunu ele alır. Erdemi "Aristoteles'in iki rezilet arasındaki orta yol olarak" tanımlar ve özellikle bu erdemlerin altında belirttiği alt erdemler ile kendinden sonraki İslam ahlak literatürünü etkilemiştir (Turan, 2015: 32-33). Bu bağlamda İbn Miskeveyh'in erdemler ve alt erdemlerini bütün olarak görebilmek için Tablo 4'ten yararlanılabilir.

Tablo 4'te İbn Miskeveyh'in belirttiği erdemler ve bunun altında yer alan erdemler yer almaktadır. Bu tablodaki sınıflandırma dikkatle incelendiğinde siyasetnamelerde yer alan çoğu ifadenin burada belirtilen erdemler ile ilişkili olduğu fark edilecektir. Tablo 4'te ifade edilen erdemler ve alt erdemler bazı ufak değişiklikler ile Ahlak-ı Nasrî'de, Ahlak-ı Alai'de ve diğer pek çok ahlak eserinde kullanılmaktadır. İbn Miskeveyh

adaleti “aşırı uçların ortasında yer alarak fazlalıkları ve eksiklikleri orta yola getirmeyi sağlayan yatkınlık” (2013: 129) olarak görür. Bu yaklaşım ise adaletin salt devlete ait bir alana değil bireyi de içine alan bir yönünün göstergesi olarak ifade edilebilir.

Tablo 4:
İbn Miskeveyh’de Erdemler ve Alt Erdemler

Hikmet	İffet	Yiğitlik	Adalet
▪ Zekâ ▪ Hatırlama ▪ Akletme ▪ Zihin berraklığı ▪ Kolay öğrenme	▪ Utanma ▪ Sükûnet ▪ Sabır ▪ Cömertlik ▪ Hür Olmak ▪ Kanaat ▪ Yumuşak huyluluk ▪ Düzenlilik ▪ İyi hal ▪ Barışseverlik ▪ Ağırbaşlılık ▪ Kötülüklerden sakınma	▪ Nefis büyüklüğü ▪ Gözüpeklik ▪ Büyük himmet sahibi olma ▪ Sebat ▪ Yumuşaklık ▪ Sükûnet ▪ Yüreklilik ▪ Sıkıntıya katlanma	▪ Dostluk ▪ Ülfet ▪ Yakınlarla ilişkiyi sürdürme ▪ Ödüllendirme ▪ İyi Muamele ▪ Bir şeyi güzelce yerine getirme ▪ Sevgi ▪ Dindarlık

Kaynak: İbn Miskeveyh (2013) dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Öte yandan İslam ahlak düşüncesinde adalet, bir erdem olarak kapsayıcı veya üst erdem olarak değerlendirilmektedir. Platon ve Aristoteles’ten tevarüs edilen erdemler kategorisi de ancak bu şekilde anlaşılabilir. Hikmet, iffet ve şecaat (cesaret veya yiğitlik) gibi erdemlerin hepsi ifrat-tefrit arasında olan (itidal) olarak değerlendirilmişti. Adalet erdemi ise bu üç itidalin/erdemın olması hali olarak ifade edilebilir. Bu sebeple Osmanlı yönetim geleneği başta olmak üzere İslam siyaset düşüncesinde adalet bu konumlandırma ile doğru anlaşılabilir.

Çağdaş ahlak felsefesi tartışmalarında erdemleri yukarıdaki tasnif ile kabulün yanında erdemi farklı ele alan ve bu bakımdan sınıflandırmayı da farklılaştıran felsefeciler bulunmaktadır. Mesela Fransız felsefeci André Comte-Sponville erdemleri tarihsel anlamlarını da inkâr etmeden yeniden yorumlanması çabasına girişir. Ona göre erdemler konusunda üretilecek bir eser ancak gülünç olma pahasına orijinallik iddiası taşır. Çünkü bu erdemler iki bin yılı aşkın bir zamandır konuşulmaktadır (2012: 19-20).

Comte-Sponville erdemi “edinilmiş iyilik yapma yeteneği, başka bir ifade ile ruhtaki ve hakikatteki iyiliğin kendisi” olarak tanımlar. Bu bakımdan erdemlerin öğrenilebilir olduğunu, bunun da “iyi” olmanın arayışı ile gerçekleşebildiğini ifade etmektedir. Erdemleri dördü başlık ile incelemeyi; on sekize ayırır. Bu erdemler ise şunlardır; nezaket, sadakat, basiret, itidal (ılımlılık), yiğitlik (cesaret), adalet, cömertlik, merhamet, bağışlama, minnet, alçakgönüllülük, sadelik, hoşgörü, saflık, yumuşak huyluluk, iyi niyet, mizah ve aşktır. Comte-Sponville erdemler sınıflandırması yaparken izlediği yolu ve hangi erdemi niçin seçtiğini şöyle ifade etmektedir (2012: 15-21):

“Nasıl bir yöntem izledim? Varlığı sayesinde bir bireye verdiğim ahlaki değeri artıran ve tersine, yokluğunda da bu azaltan yürek, ruh ya da karakter özelliklerinin neler olduğunu kendime sordum otuz kadar erdemden oluşan bir liste çıktı ortaya. Örneğin iyilik ile cömertlik, dürüstlük ile adalet gibi iki kez kullanılmış olabilecekleri ve ille de ele alınması gerekeceğini düşündüklerimin hepsini eledim. Geriye on sekiz erdem kaldı, ama artık daha fazla eleyemedim.... Kitabın, henüz ahlak olmayan terbiyeyle başlaması ve artık ahlak olmayan aşk ile bitmesi elbette kasıtlı bir tercihtir. Özellikle de bu kitap kadar küçük bir erdemler kitapçığı, bir ahlak sistemi değildir. Buradaki, teorik olmaktan çok uygulamalı ahlak, spekülasyon olmaktan çok, yaşayan ahlak. Zaten ahlakta uygulamadan ve yaşamdan daha önemli ne vardır ki?”

Buraya kadar ifade edilen erdemler görüldüğü gibi bazı eklemeler ve çıkarmalar yapılarak ahlak felsefesinde kabul görmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde İslam ahlak düşüncesi içerisinde de “ahlakın şartı kaçır?” gibi bir soruya en net ve sade cevap felsefi ahlak ekolünün temel erdemler üzerinden üreteceği cevap olacaktır. Ancak bu durum İslam ahlak düşüncesi için özgünlük eksikliği olarak değerlendirilebilir. Bunun yerine İslam ahlakının temel kaynaklarından asli ve sade erdem sorgulaması yapılmalıdır²¹ (Yaran, 2012: 37-49).

Erdemler konusunun siyasetnameler ile olan ilişkisi ise tasnifinden daha karmaşıktır. Siyasetnameler kuşkusuz tek bir erdem merkezli değerlendirilemez. Ancak siyasetnamelerin işaret ettiği ahlaki alanda bazı erdemlerin daha ön planda tutulduğu görülebilmektedir. Başka bir ifade ile siyasetnamelerin yazıldığı dönem ve etkilendiği düşünce akımı gibi birtakım etkenler ile erdem kataloglamasının da değiştiği görülmektedir. Çalışmanın son bölümünde siyasetnameler incelenirken bu bağlama ilişkin örnekler gösterilecektir.

²¹ Erdemlerin Kur'an ve hadis gibi temel kaynaklar aracılığı ile nasıl isimlendirilmesi gerektiğine ilişkin Yaran (2012: 47-49) adalet, muavenet, iffet ve merhamet erdemlerini önerir. Bu erdemleri, Kur'an temelli (Nahl suresi 90. ayet) gerçekleştirdiğini ve bunların temel erdemler olarak İslam ahlakı alanında tartışılması gerektiğini belirtir.

1.5.2. Erdemli Devletin “Erdemi”

Erdem konusunun ahlak alanında kullanımı ve tasnifi ile beraber İslam düşünce geleneğinde karşımıza çıkan “erdemli şehir” kavramı da Osmanlı siyasetnamelerini anlayabilmek için önemlidir. Bu açıdan, erdemlerin tasnifinin nasıl yapılacağı ile siyasetnamelerdeki erdemlerin izinin sürülebileceği ifade edilebilir. Bu bağlamda erdem ile siyasetin kesişim noktası olarak erdemli şehir düşüncesi bu iz sürmede önemli araçlardan birisidir.

Erdemli şehir; “erdemli devlet” ve “ideal devlet” gibi farklı kullanımlar ile karşımıza çıkmaktadır. Kavramın kullanımında görülebileceği üzere “ideal” olanla ilişkilendirilen erdemli şehir, Türk yönetim tarihinde Farabi ile anılsa da başka eserlerde de incelenmiştir. Erdemli şehir, erdemli olmayan şehir ve türleri, erdemli toplum ve erdemli yönetici gibi temel konuları ahlak ve siyaset birlikteliği ile açıklanmaktadır. Bu yönü ile erdemli şehir ve yönetim olgusu Platon’un ünlü eseri “Devlet” ile yakinen ilişkilidir.

Platon devletin ideal olarak nasıl olması gerektiğini izah eder. Ona göre ideal devlet keskin sınırların olduğu sınıflı bir toplum ve başındaki “filozof kral”dan oluşur. Platon siyasal düzenin temelini yöneticilerin erdemi ile ilişkilendirerek ahlak ve siyaset arasında birlikteliği vurgular. Platon’daki bu ideal devlet düzeni Aristoteles’de farklılaşmaktadır. Aristoteles ideal toplum düzeni ve yönetimin merkezi olarak “Polis”i konumlandırır. Ama yönetim biçimi Platon’da olduğu gibi tek değildir. Onun iyi ve kötü yönetim ayrımı tek kişinin, azınlığın ve çoğunluğun yönetmesine göre şekillenir (Göze, 2006: 30-41).

İslam düşüncesinde yönetimleri erdem ile ilişkilendiren eserler daha çok felsefi eserlerde görülür. Daha önce de değinilen İbn Miskeveyh ve Nasiruddin Tusi gibi ahlak filozofları eserlerinde erdemli yönetim olgusunu inceler. İbn Miskeveyh bir “ideal devlet” düzenini doğrudan ele almaz; zaman zaman yönetici ve yönetilen üzerinden ideal olana atıfla ilkeleri belirlemeye çalışır. Miskeveyh’e göre (2013: 137-138) “faziletli bir hükümdar yönetimi altındaki kişilerin güvenliğini sağlama, adaleti yayma, bayındırlığı artırma, şeref, mal ve mülkü koruma, haksızlıkları önleme, herkese yararlı işler yapma ve geçimlerini kolaylaştırma gibi tebaasının her birinin iyiliğine işler yapar”. Buna karşılık tebaası ise “hükümdara içtenlikle dua etme, onun iyiliklerini dile

getirme, ona itaat edip karşı gelmeme, içtenlikli sevgi besleme ve onun yaşayışını örnek alarak ailesini ve kabilesini yönetmekle” karşılığını göstermiş olur. Bu açıdan faziletli yöneticinin tebaasına karşı konumu aile reisinin ev halkına karşı konumu gibi değerlendirilebilir.

Farabi, Platon ve Aristoteles’in siyaset konusunda çizdiği felsefi alanı İslami düşünce ile sentezleyerek erdem ve yönetim meselesini inceler. Farabi’nin düşüncesinde psikolojiyi ahlaktan, ahlakı da siyasetten ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu sebeple insan nefesine ilişkin tespitleri ahlaki erdemlere kaynaklık etmekte, erdemlerin sınıflanması ise siyaset düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Bu düşünsel bağlam ile Farabi, yönetimi “erdemli şehir” ve “erdemli olmayan şehirler” (cahil, fasık vd. şehirler) olarak ele alır. Yönetim biçimlerinin bu şekilde sınıflandırılmasında temel etken “saadet” (mutluluk) anlayışıdır. Çünkü Farabi’ye göre bir insanın nasıl bir siyasi yönetim istediği onun “saadet” hakkındaki düşüncesine bakılarak anlaşılabilir (Aydın, 2012: 13-17).

Farabi, en üstün iyiliğe ve mükemmelliğe ancak erdemli şehirde ulaşılabileceğini söyler. Bu sebeple insanların en hakiki mutluluk amacıyla birbirlerine yardım ettiği şehir erdemli/mükemmel şehirdir (medinâ fâdila). Böyle toplum da erdemli bir toplumdur. Erdemli şehir, tıpkı her bir organın canlı kalmak için birbirleri ile hareket eden tam ve sağlıklı bir bedene benzer. Dolayısıyla bedendeki emredici organın istisnai konumu erdemli şehrin yöneticisi içinde geçerlidir. O özel niteliklerinden dolayı şehrin en mükemmel parçasıdır. Bu sebeptir ki erdemli şehrin yöneticisi herhangi bir kimse olamaz. Çünkü Farabi’ye göre yönetim (riyaset) iki şeyle olur (Farabi, 2011: 98-102): Birincisi erdemli şehrin yöneticisi, yaratılışı ve tabiatı bakımından yöneticiliğe istidatlı olmalı, ikincisi yöneticilik ile ilgili iradi meleke ve tutumları kazanmış olmalıdır²².

²² Farabi erdemli şehrin yöneticisi için belirlediği iki ana özelliğin açılımını şu şartlar ile belirtir: 1) Erdemli şehrin yöneticisi organları bakımından tam ve eksiksiz olmalıdır. 2) Kendisine söylenen her şeyi anlama ve idrak etme yeteneğine sahip olmalıdır. 3) Hafızası iyi olmalı, hemen hemen hiçbir şeyi unutmamalıdır. 4) Uyanık ve çok zeki olmalıdır. 5) Zihninden geçenleri tam açıklıkla ifade edebilecek güzel konuşma kabiliyeti olmalıdır. 6) Bilgi öğrenmeyi sevmeli, bunu eziyet verici görmemelidir. 7) Tabiatı gereği doğruluğu ve doğru insanları sevmeli yalan ve yalancılardan nefret etmelidir. 8) Yeme, içme ve cinsel zevklerin peşinden koşmamalı, kumardan uzak durmalıdır. 9) Yüksek ruhlu olmalı, şerefi ve ululuğu sevmelidir. 10) Gümüş ve altın gibi şeyler onun nazarında değersiz şeyler olmalıdır. 11) Adaleti ve adaletli kişileri sevmeli, baskı ve zulümden kaçınmalı, bunları yapandan nefret etmeli, kendisine ve başkalarına karşı insafli olmalıdır. 12) Yapılmasını gerekli gördüğü şey hakkında azimli ve kararlı olmalı, korku ve zaaf göstermemelidir (Farabi, 2011: 104-105).

Farabi'nin erdemli şehir düşüncesinde ideal yönetici Platon'dan mülhem “filozof peygamber” olarak adlandırılır. Eğer erdemli yönetici için belirtilen şartlar²³ bir kişi yerine birkaç kişide toplanırsa ve bunlar birbirleriyle anlaşır ise bunların hepsi birlikte en üstün yönetici olur. Fakat eğer felsefe bu yönetimin parçası olmaktan çıkarsa diğer bütün şartlar mevcut bile olsa erdemli şehir hükümdarsız kalacaktır. Eğer yöneticiye bağlı filozof bulunmazsa o şehir helak olacaktır (Farabi, 2011: 106-107). Bu noktadan hareketle Farabi'nin erdemli yönetim için felsefenin konumunu vazgeçilmez bir yere koyduğu görülür.

Farabi erdemli şehri ve onun erdemli yöneticisi ile halkını bu şekilde mutluluğu amaçlama ile açıklamaktadır. Erdemli şehrin karşıtı şehirler ise tek değildir. Bu şehirler; cahil şehir, fasık (bozuk) şehir, karakteri değişmiş (mubaddala) şehir, doğru yolu bulamamış yanlışlık içinde olan (dâlla) şehir olarak sıralanır. Bu şehirlerin hükümdarları, erdemli şehirlerin hükümdarının, onların yönetimi ise erdemli şehrin yönetiminin zıddıdır (Farabi, 2011: 107-109; Farabi, 2012: 93-112).

Erdemli devlet ifadesi yukarıda açıklanan şekli ile ideal olanla ilişkilidir. Özellikle Farabi ile çok önemli bir konuma yerleşen bu yaklaşım, yer yer değinildiği üzere mükemmelliği ifade etmek için kullanılır. Bunun ötesinde erdemli şehir yöneticisinde olması gereken şartlar ufak değişiklikler olsa da pek çok eserde benzer olarak ifade edilir. Türk yönetim geleneğinin felsefi temeli olarak konumlandırabileceğimiz erdemli şehir düşüncesi, Farabi ile şekillenen bu karakterini korumuştur. Siyasetnamelerin erdemli yönetim ve erdemli yönetici vurgusu son bölümde detaylandırılmıştır.

1.6. Osmanlı'da Ahlak Düşüncesi ve Eserleri

Osmanlı dönemi ahlak çalışmaları da yukarıda zikredilen geleneksel ahlak, tasavvufi ahlak ve felsefi ahlak ekollerindeki yaklaşımları sürdürmüştür. Bu bağlamda İslam ahlakı (Kur'an, sünnet, kıyas, örf ve adetler gibi temel değerlerin tamamı) temelli Osmanlı ahlakçıları, ahlakın konusu olarak şu temelde eser üretmişlerdir (Erdem, 2000: 39):

²³ Yukarıda sayılan on iki şart Farabi'de doğuştan olması gereken şartlar olarak ifade edilir. Farabi bunun ötesinde erdemli şehrin yöneticisinin, filozof olması, ilk yöneticinin şehir için vazettikleri kuralları bilmesi, kanun olmayan bir konuda eskilerin yollarını izleyerek yeni kanunlar çıkarsama konusunda yetenekli olma (Farabi, 2011: 106) gibi ilave şartlar belirtir.

- İnsan ruhundaki iyilik ve vazife hissi,
- Çeşitli erdemler (hikmet, şecaat, iffet, adalet)
- Hürriyet ve vatanseverlik.

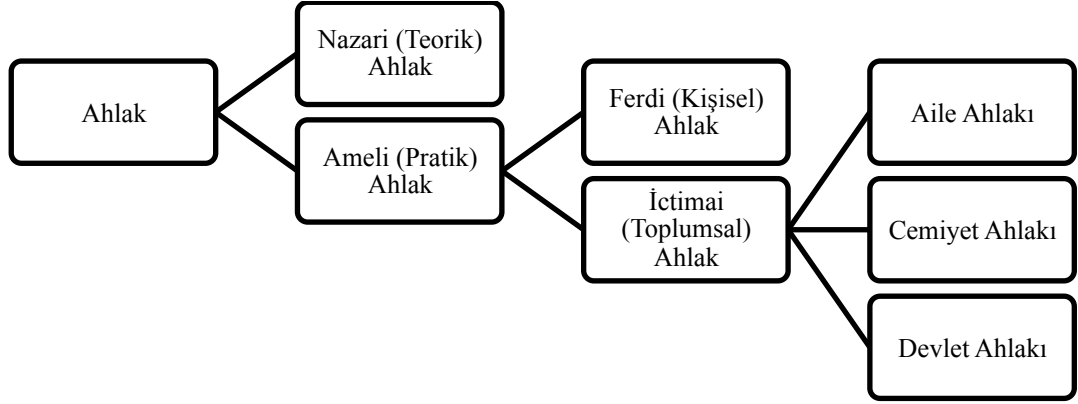
Bu ifadelerin işaret ettiği teorik (nazari) ahlakın kapsamı, pratik (ameli) ahlakta cemiyet ve devlet ahlakı olarak karşımıza çıkmaktadır. Pratik ahlak alanında (bkz. şekil 1) birey-cemiyet-devlet sıralaması ile “ortak iynin” nasıl mümkün olacağının yolları belirtilir. Osmanlı ahlak çalışmalarında birey aileden, aile cemiyetten, cemiyet ise devletten ayrı düşünülmez. Başka bir ifade ile yönetimin ahlaki olarak kemale ermesi ile birey, aile ve cemiyet arasında kesin bir ilişkinin varlığı kabul edilmektedir.

Öte yandan ahlak alanı İslam geleneğinde sadece “iyi” ile anılmaz. İyi-kötü ayrımı kuşkusuz ahlaki ve etiği anlamının en temel konusudur. Bununla beraber Müslüman ahlakçılar ahlak alanında, güzel (hüsn) ve “hayr” gibi kavramlar ile karşıtları olan kubuh ve şer kavramlarını, ahlaki “iyi ve kötü” kavramları yerine kullanmışlardır. Örneğin ahlaken iyi bir davranış bazen güzel ahlak şeklinde kullanılmıştır. Dolayısı ile Osmanlı ahlak ve yönetim eserlerinde “iyi” ve “güzel” arasındaki ilişki bu şekilde değerlendirilebilir.

Osmanlı ahlak düşüncesi yukarıdaki ayrım (geleneksel/dini ahlak, tasavvufi ahlak ve felsefi ahlak) ile düşünüldüğünde daha net anlaşılacaktır. Bu ekollerin kapsamına giren çok önemli ahlak metinleri yazılmış ve ahlak alanının tamamı düşünce konusu yapılmıştır. Bu bağlamda genelde İslam ahlak düşüncesinde özelde ise Osmanlı ahlak metinlerinde ahlak Şekil 1’deki gibi kategorileştirilebilir:

Bu sınıflandırmada (Şekil 1) görülebileceği gibi ahlak alanı Osmanlı ve onun düşünce havzasında salt teorinin konusu olmayıp uygulama (ameli) boyutu ile de incelenmiştir. Bu şekil ile belirtilen ameli (pratik) ahlak alanı siyasetnamelerdeki ahlak alanını açıklamada kullanılabilir. Çünkü son bölümde görüleceği üzere siyasetnamelerdeki ahlaki vurgunlar bireyden topluma, toplumdan devlete doğru her alanı kapsamaktadır. Bu bakımdan Şekil 1’deki sınıflandırma ahlak alanının Osmanlı düşüncesindeki konumunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

Şekil 1:
Osmanlı Ahlak Eserlerinde Ahlakın Sınıflandırılması

Kaynak: Hüsameddin Erdem (2006) ve diğer ahlak kitapları dikkate alınarak hazırlanmıştır

Yukarıda işaret edildiği üzere İslam ahlak düşüncesinde ahlak ve dini eserleri birbirinden ayırmak çoğu kez güçtür. Bu açıdan ahlaki eserler içerdikleri konu ve yazılış amaçlarına göre şu türler ile de düşünülmelidir: Genel ahlak, siyasetnameler, nasihatnameler, mevize yollu eserler, ahlaki güzel sözler, fütüvvet nameler, kabusnameler, Kelile ve Dimne tercümeleri, çeşitli hikayelerle süslenmiş ahlaki eserler, ahlaki hikâye ve fıkralar, atasözleri ve diğer çeşitli eserler (Erdem, 2006: 32).

Osmanlı ahlak düşüncesinde, Kınalızade Ali Çelebi'nin Ahlak-ı Alâî eseri oldukça önemli bir konumdadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere eski Yunan ahlak düşüncesi ile Farabi-Miskeveyh çizgisindeki ekollerin sentezi olarak Ahlak-ı Alâî, Osmanlı İmparatorluğunda kendinden sonraki pek çok ahlak eseri üzerinde etkili olmuştur (Erdem, 2006: 31). Ahlak-ı Alâî'nin Osmanlı ahlak düşüncesindeki önemi sadece iyi bir sentez olması değil, bunu Türkçe yapması ile de ilgilidir. Böylelikle hem teorik ahlakı hem de pratik ahlakı tüm yönleri ile Türkçe olarak Osmanlı düşüncesinin merkezine taşıyabilmiştir. Bu açıdan tıpkı Kutadgu Bilig'in Türkçe siyasetname literatüründeki öncülüğüne benzer şekilde Osmanlı ahlak düşüncesi içerisindeki konumu da Ahlak-ı Alâî'yi ön plana çıkarmaktadır.

Bunun ötesinde Osmanlı dönemi ahlak metinlerinin bibliyografyasını oluşturan Bursalı Mehmet Tahir'in tespitine göre ahlak eserlerinin sayıları şu şekildedir (2009: 161-176): Müellifin kendi yaşadığı dönemden eski zamanlarda yazılanların sayısı yüz sekiz, kendi

döneminde yazılanların sayısı seksen altı, Farisi ahlak kitapları ise on üçtür. Bu sayılar yukarıda ifade ettiğimiz türden ahlak kitaplarıdır. Kuşkusuz ki bu eser sayıları ahlak alanı için tek başına çok şey ifade etmez. Eserlerin içerikleri, süreklilik ve farklılaşma alanları gibi yönlerden ahlakı nasıl ele aldıkları ayrıca incelenmelidir.

Ahlak ve İslam ahlak düşüncesi alanında hem tarihsel ahlak kavramları eksenli hem de bunların güncel meseleleri hakkında Türkçe ve yabancı dillerde eserler yazılmaya devam etmektedir. Örneğin Bardakoğlu (2017) hem İslam ahlakının tarihsel boyutları hem de din ve hukuk (fıkıh) ile ilişkisinin nasıl değiştiğine dair düşünülmesi gerektiğini söyler. Bardakoğlu'na göre (2017: 62) ahlak, kurallar arasında zayıflaması ve tali duruma düşüp önemsizleşerek buharlaşma süreci yaşamıştır/yaşamaktadır. Dolayısıyla “ahlakın buharlaşması” olarak ahlak aleyhine gerçekleşen bu süreç şeklin içerikten daha önemli hale gelmesini de beraberinde getirmiştir.²⁴

Ahlak, İslam düşüncesinde felsefi, tasavvufi, dini (geleneksel) boyutları ile tartışılmıştır. Bunun yanında kelam ve fıkıh alanında bu ekoller kadar güçlü olmasa da ahlak üzerine düşünülmüştür. Pratik (ameli) ahlak kuşkusuz bu teorik çerçevelerden birisi ile açıklanamayacak kadar karmaşık görünümlüdür. Bu sebeple pratik ahlakın önemli bir parçası olarak “yönetim ahlakı” ayrıca incelenecektir.

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında ahlakın teorik boyutuyla nasıl görüldüğü, İslam ahlakının temel hatları ve erdemler konusu irdelendi. Ahlak-etik ilişkisi ve ahlak felsefesi olarak etik hakkında çalışmanın boyutlarını ve amacını aşmamak adına temel tasnifler belirtildi. İslam ahlak alanında fert-cemiyet-devlet ilişkisinin anlaşılması için ahlakın konumu nefis kavramı üzerinden tartışıldı.

Bu bölümde ahlak daha düşünsel ve kavramsal boyutları ile tartışıldı. Ahlakın gerek etik teoriler bağlamında gerekse uygulamalı yönü olsun birey ile diğer bireyler arasındaki ilişkileri düzenleme anlamı önemli görülmektedir. Bu bakımdan ahlakın alt alanı olarak

²⁴ Ahlakın olmayışı, bozulması ve toplumsal açıdan yetersiz kalması olarak “ahlak buharlaşması”nın bazı etkenleri şöyle sıralanabilir: Literal okuma/zahirilik, şekilcilik, meselci yöntem, nakilcilik, mekasıd ve masâlih düşüncesinde daralma, ma'ruf-münker/hüsün-kubuh idrakinde daralma, fetva-takva ve diyanet-kaza ayırımında algı sapması, cihat-Allah rızası düşüncesinde sapma, din ve dâr farkının günümüze yansıma biçimi, kamusal din-kamusal ahlak ayırımı, hile-i şer'iyye/hiyel kültürü, çifte meşruiyet ölçütü, suç ve cezada şekil şartlarına yoğunlaşma, şiddet ve nefret söylemi, fetva adabı mekruh telakkisidir (Bardakoğlu, 20017: 68-82). Bu alanların ahlak ve hukuk ile ilişkileri ve ahlakın bozulmasına ya da güzelleşmesine etkisi ayrıca tartışılabilir.

erdemlerin de önemi ortaya çıkmaktadır. Özellikle İslam ahlak düşüncesinde incelenen erdemler ve bu erdemlerin sınıflandırılması önem arz etmektedir. Çünkü gerek felsefi siyasi metinlerde gerekse siyasetnamelerde yönetim ahlakı bu erdemler ile doğrudan ilişkilidir.

Böylelikle son bölümde siyasetnameler incelenirken kullanılan kavramların ahlakla ilişkisi burada belirtilen bu kavramsal yaklaşım çerçevesinde daha net anlaşılabilecektir. Söz konusu kavramlar temel olarak burada belirtilen erdemler ve alt erdemlerle ilişkilendirilebilir. Doğal olarak siyasetnamelerdeki ahlak konusunu sadece “güzel ahlaklı ol” önerisi şeklinde değil bunun yanında ahlak alanı içerisinde değerlendirilen alt erdemleri de dikkate alarak anlamak anlamlı olacaktır.

Çalışmanın devam eden bölümünde ise ahlakın uygulamalı alanından olan devlet ahlakı (yönetim ahlakı) ve bunun iyi yönetim ile ilişkisi vurgulanarak Türk yönetim geleneğinin oluşumu ve bu geleneğin yönetim ilkeleri vurgulanacaktır. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümü modern öncesi dönemin yönetimini merkeze almakta ve bununla oluşan yönetim düşüncesini tartışmaktadır.

BÖLÜM 2: YÖNETİM AHLAKI VE TÜRK YÖNETİM DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ

Ülkesini erdemle yöneten kimse,
yerini her zaman koruyabilen ve bütün
yıldızların kendisine uyduğu
kutup yıldızıyla karşılaştırılabilir.

Konfüçyüs

Serverlik ister isen üftâdelik şiar et
Kim düşmeden ayağ çıkmadı başa bade²⁵

Fuzuli

Kamu yönetiminde paradigma arayışları ve bu alanda tartışmalar devam etmekte iken, disiplinin “Doğu”yu dışta bıraktığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Drechsler (2014: 125) İslami bir kamu yönetimi incelemesi denemesi yaptığı çalışmasında, “kamu yönetiminin ortak en iyi yoldan bahsedilse de bu özelde Anglo-Amerikan ve genelde Batılı bir içeriğe sahip olduğunu” belirtmektedir. Doğrudan ahlakla ilişkili olan “iyi yönetim”in Batı dışı deneyimini incelemek, disiplinde giderek yüksek sesle tartışılan paradigma arayışı için farklı bir alternatif üretmede katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yönetim tarihi incelendiğinde insanların idaresinin değişik biçimlerde karşımıza çıktığı görülmektedir. Devlet algısı değişik biçimlere sahip olsa da yöneten, yönetilen ve yönetim araçları/kurumları bağlamında süreklilik arz etmektedir. Öte yandan yönetimin niteliği ise yine devletin tarihi ile eşzamanlı olarak tartışıla gelmektedir. Öğün’ün (2015) ifadesi ile yönetimin verimlilik ve etkinlik gibi nesnel boyutları yanında bir de “iyi” olarak ifade edilen ahlaki ve dolayısıyla felsefi boyutu bulunmaktadır. Çünkü “iyi yönetim”den beklenen şey adalet ve hukuk gibi ahlakın en temel köşe taşlarını oluşturan kavramların ve bunun taşıyıcısı kurumların oluşturulmasıdır. Bu bakımdan “iyi yönetim”in arayışında olmak ile yönetim ve ahlak/etik ilişkisini incelemek zaruri hale gelmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde öncelikle yönetim ahlakı alanı, ilk bölümde ifade edilen ahlak alanlarının alt alanı olarak tartışılacaktır. Yönetim ahlakının yönetsel alan teşmili doğal olarak şekillenen iyi yönetim ve meritokrasi kavramları

²⁵ Başkanlık istersen tevazu göster, çünkü bade bile önce ayağa düşer, sonra kadehe konur ve başa çıkar.

detaylandırılacaktır. Bu bağlamda ise Türk yönetim geleneğinin havzaları olarak Doğu-İslam yönetim geleneklerine değinilecektir. Son olarak da bu yönetim havzalarının özgün bir sentezi olarak Türk yönetim geleneği ile zihniyeti ele alınacak ve bu geleneğin temel kavramları izah edilecektir.

2.1. Uygulamalı Ahlak Alanı Olarak Yönetim Ahlakı

Ahlak, “iyi” ve “kötünün” toplumsal hayatta nasıl ortaya çıktığı ve bunun kriterinin neler olabileceği ile ilgili alanı oluşturmaktadır. Fakat ahlak alanı salt felsefi düşünüş yolu ile incelenmenin ötesine taşmıştır. Başka bir ifade ile ahlak toplumsal yaşamda pek çok uzmanlaşma/zanaat alanı için ayrıca incelenme konusu olmaktadır. Çünkü yukarıda izah edildiği üzere ahlakın teorik boyutu kadar pratik yönü de onun bütünlüklü anlaşılması açısından önemlidir.

Ahlakın alt alanlarının bu denli parçalı incelenmesinin oluşturabileceği sorunlar bir yana bırakılırsa, pek çok meslek alanında ahlaki ilkelerin vurgulanması önemli görülmektedir. Meslek ahlakı veya etiği olarak isimlendirilen bu alan, günümüz ahlak düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Tıp etiği, basın etiği, hukuk etiği, bilim etiği, spor etiği ve eğitimde etik gibi alanlarda görülebileceği üzere ahlakı iş ve meslek yaşamında başat kılma çabaları giderek artış göstermektedir.

Meslek hayatında bireyin karşılaştığı ya da karşılaşması muhtemel ahlaki sorunlar, belirli meslek alanı ile sınırlandırılabilir mi? Yine bunun gibi bu ahlaki sorunlar tür olarak diğer ahlaki sorunlardan ayrılabilir mi? Bu sorular ve cevapları meslek etiği alanını konumlandırmada önemli işlev görür. Meslek etiği olgusunu öne çıkaran şey ise bilimsellik ve rasyonellik kavramlarının sorgulanması ile “birçok rasyonalitenin” var olabileceği varsayımı ve ortak evrensel norm arayışıdır. Dolayısıyla ortak norm yerleştirme ve metaetik yaklaşımının bir araya gelmesi meslek etiği alanını daha görünür kılmıştır (Kuçuradi, 2009: 33-43).

Öte yandan Durkheim meslek ahlakını o mesleği oluşturan kişiler üzerinden yola çıkarak ifade eder. Ona göre her cemiyetin içinde birbirine paralel işleyen birçok ahlak bulunmaktadır. Bu sebeple her meslek ahlakı bir meslek grubunun eseridir. Dolayısıyla grup nasıl oluştu ise onun ahlakı da o şekildedir. Bu yönü ile bir meslek ahlakı

toplumun tamamını ilgilendirmez; sadece o meslek grubunun üyeleri içindir (Durkheim, 1986: 9-13).

Uygulamalı ahlak veya meslek ahlakı alanında incelenen yönetim ahlakı da günümüzde bu temeller ile gelişimini sürdürmektedir. Yönetim ve ahlak ilişkisi karmaşık gibi görünse de belli yaklaşımlar ile anlaşılması daha kolay hale getirilebilmiştir. Fakat yönetim-ahlak ilişkisinin anlaşılabilmesi adına öncelikle hem siyasetnamelerde ve ahlak eserlerinde hem de yönetim bilimi literatüründe yönetim ile neyin kastedildiğini kısaca belirtmekte fayda olduğu düşünülmektedir.

2.1.1. Siyaset ve Yönetim (İdare): Kısa Kavramsal Çerçeve

Osmanlı ve öncesi siyasetnamelerde devlet kavramı kuşkusuz günümüz modern/ulus devlet olgusundan bazı yönleri ile farklılaşabilmektedir. Bu farklılık yönetme sanatının örgütlerden ziyade kişileri (hükümdar, kamu görevlileri, tebaa gibi) inceleme nesnesi yapması ile ilişkilendirilebilir. Bu bakımdan Heywood (2017: 79), “siyaset nasıl tanımlanırsa tanımlansın yönetimin daima siyasetin en merkezinde yer aldığını” ifade eder.

Siyaset genel olarak “hükmetme sanatı ve devlet yönetme etkinliği, iktidarı elde etme ve azamileştirme etkinliği, güvenlik ve çıkar odaklı zorunlu bir etkinlik, ahlaki ve kamusal bir etkinlik, uzlaşma ve çatışma sarkacı” (Taşkın, 2014: 23-39) gibi bağlamlarda tanımlanmaktadır. Bu anlam alanlarının işaret ettiği gibi siyaset “toplumun tümünü ilgilendiren ilişkileri son aşamada meşru zora dayanarak düzenleyen eylemler bütünü” olarak incelenmektedir. Siyaset (politika) kavramının işaret ettiği bu alan, “polis” temelli gelişmiştir. Bu açıdan politika (politics), polisin (site/şehir/devlet) kurulması ve işleyişi olarak anlaşılır (Dursun, 2012: 33-37). İslam düşüncesi içerisinde de özellikle Farabi ile şekillenen “şehir” ve “erdemli şehir” olgusu üzerinde Aristoteles’in bu kavramsallaştırmasının etkili olduğu söylenebilir.

Öte yandan Müslüman düşünürler siyasetin alanını din ile birleştirme yoluna gitmişlerdir. Özellikle İran merkezli Sasani devlet geleneğinin etkisi ile “din ve devletin ikiz kardeş olduğu” yaklaşımı siyaset anlayışını şekillendirmiştir. Yukarıda değinildiği

üzere Müslüman düşünürler ahlak, siyaset, psikoloji ve din arasında kaçınılmaz olan bir bağ kurmuşlardır.

Yönetim (idare) ise siyaset ile iç içe veya onun kapsadığı alanın içinde alt bir alan olarak değerlendirilmektedir²⁶. Eryılmaz'a göre (2014: 4) yönetim küçük büyük bütün gruplarda görülebilir. Dolayısıyla toplumsal alanın en küçük birimi olan aileden en büyük birimi olan devlete kadar tüm boyutlarında yönetimden bahsedilmektedir.

Yönetimin varlığı insanların bir arada yaşamalarının doğal/zorunlu bir sonucu olarak düşünülebilir. Bu açıdan yönetim “belirli amaçları gerçekleştirmek için iş birliği içinde yürütülen grup faaliyeti, başkaları üzerinde otorite kurma yolu ile ortak amaç doğrultusunda yönlendirme, kaynakların (maddi ve beşerî) amaç odaklı düzenlenmesi ve kullanılması süreci” olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda yönetimin işaret ettiği alanlar “faaliyet/işlev”, “idari sistem”, “örgüt” ve “idari personel” dir (Eryılmaz, 2014: 1-3).

Fişek (2012: 83-97) de yönetimin, tarihsel olarak hemen her dönemde ve her aşamada şu değişmez temellerden meydana geldiğini ifade eder: İş bölümü, otorite ve hiyerarşi. İş bölümü yönetimin hem başlangıcı hem de temeli olarak değerlendirilir. Çünkü yöneten-yönetilen ayrımının oluşması ancak bu şekilde mümkün olabilir. Bir benzetme yapılacak olursa ilahiyat için “ilk günahın” konumu ne ise yönetim için de “iş bölümü”nün konumu odur. İş bölümü otoriteyi oluşturmuş, bu da doğal olarak hiyerarşiyi doğurmuştur. Dolayısıyla yönetimin bu üç temel ilkesi nedensellik bağı ile sosyal yapı içerisinde birbirlerine bağlıdır.

Yönetimin eş anlamlısı olarak kullanılan “idare” ise Arapça “*devr*” (dönmek) kökünden türemiştir. İdare kavramının işaret ettiği bu deveran hali, yönetimin Türk geleneğinde olup biten bir olgu değil süreklilik arz eden yönünü de vurgulaması açısından

²⁶ Yönetim ile siyaset ilişkisi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yönetimin siyasetten ayrı bir alanı teşkil ettiği dolayısıyla yönetim biliminin siyaset biliminden ayrı incelenmesi gerektiği yaklaşımını benimser. Woodrow Wilson ile başlatılan bu yaklaşımda yönetim, devletin daha çok yürütme alanı ile ilişkilendirilir. Bunun karşısında ise yönetim ve siyasetin birbirini dışlayan bir ikilem olmadığı, yönetimin ise siyasetin altında bir alan olduğu görüşü dillendirilir. Dolayısıyla bu yaklaşım, yönetimi devlet merkezli olarak inceleme eğilimindedir. Bu çalışmada ise ikinci görüşün merkezde olduğu insicam mevcuttur.

önemlidir ²⁷ . Bununla birlikte yönetimin rolü tarihsel olarak sabit kalmamıştır. Yönetimin varlığı ile beraber iş bölümü-otorite ve hiyerarşinin ortaya koyduğu en temel ayırım yöneten-yönetilen ayırımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasetnamelerde ve ahlak eserlerinde de karşılaştığımız yöneten-yönetilen ayırımını ortaya koyabilmek için yönetimi tarihsel olarak incelemek gerekir. Köseoğlu (2009: 254 vd), bireyin yönetim ile olan ilişkisini modern öncesi ve modern dönem olarak toplumsal değişme ile birlikte inceleyerek yönetimin karşısında bireyin nasıl konumlandığını belirtir. Ona göre modern öncesi dönemde yönetim yöneticinin şahsına bağlı olarak şekillenmiştir. Yöneten-yönetilen ilişkileri de bu çerçevede şekillenmiş ve zora dayalı olarak gelişmiştir. Modern dönemde ise bürokratik örgütlerde bireyin konumu artık “tebaa” olarak algılanmadığını belirtir. Bu bakımdan yöneten-yönetilen ilişkisi toplumsal değişme, ekonomik ilişkilerin değişmesi ve diğer başka faktörlerin etkisi ile değişen bir seyir izleyerek günümüz haline ulaşmıştır.

Yönetimin rolü geleneksel tarım toplumu, sanayi toplumu ve bilgi toplumu olarak adlandırılan süreçlerde bazı değişikliklere uğrasa da bazı temel fonksiyonları sabit kalmıştır. Örneğin klasik dönem siyasetnamelerinin de konusu olan modern öncesi dönemde devletin ve dolayısıyla yönetimin temel işlev alanları şunları içerir (Tilly, 2001: 170):

- Devletin hak iddia ettiği toprakları rakiplerden ele geçirmek,
- Savaşma yolu ile dış rakipleri alt etmek,
- Tebaasını düşmanlardan korumak,
- Tebaasının bu üç görev alanını (ele geçirme, savaş ve koruma) gerçekleştirebilmesi için onlara araç sağlamak,
- Tebaası arasındaki problemleri çözüme kavuşturmak,

²⁷ İdare kavramının sözlük anlamına bakıldığında zengin bir kullanımı olduğu göze çarpacaktır. “Gerektiği gibi yürümesi için bir işin başında bulunup düzene sokma, şartlarını ayarlayıp çekip çevirme, döndürme, yönetme; Devletin ve devlete bağlı kamu tüzel kişiliklerinin devlet düzeni içinde teşrii ve kazâî olmamak üzere yaptıkları faaliyetler, yönetim; Hükûmetin emir ve kontrolü altında amme hizmetlerini gören teşkilat; ancak gerektiği kadar harcamak, israf etmeyip yetişmesini sağlayacak şekilde tutumlu kullanmak; insanlarla olan ilişkilerde mesele çıkarmayacak tarzda davranmak, işi üstüne gitmeden halletmek” (<http://lugatim.com/> Erişim: 16.03.2018).

- Tebaa üyeleri arasında ürünlerin dağılımını sağlamak,
- Tebaanın üyeleri arasında mal ve hizmetlerin üretim ve dolaşımını denetlemektir.

Tilly'ye göre Avrupa devletleri için oluşturulan bu yönetsel işlev sınıflandırması bazı alanların modern dönemde daha öne çıkması ile devam etmiştir (Tilly, 2001: 171). Bu durumun Osmanlı özelinde Avrupa dışındaki Doğu devletlerinde nasıl geliştiği ise aşağıda ele alınmaktadır. Belirtmek gerekir ki adalet dairesi modelinin işaret ettiği yönetsel ve toplumsal eylemler de bu tablo ile bazı benzerlikler göstermektedir. Yönetimin işlevlerinin evrenselliği tartışması bu açıdan önem kazanmaktadır.

2.1.2. Yönetim Ahlakına Farklı Bakışlar

Yönetimde ahlak konusu günümüz Türkçe kamu yönetimi yazınında çoğunlukla etik teorisi ile birlikte değerlendirilmekte ve bunun yansıması olarak etik kurallar ve kurullar üzerinden ilerlemektedir²⁸. Bu bağlamda etik, kamu yönetiminde aksaklıkları düzeltici ve tedavi edici bir araç olarak görülmektedir. Öte yandan Türk yönetim tarihi ve geleneğinde ahlak-yönetim ilişkisinin aynı minvalde ilerlediğini iddia etmek güçtür. Bu sebeple ahlakın Türk yönetim geleneğindeki konumuna dair bir arayışın önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü kamu yönetimi teorisindeki değişimler aynı zamanda ahlakın konumunu da etkilemiştir. Öte yandan geleneksel, modern ve post-modern kamu yönetimi tartışmaları da ahlakın rolünü tartışmalı hale getirmiştir. Bunun yansıması olarak da kamu yönetimi teorisindeki güncel tartışmalarda etik tekrar kilit bir konuma yerleşmiştir.

²⁸ Kamu yönetimi-etik ilişkisini konu edinen lisansüstü tezler genelde bu minvalde oluşmuştur. Örneğin M. Lütfi Şen (1998), “*Kamu Yönetiminde Yozlaşmanın Önlenmesinde Yönetmelik Etik Yaklaşımı*” adlı tezi ile Türkçe yazındaki ilk tez çalışmalarından birisini yaparak, kamu yönetimindeki yönetsel yozlaşma sorunlarını gidermede etik konumunu ve önemini incelemiştir. Okçu (2002), “*Public Administration And Ethics: Perennial Questions*” başlıklı doktora tezinde “bürokratik ve demokratik etosun ötesinde kamu yönetiminde post modern etik inşasının ve uygulanmasının imkânının mümkün olduğu” iddiasını irdelemektedir. Örselli (2010) ise “*Türkiye’de Toplumsal ve Yönetmelik Etik Değerler ile İlişkiler: Uygulamalı Bir Çalışma*” adlı tezi ile Türkiye’deki mevcut etik durum analizi yapmıştır. Bunu yaparken de etik literatür taraması yaparak bu kamu yönetimindeki temel etik ilkelerin anket yöntemi ile uygulanabilirliğini ölçmüştür. Yine Öztepe (2013), “*Kamu Yönetiminde Etik Sorunu: Türk Kamu Yönetiminde Etik Sisteminin Eleştirel Çözümlemesi*” başlıklı doktora tezinde küreselleşme ve neo-liberalizm düşüncelerinin yolsuzluk ve diğer yönetsel bozulmalara karşı önerdiği evrensel etik sistemi ve bununun Türkiye’de hayata geçirilmesini analiz etmektedir. Son olarak Usta (2013), “*Kamu Yönetiminde Çıkar Çatışması*” başlıklı doktora tezi ile kamu yönetiminde etik bir sorun olan çıkar çatışması konusunu çıkar çatışması politikalarını ve kamu görevlilerinin buna dair algılarını saha çalışması ile analiz etmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde ahlakın İslami düşüncede nasıl sistemleştirildiği belirtilmişti. Genel kabul üzere geleneksel/dini ahlak, tasavvufi ahlak ve felsefi ahlak ekollerinin İslam ahlak düşüncesini anlamada önemli bir sınıflandırma olduğu ifade edilmişti. Fakat ahlak eserlerinde belirtilen devlet ahlakı alanı çalışmamızın esas odaklandığı noktadır. Bu yüzden ahlakın alt alanı olarak devlet ahlakını anlamak, siyasetnamelerin anlaşılmasına ve Osmanlı yönetim geleneğinde yönetim ve ahlak ilişkisinin de somutlaştırılmasına kaynaklık edecektir.

2.1.2.1. Ahlak ve Siyasetin Birlikteliği ya da Ayrışması

Her ahlak anlayışı bir insan tasavvuruna sahiptir. Çünkü ahlak doğal olarak insanı “insanlaştırma” amacı güder. Bunun sebebi ise insanın sadece değerleri ile insan olmasından kaynaklanmaktadır. Aşağı yukarı tüm çağlarda ve tüm kültür çevrelerinde insan kendisini değerler dünyasının içinde inşa eder. Başka bir ifade ile insanlar bir çerçeve ahlak alanının içinde doğar ve yaşar. Dolayısıyla insan bu değerleri yaşayarak insan olma ödevini yerine getirebilir. Bu sebeple de toplumsal kurumlar ile değerler sistemi, hak ve adalet olarak meydana getirilir (Poyraz, 2005: 14).

Ahlakın siyaset alanı ile temasını anlayabilmek için bazı bakış açıları geliştirilmiştir. Comte-Sponville’e göre felsefe tarihinde filozoflar, ahlak ve siyaset ilişkisini anlamada ikiye ayrılabilirler. Bunlardan ilki; ahlak ve siyasetin birbiri ile iç içe olduğu, ikincisi ise ahlak ve siyasetin birbirleri ile ilgisiz olduğudur. Buna ilave olarak bu iki görüş de kendi içlerinde ikili bir görünüm oluşturur (Bumin, 2012: 13-14). Bu tasnifi basitleştirmek için aşağıdaki Tablo 5 kullanılabilir.

Tablo 5:
Ahlak-Siyaset İlişkisine Felsefi Yaklaşımlar

Ahlak ve Siyaset İlişkilidir		Ahlak ve Siyaset Birbirinden Ayrıdır	
<i>Temel İlke</i>	<i>Örnek Savunucu</i>	<i>Temel İlke</i>	<i>Örnek Savunucu</i>
Ahlaki olarak iyi olan politik açıdan da iyidir.	Platon	Ahlak politikadan daha üstündür.	Kinikler/Diyojen
Politik olarak iyi olan ahlaken de iyidir.	Lenin	Politika ahlaktan üstündür.	Machiavelli

Kaynak: Bumin (2012) eksenli hazırlanmıştır

Tablo 5’te ahlak ve siyaseti bir arada düşünmenin veya aralarında ilgisizlik olduğunu ifade etmenin tarihsel-düşünsel temellerini görebilmek mümkündür. Bu ikili sınıflandırma karmaşık konuyu basitleştirmekle beraber aşırı genelleme risklerini de beraberinde getirmektedir. Bu tablodaki sınıflandırmada siyaset ve ahlakı birbirinden ayırmayanlar ile ayıranlar görülmektedir. Fakat bu kategorileştirme de kendi içinde açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır. Örneğin Platon’a göre ahlaki açıdan iyi olan şey zaten politik açıdan da iyi olacaktır. Dolayısıyla ahlak ve siyaset birbirinden ayrı değerlendirilemez. Ancak Lenin örneğinde görülebileceği üzere politik olanı önceleyip ahlaki olanın zaten bundan bağımsız olmadığı da bir diğer yaklaşımdır. Dolayısıyla birisi politikayı öncelerken diğeri ahlakı incelemektedir. Benzer değerlendirme ahlak ve siyaset ayrılığını savunanlar içinde yapılabilir. Öte yandan burada temel önermeler/yaklaşımlar örnek olarak belirtilen isimlerden ibaret değildir. Daha pek çok sosyal bilimci, filozof ve üst düzey kamu yöneticileri konu hakkında görüş bildirmiştir.

Ahlak ve siyaset düşünölmeye başlandığında önemli bir durak Machiavelli’dir. Machiavelli’nin siyasete dair görüşü onun “ahlaksız politika” savunucusu olarak anılmasına sebep olmuştur. Hatta “hedef uğruna her yolun mubah varsayıldığı” yaklaşımına Makyavelizm denilmektedir. Peki Machiavelli bu eleştirilerin odağına gerçekte hangi görüşü yerleştirir? Başka bir ifade ile Machiavelli siyaset ile ahlak arasında nasıl bir ilişki kurar?

Machiavelli ideal hükümdar ya da yönetim arayışlarının nafile bir uğraş olduğunu belirtir. Ona göre her durumda iyi olmayı şiar edinmiş bir insan iyi olmayanlar arasında yok olmaya mahkumdur. Bu yüzden bir hükümdar iktidarını korumak istiyorsa, her zaman iyi olmamayı öğrenmelidir. Sahip olduğu gücü yeri geldiğinde iyi, yeri geldiğinde kötü kullanabilmelidir. Faziletler ve reziletler arasından sadece faziletler hükümdarı başarısız yapacaktır. Dolayısıyla reziletler eğer hükümdarın ilerlemesini sağlıyor ise ve bunlar olmadan iktidarını kaybetme ihtimali var ise bu kusurlarla yaşamaktan korkmamalıdır. Çünkü erdem olarak görölen bazı iyi nitelikler hükümdarları yıkıma götürürken, rezilet olarak görölen fiiller hükümdar için güven ve refahı sağlayabilir (Machiavelli, 2008: 70-71).

Machiavelli, hükümdarın iyi ve kusurlu fiiller arasındaki seçimlerinde tercihinin kusurlu olanlardan yana da kullanması gerektiğini, insanların “nankör, değişken, talepkâr ve

ikiyüzlü” olması ile gerekçelendirir. Bu sebeple de hükümdar sevimliden ziyade kendisinden korkulmasını tercih etmelidir. Sözünde durmamayı problem etmemeli ama öyleymiş gibi görünmelidir²⁹ (Machiavelli, 2008: 76-79). Bu bağlamda Machiavelli’nin hükümdar için söylediği en temel şey; iktidarı korumak için ahlakı feda etmek gerekiyor ise bu çekinmeden yapılmalıdır.

Machiavelli’nin bu ifadeleri yazıldığı dönemden bu yana ahlak ve siyaset konusunun merkezinde konumlanmıştır. Bu ifadeleri onun aynı zamanda gerçekçi ve akılcı siyaset düşüncesinin müdafii olarak anılmasına da sebep olmuştur. “Machiavelli’ye göre siyaset denilen toplumsal eylem alanı, ahlakın soyut ilke ve kurallarından farklı işlemektedir” (Dursun, 2005: 23). Machiavelli’nin bu ifadeleri ve bunun işaret ettiği “ahlak dışı siyaset” görüşünü Ülken şöyle eleştirir (2015: 58-59):

“İnsanlığı gökten yere indirmek güç iledir. Güç siyaset iledir. Siyaset ahlak iledir. Ve ahlak ruh ile, ruhun kudretiyledir.

Eskiler demişler ki, siyaset ahlak ile olmaz. İmanla ve doğru sözle iktidar mevkiine varılmaz; muzaffer ol da nasıl olursan ol! Gayene ulaş da istersen alçaklık et! Maksadın büyük olsun; geçtiğin yolun kullandığın aletin ne ehemmiyeti var! Yarın iyilik yapabilmek için bugün gerekirse kötülük yap. Fakat eskiler yanılmışlardır. Adaletle asla zulüm ile varılmaz. Zulüm, zulüm için yapılır. Kahreden, devlet hırsını doyumak için, saltanat mevkiine geçmek için kahreder. Hiçbir ideal yoktur ki hile elinde paçavra olmasın: Hiçbir gaye yoktur ki zulmün elinde bayağılığa düşmesin. Her gün idealden koparılmış parçadır. Her iş gayeden kazanılmış bir adımdır. İdealin güzelliği o sonu gelmez parçaların toplamında değil midir? ... Bir adaletle ulaşmak için her gün zulüm yapan, sonunda zulme ulaşmış olacaktır.

Ahlaksız siyaset vatan için değildir, insanlık için değildir.... O yalnız koltuk hırsını doyurmak içindir... Fakat siyasetlessiz ahlak yalnız çocuklar içindir.”

Ülken, bu ifadeleri ile siyaset ve ahlakın ideal olarak bir ve beraber düşünülmesi gerektiğini bir kez daha hatırlatmaktadır. Kuşkusuz Ülken, bu görüşü eleştiren ilk ya da son kişi değildir. Bu açıdan gerek eski Yunan düşüncesinden itibaren Batı siyasal düşüncesinde, gerekse Doğu düşüncesinde ahlak ve siyaseti “bir” düşünme yaklaşımları görülmektedir. Dolayısıyla ahlak siyaset ilişkisi sadece bir düzlemde incelenemeyecek kadar karmaşık görünümüne olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁹ Machiavelli “-miş gibi görünme” hususunu hükümdar için önemli görür. Esasen o yöneticinin tilki ve aslan mizacında olması gerektiğini söyler. Bilindiği üzere aslan güç ve kudret, tilki ise zekâ ve kurnazlık gibi özellikleri ile imgelenir. Bu sebeple Machiavelli hükümdarın modern deyiş ile “algı” yönetiminde dikkatli olması gerektiğini, çoğu şeyin bu sayede çözülebileceğini belirtir.

Machiavelli'nin bu yaklaşımı siyasette ahlakın konumunu tartışan tek eser değildir. Bu sebeple ahlak siyaset ilişkisini anlamada bu görüşlerin tam tersi görüşleri görmek de mümkündür. Örneğin Machiavelli ile aynı tarihlerde Erasmus (2000) hükümdar için din temelli ahlakı merkezine alan bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu bağlamda Erasmus, ahlak ile siyaseti bir arada düşünmenin Batı siyaset düşüncesindeki örneklerinden birisi olarak değerlendirilebilir.

Doğu-İslam siyasi düşünce tarihinde ise ahlak ve siyaset modern öncesi dönemlerde derin ve sürekli bir bağla iç içe geçmiştir. Bu birlikteliği ilimler tasnifi üzerinden bile görmek mümkündür. Çünkü geleneksel ilimler sınıflandırmasında pratik felsefe olarak ifade edilen “ameli hikmet”, ahlak (tedbiru'n-nefs), ev yönetimi (tedbiru'l-menazil) ve şehir/ülke idaresi (tedbiru'l müdün) alanlarının toplamı olarak ifade edilmektedir. (Karagözoğlu, 2009: 93-96).

Siyasetnameler ise bu açıdan gerek ideal siyaset arayışı açısından gerekse pratikteki uygulamalarda ahlakı siyasetten ayrı düşünmeme eğilimindedir. Fakat bunun hangi boyutlarda ve hangi kavramlarda ele alındığı son bölümde detaylıca incelendiğinden şimdilik bu kadarı ile yetinilecektir.

2.1.2.2. Yönetim ve Ahlak İlişkisini Anlama

Ayrı bir bilimsel disiplin ve uygulama alanı olarak yönetimin etik ile ilişkisi önemli bir literatür oluşturmıştır. Bu açıdan öncelikle yönetim ve ahlak ilişkisine felsefi ve tarihsel bakış; peşinden de “yönetimde etik ilkeler” olarak kabul gören alanın sorgulanması yapılacaktır. Bu sorgulama aynı zamanda Türk yönetim düşüncesinde yönetim ahlakı alanı için değer ve ilkelerin neler olabileceğine dair de bir kapı açacaktır.

2.1.2.2.1. Yönetim Ahlakına Farklı Yaklaşımlar

Kamu yönetimi en temelde devlet aygıtının idaresi demek olduğuna göre, yönetim ahlakı da yönetim, yöneten ve yönetilen çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu açıdan modern öncesi dönemde ahlak ve yönetim metinleri hem yönetici için hem de yönetilen için bazı değerler önerir. Böylelikle ahlaki alan ile yönetsel alan birbirinden ayrı düşünülemez. Fakat tıpkı siyaset ve ahlak konusunda olduğu gibi yönetim alanında da

ahlaka dair farklı görüşler ortaya konulması mümkündür. Aslında siyasetin ahlakiliği ile ilgili argümanları yönetim alanına da uyarlamak mümkün olabilir.

Yönetim ahlakının sorgulanması eski Yunan filozoflarına kadar götürülebilir. Platon, “Devlet” isimli eserinde ideal yöneticiyi tanımlarken en temelde erdemli olmasını vurgular. Bu ve bunun gibi vurguları daha sonra diğer pek çok düşünürde görmek mümkündür. Machiavelli’nin çizdiği yol ise yönetimin ahlakiliği konusunda aykırı ses olarak değerlendirilebilir. Machiavelli (2008) yöneticinin ahlaki olarak sorumluluk hissetmesine gerek olmadığını belirtir. Çünkü ona göre yönetimde başarılı olmak ahlaklı olmaktan daha önemlidir ve çoğu kez de ahlaklı olmak yönetsel açıdan başarısızlığa yol açar.

İslam düşüncesinde ise ahlak eserleri yukarıda değinildiği üzere devlet ahlakı başlığı ile yönetim ahlak alanını oluşturmuştur. Şekil 1’de belirtildiği üzere pratik ahlakın toplumsal olan kısmı içerisinde yer alan devlet ahlakını, yönetim ahlakı olarak kullanabiliriz. Bu bağlamda düşünüldüğünde bu ahlak alanı yöneten ve yönetilen için ahlaki değerler ve ilkeler sunar. Bu noktada belirtilmelidir ki Osmanlı siyasetnamelerinin de dahil olduğu ahlak ve yönetim konusunda yazılmış eserlerin özgün alanlarından birisi salt yöneticilere odaklanmamasıdır. Bu özgünlük günümüz yönetim ve etik çalışmalarında eksiklik olarak değerlendirilebilir. Çünkü yöneticilerin içerisinde yaşadıkları toplumsallıktan bağımsız ve o kültüre kayıtsız kalmaları düşünülemez. Bu açıdan modern öncesi dönemde yöneten ve yönetilen arasındaki karşılıklı etkileşimin varlığı açık ya da örtük biçimde kabul edilmektedir.

Farabi’den itibaren yönetimin ahlakiliği ile ilgili tartışmaları görmek mümkündür. Farabi özellikle Yunan felsefi geleneğine benzer biçimde konumlandığı “İdeal Devlet” yaklaşımının merkezine erdemleri koyar. Dolayısıyla Farabi’ye göre yönetimin ahlakiliği erdemler üzerinden değerlendirilmelidir. Farabi yönetimin ahlakiliğini savunan tek düşünür değildir. İlk bölümde bahsedilen felsefi ahlak ekolü içerisinde, İbn Miskeveyh’ten itibaren pek çok ahlak ve siyaset eserinde yönetimin ahlaki olması gerektiği kabulü bulunmaktadır.

İbn Haldun, yönetimde ahlakın konumunu bu çizgiden farklı olarak ele almaktadır. İbn Haldun sosyal ilişkilerin incelenmesinde kullandığı yöntem ve vardığı sonuçlar ile

İslam düşüncesinde özgün bir konuma sahip olmuştur. Bu bağlamda yönetim ve ahlak ilişkisi İbn Haldun'un "tavırlar nazariyesi" ile düşünülebilir. Devletin beş aşaması/tavru ve bunun beraberinde gelen ahlaki değişimler şu biçimde ifade edilebilir (İbn Haldun, 2011: 399-401):

- *Birinci aşama: Zafer, galibiyet ve istila dönemi* (devletin tesis edilmesi): Bu aşamada bir mülk, başka bir devletten istila edilir. Asabiyeti oluşturmaya çalışan hükümdar asabiyeti sağlamak adına idareyi asabiyet sahipleri ile paylaşmaktadır.
- *İkinci aşama: İstibdat ve infırad dönemi* (gelişme, büyüme, ilerleme dönemi): Devlet sahibinin idareyi ele aldığı, kavminin idareye ortak olma girişimlerini dizginlediği aşamadır. Bu aşamada yönetici kendinden önceki hükümdar gibi dış mücadele yerine içeride otoritesini oluşturmaya çalışır.
- *Üçüncü aşama: Dinlenme ve rahatlık dönemi*: Devletin yerleştiği, kurumların oluştuğu aşamadır. Devletin idarecisi bütün gücünü vergi toplama, servet edinme, gelir gider tespit etme ve kaydetme, binalar, sanat eserleri ve şehirler inşa etmeye sarf eder.
- *Dördüncü aşama: Kanaat ve barış dönemi*: Bu aşama duraklama aşaması olarak değerlendirilebilir. Eski töreyi (kanun-i kadim) yeniden hatırlamak ve tatbik etmek amacı bu safhada çok barizdir.
- *Beşinci aşama: İsrâf ve yıkılma dönemi*: Hükümdarın rehaveti ve israflarının devleti yıkıma götürdüğü aşamadır. Devletin adeta ihtiyarlık dönemi gibidir ve ölüm kaçınılmazdır.

İbn Haldun'un beş aşamalı devlet analizinde her bir aşamanın ahlaki ilkeleri de değişmektedir. Aslında bundan daha önce göçebe ve yerleşik hayat arasında da ahlaken ayırım yapan İbn Haldun, yukarıda ifade edilen felsefi ekolden ayrılmaktadır. Çünkü İbn Haldun devlet mekanizmasının akıl yolu ile düşünülmesi gerektiğini ifade eder. Keskintaş'a göre (2017: 326) İbn Haldun devleti beşerî ilişkilerin zaruri bir sonucu olarak görmektedir. Oysa Farabi başta olmak üzere bazı filozoflar devleti metafiziğin ve ahlaki ilkelerin sonucu olarak görmektedir. Dolayısı ile onlara göre yönetim zaten ahlaki da kuşatabilen bir anlam taşımaktadır.

Hemen bu noktada belirtmekte fayda var ki, bu görüşü ile İbn Haldun ve Machiavelli arasında bir benzetme akla gelebilir. Fakat böyle bir yaklaşım İbn Haldun'un yönetim düşüncesinin eksik anlaşıldığına işaret etmektedir. Şöyle ki İbn Haldun da yönetimi akli açıdan ele almakta iken yöneticinin ahlaklı davranmaması gibi bir sonuca varmaz. Hatta yönetici için özellikler sıralarken bazı ahlaki değerleri de belirtir. Bu yüzden İbn Haldun devleti açıklamak için kullandığı akli yöntem, ahlak karşıtlığı olarak algılanmamalıdır.

2.1.2.2.2. Yönetimde Ahlaki İlkeler: Taşköprizade ve Kınalızade'nin Yaklaşımları

Osmanlı siyasetnameleri hem yukarıda ifade edilen eserlerden hem de kendi dönemlerindeki yönetim ahlakı görüşlerinden beslenmişlerdir. Başka bir açıdan ise siyasetnameler yönetim ahlakının nasıl algılandığının oluşmasına kaynaklık da etmiştir. Bu bağlamda Osmanlı düşünce dünyasında yönetim ahlakına ilişkin önemli görülen iki ismi zikretmek ve onların görüşlerini de izah etmek yerinde olacaktır. Bunlar Taşköprizade Ahmet Efendi ve Kınalızade Ali Çelebi'dir.

Taşköprizade'nin yönetim ahlakı konusundaki görüşleri "Ahlak ve Siyaset Risaleleri" adlı eserinde³⁰ yer almaktadır. Taşköprizade insanın alemin bir özeti gibi olduğunu dolayısıyla ona küçük alem denilebileceğini belirtir. Yönetimde bulunması gereken ahlaki ilkeleri de buradan yola çıkarak oluşturur. Ona göre insanın maddi anlamda yönetimi ile manevi anlamda kemale ulaşması benzerlikler taşımaktadır. Başka bir ifade genellikle insanın manevi yönünü vurgulamak için kullanılan kalp ile bunun dışındaki alanın temsilcisi olan akıl arasında bir ilişki kurar. Bunu ise bedendeki organların birbirini tamamlaması ve birbirilerine olan ihtiyaçları ile benzeterek açıklamaktadır. Bu anlamda kalp vücut ülkesinin hükümdarı akıl ise onun veziri olarak görülür (Taşköprizade, 2016: 30).

Taşköprizade yönetici için merhamet ve adaleti zaruri olarak görür. Bu bağlamda da uymadığı takdirde azaba uğrayacağı ilkeler sıralar. Bu ilkeler yönetici için asgari gereklilikler olarak şunlardır (Taşköprizade, 2016: 32-50):

- Hükümdar, hüküm konusunda kendisini halktan birisi olarak görmelidir.

³⁰ İsmi geçen eser Taşköprizade'nin Risale fi Beyani Esrari'l- Hilafet'l-İnsaniyye ve's-Saltanat'l Ma'neviyye (İnsani Hilafet ve Manevi Saltanatın Sırları), Risale fi Fazileti Mekarimi'l- Ahlak (Güzel Ahlakın Üstünlüğü) risalelerinden oluşmaktadır.

- Halkının ihtiyaçlarını karşılamayı en büyük ibadet olarak görmelidir.
- Yeme-içme ve giyinme konusunda aşırılıklardan sakınmalıdır.
- İnsanlarla konuşmaktan sıkılmamalı, gereksiz sertlik göstermemelidir.
- Hüküm verirken insanlara yaranmak amacı ile değil, şeriatın (hukukun) ilkelerine uymalıdır.
- Yöneticilik, mutluluğun da mutsuzluğun da anahtarıdır. O yüzden yönetici idare etmenin bu ciddiyetinden gafil olmamalıdır.
- Yönetici alim ve salih kişileri ziyaret etmeli, onların iyi ve hayır nasihatlerine kulak vermelidir.
- Halkına zorbalık etmemeli, aksine adalet ve ihsan ile muamele etmeli.
- Hükümdar emri altındaki yöneticilerin ve memurların idaresinde de dikkatli olmalı, onları nasihatle ve ilmi siyasetle eğitmelidir.
- Hükümdar olaylara basiret ve feraset ile bakabilmelidir.

Bu ifadelerin işaret ettiği üzere Taşköprizade, yönetimin ahlaktan ayrı dşnlemeyeceğini belirtir. Bu bağlamda Taşköprizade'nin yaklaşımında yönetim ahlakı araçsal değil amaçsal bir nitelik taşır. Başka bir ifade ile yönetimde ahlaki değer ve ilkelerin bulunma amacı salt yönetsel problemleri çözmek için değildir. Asıl amaçlanan en alt bireyden devlet mekanizmasına kadar ahlaklı olunmasıdır.

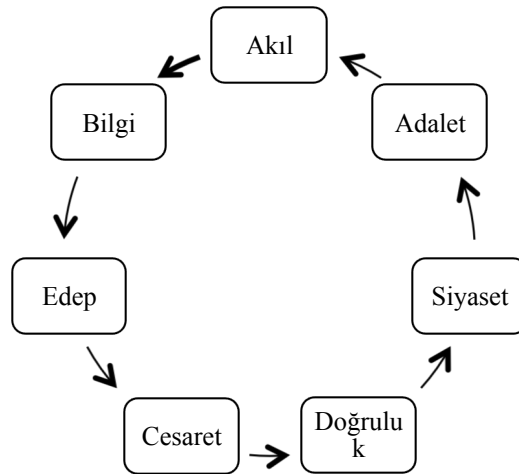
Osmanlı döneminde teorik bağlamda yönetim ahlakını ele alan başka bir eser de yukarıda değinildiği üzere ‘‘Ahlak-ı Alai’’dir. Kınalızade'ye göre insanların birbirine ihtiyaç duymasının sonucu olarak toplumsal düzenin ortaya çıkması ve bunun yönetilebilmesi siyaset ile mümkün olabilir. Ona göre medeni toplumun varlığı için vazgeçilmez olan yönetim biçiminin en önemli şartı faziletli yöneticidir. Kınalızade idealize ettiği bu yönetici tipi için raşit halifeleri örnek gösterir. İnsanların bazısının yönetici bazısının da yönetilen olmasının doğal ve zorunluluk olduğunu belirten

Kınalızade, insan vücudu ile toplumsal ilişkiler ve yöneten yönetilen ilişkileri arasında benzerlik kurar (Kınalızade, 2016: 377-381).

Kınalızade insanların toplumsal olarak yaşamalarının ihtiyaçları gidermek ve mutluluğa ulaşmak amacıyla olduğunu belirtir. Bu durumda rekabet ve üstünlük gibi gerekçeler toplumsal düzene zarar verebilmektedir. Bunu gidermek ise iki yolla mümkündür: Adalet ve sevgi. Adalet yukarıda erdem olarak ifade edildiği üzere kanunların ve saltanatın hükümlerinin uygulanmasıdır. Adalet yöneten ve yönetilen herkesi kapsamakta ve zorunluluk içermektedir. Öte yandan sevgi adaletin üstünde, onun ötesinde ve herkesin erişemeyeceği konumdadır. Sevginin tüm toplumda herkeste eşitçe olması mümkün olmadığından adaletle ihtiyaç duyulur (Kınalızade, 2016: 383-384).

Kınalızade'ye göre adaletin varlık sebebi sevginin toplumda eşit şekilde bulunmamasıdır. Erdemli yönetici ise en temelde faziletleri önceleyen reziletlerden sakınan olarak tasavvur edilir. Bu bakımdan hem Kınalızade ve Taşköprizade gibi düşünürler hem de değişik devlet adamları tarafından kaleme alınan siyasetnameler ekseninde Şekil 2'deki ahlak dairesi oluşturulabilir. Ahlak dairesi olarak belirtilen bu döngü her bir kavramın birbirleri ile olan münasebetlerini de ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 2:
Ahlak Dairesi

Kaynak: Dinçer, (2018), s.47.

Şekil 2'deki ahlak dairesi ile de belirtildiği gibi siyasetnamelerdeki yöneticinin en önemli özelliği güzel ahlaklı olmasıdır. Siyasetnamelerdeki hali ile buna yer yer erdemlilik de denilmektedir. Bu bağlamda Şekil 2'deki sıra ile düşünüldüğünde güzel ahlaklı yönetici öncelikle akıllı olmalıdır. Akıl bilgi ile aydınlanır, edep ile güzelleşir ve cesaretle güçlenir. Doğru davranmak ise siyaseti güçlendirir ve adaletin tesisi gerçekleşir (Dinçer, 2018: 46-47).

Yönetim ahlakı, İslam ahlak düşüncesinde pratik ahlakın altında ele alınmakta, günümüz ahlak literatüründe de uygulamalı ahlak ya da meslek ahlakı kapsamında incelenmektedir. Fark edilebileceği gibi hangi perspektiften bakılırsa bakılsın yönetim ahlakının uygulamalı yönü önemlidir.

Osmanlı klasik dönemi için yönetim ahlakının ilkelerinin neler olduğu sorgulamasının Kınalızade ve Taşköprizade'nin düşüncesinden çıkarılabilir. Buna göre yöneticinin reayaya karşı yükümlülükleri şunlardır³¹ (Taşköprizade, 2016: 54-64):

1. Hükümdar Müslümanlara karşı mütevazî olmalıdır.
2. Özellikle ahlaken kötü olan insanlar başta olmak üzere insanların kendisi ve birbirleri hakkındaki sözlerinde temkinli olmalıdır.
3. Gücü yettiği müddetçe cezaları (dini cezalar hariç) ertelemeli ve hatta affetmelidir.
4. Halkının tümüne adaletli olmalıdır.
5. Müslümanların mahrem hayatlarına saygı duymalı evlerine izinsiz girmemelidir.
6. İnsanlardan kaldıramayacakları şeyleri beklememelidir.
7. Yaşlı ve çocuklara merhamet göstermelidir.
8. Sözüden dönmemelidir.
9. İdaresinde bulananlara sertlik göstermemeli, herkese güler yüzlü olmalıdır.

³¹ Taşköprizade yöneticinin reayasına karşı görevlerini sıralarken Müslim-Gayr-ı Müslim ayrımı yaparak ifade eder. Bu durum vergilendirme gibi başka kamusal işlerinde bu esasa göre yapıldığı dikkate alınırsa döneminin olağan bir ayrımı olarak değerlendirilebilir.

10. İnsaflı olmalıdır, kendisine yapıldığında hoşlandığı şeyleri yapmalıdır.
11. Arasında husumet bulunanları birleştirebilmelidir.
12. İnsanların kusurlarını açığa çıkarmamalı kusurlarını örtmelidir.
13. Yapılması şüpheli olarak değerlendirilen hususlardan uzak durmalıdır. Çünkü halk hükümdarın adeti üzeredir.
14. Eğer faydalı eylemlerin yapılması yöneticinin sözü ile gerçekleşmekte ise bunu yapmakta gecikmemelidir.
15. Aciz ve fukaralar ile olmayı, güçlü ve zenginler ile olmaya tercih etmelidir.
16. Aciz ve fakirlerin hallerini takip etmelidir.
17. Yolları düzgün yapmalı, yol emniyetini sağlamaktadır.
18. İhtiyaç olan yerlerde han ve köprüler yapmalıdır.
19. Hükümdar insanların yaşadıkları yerlere camiler yaptırmalıdır.
20. İyiliği emredip, kötülükten sakınmayı öğütlemelidir. Uyguladığı yönetim ile kötülükten ve günahlardan alıkoymalıdır.

Bu maddeler bir devletin temel görevleri olan bazı hizmet alanlarını (bayındırlık, sosyal hizmet, adalet vs.) belirtmekle birlikte yöneticiye/hükümdara ilave sorumluluklar yüklemektedir. Dolayısıyla yönetici değerden arındırılmış bir varlık değil ahlaklı biri olarak tasavvur edilmektedir. Bu durum yukarıda değinildiği üzere Kınalızade’de de geçerliliğini korumaktadır.

Kınalızade erdemli yöneticinin uyması gereken en temel konuları üç genel başlık altında toplayarak şöyle sıralar (Kınalızade, 2016: 446-454): Adil yönetici herkese eşit davranmalıdır, insanların liyakat ve yatkınlıklarına göre ilişki geliştirmelidir, herkesin ihtiyaç ve beklentisine göre ihsanda bulunmalıdır.

Yönetim ahlakının tarihsel ve düşünsel yönleri Osmanlı dönemi metinlerinden alıntılanan örneklerle ifade edildi. Görüldüğü gibi her iki metinde yönetimde ahlakı

mümkün gören bir bakış açısı ile şekillenmiştir. Öte yandan yönetim ahlakının bir meslek etiği olarak incelenmesi ile de yönetimde etik kodlar/ilkeler oluşturma süreci gelişmiştir. Bu durumu anlayabilmek ve siyasetnamelerin üzerine inşa edildiği yönetim ahlak alanı ile benzerlik ve farklılıklarını görebilmek için yönetimde etik ilkeleri detaylandırmada yarar görülmektedir.

2.1.3. Yöneticiler İçin “Etik Kodlar” Sınıflandırması

Yönetimde ahlak, Osmanlı yönetim geleneği içerisinde yönetimin amacı olarak değerlendirilebilir. Çünkü ahlak ile mutluluk (saadet) arasında güçlü bağların varlığı kabul edilir. Bu sebeple de yöneticinin ahlaklı olması ve idare faaliyetini gerçekleştirirken ahlaki davranması beklenmektedir. Öte yandan siyasetname literatürünün yaslandığı bu düşünsel zeminden farklı olarak özellikle modern dönem ile birlikte yönetim ahlakını konu edinen çalışmalarda ahlak, basit bir genelleme ile araçsal konuma dönüşmüştür.

Kamu yönetimi alanında yaklaşık olarak yirminci yüzyılın ikinci yarısı ile beraber görülmeye başlanan yönetim ahlakı/etiği çalışmaları başlangıcından itibaren yönetsel yozlaşma ile beraber düşünülmektedir. Yozlaşma (corruption) kamu hizmetlerinin yürütülmesi süreci ile ilişkilendirilmekte ve bu hizmetlerin gerçekleştirilmesinde hizmeti yürüten kişilerin kendisine veya yakınlarına özel yarar ya da statü sağlamaları olarak tanımlanmaktadır. Hukuka aykırı davrandıkları kabul edilen bu kişilerin davranışları aynı zamanda ahlaki bir sapma olarak görülebilir³² (Şen, 1998: 10).

Öte yandan kamu yönetiminde ahlak alanı dendiğinde yozlaşma öncelikli olmakla beraber ilave olarak “kamu görevlilerinin kamu hizmeti ile bütünleşmesi, kendini

³² Esasen yönetimde ahlak incelemelerinde bu çalışmaların öncüsü sayılabilecek temel argümanlar Amerikan kamu yönetimi yazınından beslenmektedir. Çünkü bu alandaki çalışmalar temelde yönetimde ahlakı tedavi edici bir konuma yerleştirir. Bu anlamda ABD kamu yönetimi literatürü ekseninde etik, Weberyen yönetim modelinden Yeni Kamu İşletmeciliğine (New Public Management) uzanan teorik arayışlarda değişkenlik göstermiştir. Bu bağlamda da etik problemleri bireysel/kurumsal, toplumsal ve küresel ölçekte incelenmektedir (Hijal-Mograbi ve Sabharwal, 2018: 15). Bu çalışmalar; ahlakın yönetimde imkanının ele alınması ve ne kadar mümkün olduğu ile ilgili teorik çalışmalar (örneğin, Thompson (1985), Cooper (2001), Frederickson ve Ghore (2013), Sheeran (1993), De Vries ve Kim (2011) ve bunların somut olarak kamu görevlilerine yansımaları ile ilgili çalışmalar (Dutelle (2011), Geuras ve Garofalo (2011), Steinberg ve Austern (1995)) olarak iki temel çizgide şekillenmiştir. Bu çalışmalar özelinde etik genel anlamda yönetsel yozlaşmayı tedavi etme amacı ile kullanılmaktadır. Bu durum ise “ne için ahlaklı olmak gerekir?” sorusuna verilecek cevap ve Amerikan pragmatik yönetim felsefesi ile ilişkilendirilebilir.

hizmete adanması, nesnel, yansız bir biçimde çalışması, bulunduğu kamusal makamı ya da sahip olduğu kamusal yetkileri kişisel, maddi kazanç elde etmek amacıyla kullanmaması” da bu çerçevede ele alınmalıdır (Emre, 2003: 493). Bu bağlamda kamu yönetimi ahlaki kavramı hem kamusal yetkilerin amacının dışında kötüye kullanılması, hem de kamu görevlilerinin karşı karşıya kaldıkları ahlaki açmazlar olarak anlaşılabilir (Bayramoğlu Alada, 1993: 35).

Yönetimde ahlaki değer ve ilkeler yozlaşmayı ortadan kaldırma amacı ile şekillenmektedir. Bu bağlamda hesap verebilirlik, saydamlık, tarafsızlık, hukukilik, bütünlük, dürüstlük, eşitlik, liderlik, sadakat, liyakat ve profesyonellik, nesnellik, nezaket ve saygı, saygınlık ve güven gibi ilkeler modern dönemde evrensel etik ilkeler olarak kabul edilmektedir (Yüksel, 2010: 62-64). Genelde son dönemde kamu yönetiminde yozlaşma ve yolsuzlukla mücadele için geliştirilen etik ilkelere ilişkin temel sorun, bu ilkelerin birbirleriyle ilişkilerini açıklamak yerine bir liste halinde sıralanmasıdır. Oysa İslam yönetim geleneğinde adalet dairesi bağlamında bu ilkelerin birbiriyle bağları kuvvetli bir şekilde açıklanır.

Yönetimde etik ilkeler olarak bu ilkelere bazı eklemelerle veya farklı isimlendirmeler ile literatürde kullanılmaktadır³³. Bu ilkeler ile tedavi edilmek istenen yönetsel problemler yeni değil, en az felsefe kadar eskidir (Kuçuradi, 2009: 42). Bunun ötesinde Eryılmaz (2008: 7) “etik yönetim” olarak değerlendirme konusu edilen bu nitelemenin, kamu görevlileri için şu ilkelerin karar alma süreçlerine dahil edilmesi olarak ifade eder; “tarafsızlık, dürüstlük, liyakat, nesnellik, saydamlık, hesap verebilirlik, adalet, eşitlik,

³³ Örneğin Pehlivan (1998: 57-81) yönetimde uyulması beklenen etik ilkeler ve etik dışı davranışları şöyle sıralar: “Adalet, eşitlik, dürüstlük ve doğruluk, tarafsızlık, sorumluluk, insan hakları, hümanizm, bağlılık, hukukun üstünlüğü, sevgi, hoşgörü, laiklik, saygı, tutumluluk, demokrasi, olumlu insan ilişkileri, açıklık, hak ve özgürlükler, emeğin hakkını verme, yasa dışı emirlere karşı direnme”. Etik dışı davranışlar ise; “ayrımcılık, kayırma, rüşvet, yıldırma-korkutma, ihmal, sömürü (istismar), bencillik, yolsuzluk, işkence, yaranma-dalkavukluk, şiddet- baskı-saldırganlık, iş ilişkilerine politika karıştırma, hakaret ve küfür, taciz, kötü alışkanlıklar, görev ve yetkinin kötüye kullanımı, dedikodu, zimmet, dogmatik davranış, yobazlık-bağnazlık” tır. Bu ilkeler literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak bu ilkeler öncelikle rasgele sıralanmış görüntüsü vermektedir. Çünkü bazı ilkelerin (demokrasi, laiklik vb) ahlaki değer olarak belirtilmesi çok temel bir hata olarak ifade edilebilir. Bunun gibi etik dışı davranışlar da bu sistemsiz sıralamadan nasibini almıştır. Yönetimde etik ilkeler veya etik dışı davranışlar olarak söz konusu bu ilkeler bu yönleri ile hatalı/eksik görülmektedir.

kamu yararını gözetme, profesyonellik, tutumluluk ve etkinlik, hediye ve rüşvet almama”³⁴.

Bu ilkeler ve daha başkaları gibi ilkeler, yönetim ve ahlak arasındaki ilişkileri ekseriyetle teleolojik ve deontolojik etik teorileri ile temellendirmektedir. Bu yaklaşıma önemli bir eleştiri, ilkelerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda yararlı olabilir. Okçu (2008: 33-34), bu etik teorilerini ve bunun kamu yönetimindeki yansımaları olan “bürokratik ethos” ve “demokratik ethos”u postmodern etiğin kavramları ile sorgular. Okçu, postmodern etik bakış açısı ile yönetimde etik ilkeler oluşturma çabasının bireylerin ahlaki davranması için sadece bir akıl yürütme çabasına dönüştüğünü belirtir. Bunun yanında bahsedilen postmodern etik kuramına göre kamu yöneticileri için evrensel ahlaki standartlar oluşturulamaz³⁵.

Burada anlatılan etik ilkeler ile yönetim tarihini değerlendirmek kuşkusuz yöntemsel bir hata içerebilir. Çünkü özellikle 20. yüzyılda şekillenen bu ilkelerin içerisinde şekillendiği yönetimin kapsamı/sınırları ile öncekiler farklılaşabilmektedir. Fakat insanlık tarihinden beri hiç eskimeyen bazı ahlaki problemler yöneticilerde tekrar tekrar nüksedebilmektedir. Bu sebeple de söz konusu ilkeler tarihsel sürecin sonucu olarak görülebilir. Bu durumda karşımıza çok önemli soru(n)lar çıkmaktadır: “Yönetimde ahlaki ilkeler nasıl belirlenmeli”, “Yöneticiler için ahlaki ilkeler belirlemek yönetimleri

³⁴ Türkiye’de kamu görevlilerinin uyması gereken etik ilkeleri belirleyen, etik eğitimler veren ve etik dışı davranış gösteren kamu görevlileri ile inceleme yapan Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun hazırladığı Kamu Görevlileri Etik Rehberi’ne göre etik davranış ilkeleri şunlardır: Görevin yerine getirilmesinde kamu hizmeti bilinci, Halka hizmet bilinci, Hizmet standartlarına uyma, Amaç ve misyona bağlılık, Dürüstlük ve tarafsızlık, Saygınlık ve güven, Nezaket ve saygı, Yetkili makamlara bildirim, Çıkar çatışmasından kaçınma, Görev ve yetkilerin menfaat sağlamak amacıyla kullanılmaması, Hediye alma ve menfaat sağlama yasağı, Kamu malları ve kaynaklarının kullanımı, Savurganlıktan kaçınma, Bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dışı beyan, Bilgi verme, saydamlık ve katılımcılık, Yöneticilerin hesap verme sorumluluğu, Eski kamu görevlileriyle ilişkiler, Mal bildiriminde bulunmadır. (www.etik.gov.tr)

³⁵ Okçu yönetim ahlakını incelerken bazı köklü soruları yeniden sorarak konunun imkanını tartışmaktadır. Bu sorular; “1) Gerçekten ahlaklı bir kamu yönetimi ile yönetilmek istiyor muyuz? 2) Örgüt ve örgütlenmelerin böylesine ahlaklı bir düzlemde anlam ve rolleri neler olabilir? 3) Ahlakı merkezi konuma yerleştirirsek ve ahlaki sorumluluklar ile örgütsel sorumlulukların çelişmesi durumunda ahlaki sorumluluklar tercih edilebilir mi? 4) Kamu yöneticisinin ahlaki sorumluluğunun diğer sorumluluklara üstünlüğünün ölçütü nasıl belirlenmeli? Bu ve benzer soruların işaret ettiği tartışmalarda Okçu ahlaki temel arayışları yerine “öteki için olma”nın daha ahlaki olabileceğini ifade etmektedir. Bununla beraber Okçu’nun postmodern etik temelli bu okuması ile şu çıkarımı oldukça önemli görülmektedir: “Batının temel paradigmaları içerisinde kalarak ve modern kamu yönetimi ilke ve prensiplerini sürdürmeye çalışarak ahlaki olma kabiliyetinin olanağının kalmamasıdır”. Bu noktada esas yapılması gerekenin ise “Batı dışı yönetsel oluşum modelinin” imkânı ve boyutları üzerine odaklanmak olduğudur (Okçu, 2008: 38-42).

daha ahlaki yapmaya yardımcı olur mu”, “Yöneticiler için evrensel ahlaki ilkeler belirlemek ahlak ile çelişir mi” Bu ve benzeri tartışma alanları bizi yönetimin incelenmesinde “Batı merkezliliği” düşünmeye ve Türk yönetim geleneğinin hangi ilkeler ve temeller üzerinden anlaşılabilceği meselesine yönlendirmektedir.

2.1.4. Liyakat ve Sadakat İlkelerinin Yönetimde Uygulanması

Tarım toplumu, sanayi toplumu ve bilgi toplumu olarak isimlendirilen toplumsal ve ekonomik değişimin hemen her aşamasında yönetim de bu değişimlerden doğal olarak etkilenmiştir. Bununla beraber hem yönetimin hem de ahlakın önemli konusu olan liyakat ve sadakat kavramları yönetim tarihinin kilit kavramları olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda önce liyakat, sonra sadakat kavramları açıklanarak yönetim ahlakı açısından konumları belirtilecektir.

Liyakat, gibi “*layık*” kelimesinden türeyerek bir işi yapmaya ehil anlamında kullanılmaktadır. Yönetim alanında bu ilkenin uygulanmasına liyakat sistemi (merit system) denilmektedir. Liyakat sistemi çok genel olarak kamu görevine girişte ve yükselmede sadece yeterlik ve başarının kriter olarak uygulanmasını gerektirir (Bozkurt vd., 2008: 158). Bu yönü ile liyakat sistemi, hemen tüm dönemlerde üzerinde hemfikir olunmuş, evrenselleşmiş, gerçekçi alternatifi önerilememiş ve kendisinden sapmalar bulundukça temsil ettiği konum ve önem daha net görülebilmıştır (Güran, 1980: 123).

Liyakat ilkesinin yönetimde uygulanması, hem kamu görevine en uygun kişinin seçilmesi hem de belli bazı özellikler taşıyan personel sistemi uygulanmasını ifade eder (Şen, 1995: 77). Buna ek olarak liyakat ilkesi yönetimde her türlü yozlaşmanın ve kayırmacılığın karşısında yer alır. Bu bağlamda liyakat bazı varsayımlar ile düşünülmektedir. Bu varsayımlar (Bozkurt vd., 2008: 158-159)

- Liyakat ilkesi yönetimde ehliyetin ve yeterliğin ifadesi olduğundan toplumsal yararı önceleyen etkin ve verimli bir yönetim mekanizması için elzemdir.
- Kamu görevi nitelik olarak yansız bir şekilde gerçekleştirilmesi gereken bir hizmettir.
- Kamu hizmetine girme, yurttaşların en temel hakkıdır.

Bu varsayımların ikinci ve üçüncü maddelerinde belirtilen hususlar dönemsel olarak değişik algılamalara ve uygulamalara dönüşse de özünü teşkil eden birinci varsayım süreklilik göstermektedir. Öte yandan yönetimde, liyakat ile birlikte zikredilen ya da karşılaştırılan sadakat kavramı/olgusu ise temelde itaat üzerinden düşünülmektedir.

Sadakat, “niyette dürüstlük, söz ve davranışların doğru ve gerçeğe uygun olması” anlamına gelen “*sıdk*” kelimesinden türemiştir. Sadakat, ahlak alanında (geleneksel-dini, tasavvufi ve felsefi ahlak) sık kullanılmakta ve ahlakiliğin gerekliliği olarak yansımaktadır (Çağrı, 2009: 98-99). Sadakat bu anlamda yönetim faaliyetini yürütenlerin, ahlaki ilke ve değerlere bağlı kalması ile ilişkilidir. Ancak sadakat, sıklıkla kamu görevlisinin üstlerine koşulsuz şartsız itaat etmesi olarak da kullanılmakta ve bu yönü ile de sıklıkla tartışma konusu olmaktadır. Sadakatin mutlak itaat yönü sadece kamu görevini içermelidir. Ahlaka ve hukuka aykırı beklenti ve isteklere uymamak sadakatsizlik olarak değerlendirilmemelidir.

Yönetim ahlakının ikilemlerinden birisi kamu görevlileri için sadakatin mi liyakatin mi öncelikli olduğu meselesidir. Bu ikilem basitçe her ikisinin de olması gerektiği gibi bir genel ilke ile aşılabilmiş değildir. Eğer öyle olsa idi günümüzde bile hala bu ikilem yönetim ahlakının konusu olmayabilirdi. Bu bağlamda liyakati ve sadakati birbirlerine karşıtlık halinde değil fakat yer yer birbirine alternatif olması durumunu Aristoteles şöyle ifade eder (2010: 183-184)

“Yönetim dizginlerini elinde bulunduranlar için üç esas vardır; kurulu anayasaya sadakat, yapılan işte yeteneklilik ve söz konusu özel yaşam biçimine ait olan iyilik ve dürüstlük türü. (Ahlak ölçütleri her anayasada aynı değildir; bu yüzden doğruluk kavramında farklılıklar olması kaçınılmazdır.) Fakat, burada sorulması gereken bir soru var: Bütün bunlar aynı kişide bulunmadığı zaman, seçim nasıl yapılacaktır? Eğer bir adam askerlik becerisine sahip ama adı bırıyse ve rejime olumlu bakmıyorsa, bir başkası ise dürüst ve sadık ise bunlar arasında nasıl bir seçim yapılmalıdır? Bana öyle geliyor ki bakmamız gereken iki şey var; bütün insanlar arasında genel olan nitelikler ile daha az bulunan nitelikler. Askerlik becerisi dürüstlükten daha az bulunduğu için generallik iyilikten çok deneyime dayanır. Diğer insanların gözetimini ve mallarının korunmasını içeren bir kamu görevi durumunda ise bunun tersi geçerlidir. Bu durumsa, ortalamanın üstünde bir dürüstlük gerektirir, fakat her insanda bulunmayan bir bilgi gerektirmez. Bir başka soru da sorulabilir: Hem sadakat hem de yeteneklilik mevcut ise, erdeme ne gerek vardır? Bunların kendisi gerekli olan her şeyi beraberinde getirmeyecekler midir? Buna karşı, çoğu insanın bu niteliklere sahip olabileceği ama yine de ahlakça yetersiz olabilecekleri söylenebilir ve eğer bu insanlar, bilip sevdikleri kendileri için en iyi olanın, doğru olanın yapılması konusunda yetersizseler, zamanı geldiğinde ülkeleri için en iyi olanın yapılması konusunda da yetersiz kalmayacaklar mıdır?”

Liyakat ve sadakatin şart olarak birlikte aranması özellikle sadakatin ahlaki alanın ötesinde itaat olarak anlaşılması ve uygulanması sebebiyle olmaktadır. Halbuki yukarıda değinildiği üzere sadakat ilkesi yönetimde ahlaki bir değer olarak liyakat ile bir karşılık içerisinde değerlendirilememelidir. Fakat bunun ötesinde liyakat bir yönetim değeri olarak sadakati öncelemektedir.

Liyakat Aristoteles'in bahsettiği bu ikilemin ötesinde adalet ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Bir erdem olarak adalet "her şeyi ait olduğu yere koymayı" ifade eder. Bu sebeple de "Emaneti ehil olana veriniz" ilkesinin/emrinin işaret ettiği liyakatin yönetim için üst bir değer olduğu ifade edilebilir. Liyakat bu yönü ile salt kamu görevlisi seçimi olarak görülmemeli daha geniş perspektiften yönetimin niteliği olarak değerlendirilmedir. Bu yönü ile ise liyakat asla başka herhangi bir ilkeye alternatif olarak sunulmamalıdır.

2.2. İyi Yönetim ve Meritokrasi

Yönetimi sadece etkinlik ve verimlilik gibi teknik birtakım süreçlerin ve sonuçların toplamından ibaret görülmesi ve bu sebeple de felsefi, sosyolojik ve psikolojik yönünün ihmal edilmesi onu salt mevzuatın uygulanması olarak kısır bir alana dönüştürmektedir. Bu açıdan yönetimin "iyi" yönünün incelenmesi yönetimi hem kısır alanın dışında düşünme hem de devleti ve faaliyetlerini bütün olarak görebilme imkânı oluşturur.

Meritokrasi yukarıda anlatılan liyakat ilkesinin uygulandığı bir yönetim biçimi olarak ifade edilebilir. Bu yönü ile meritokrasi toplumsal düzen içerisinde eğitim, ekonomi ve diğer sosyal kurumlarla da ilişkilendirilmektedir³⁶. Fakat bu çalışmada meritokrasi, yönetim alanına mahsus yönü ile kullanılmaktadır. Bu açıdan meritokrasi, tüm zamanlarda ideal durum olarak yönetimi iyileştirmenin bir aracıdır.

Öte yandan yönetimin ahlakiliği ile ilgili açıklayıcı kavramlardan biri de "iyi yönetim"dir. Yönetim kavramının kendisi yukarıda ifade edildiği üzere zaten belirli

³⁶ Meritokrasinin toplumsal alanın tümünde uygulanmasının modern toplumsal hayatta eşitsizliği meşrulaştırıcı yönü olduğu iddiası da önemli bir eleştiridir. Torun (2014: 19) özellikle dezavantajlı toplumsal kesimlerin içinde bulundukları durumun kendi başarısızlıklarının sonucu olduğu düşüncesinin yerleşmesinde meritokrasi yaklaşımının etkili olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu ve benzer argümanların özellikle modern düşüncenin eşitlikçi ve liberal düşüncenin eşitsizliği olağan görmesi arasındaki çekişmenin salt meritokratik ilkeleri zedeleyemeyeceğidir. Başka bir ifade ile kamu yönetiminde liyakat ilkesinin uygulanması ya da ihmal edilmesi devlete bakış açısına göre değil kamu görevinin uygulanması ile ilgili görülebilir.

etkinlikler sonucunda hedeflere ulaşma ile ilişkilidir. İyi yönetim ise bizzatı yönetim amacının sorgulanması ile ilgili bir ahlakilik içerir. Bu açıdan iyi yönetim kavramının yönetimde bir denetim ölçütü ve hak kategorisi olarak değerlendirilmesi yeni olsa da düşünsel ve tarihsel temelleri iktidar ve yönetim olguları kadar eskidir³⁷ (Karakul, 2015: 62). Bu bağlamda özellikle eski Yunan siyasi düşüncesinden itibaren siyasi düşüncede “ideal” devlet ve ütopya türünde eserler iyi yönetim arayışı ile beraber şekillenmiştir.

İyi yönetim arayışına temel oluşturan Platon’un “ideal devlet” yaklaşımı, yönetimin niteliği ile ilgili önemli bir ayrımı gerçekleştirir. Platon düşüncesinde filozof kralın yönetici olduğu ve yönetimin toplumun doğasına göre oluşmuş sınıflara göre olduğu ideal devlette belirleyici erdem adalettir. Bu açıdan toplumsal sınıflar olarak yöneticiler, koruyucular ve üreticiler her biri kendi doğalarına uygun olanı yapmakla adaleti sağlayabilirler (Tannenbaum ve Schultz, 2006: 58-67).

Platon’un tek bir iyi yönetim önerisinden sonra, Aristoteles de iyi yönetimin hangisi olduğunu soruşturmuştur. Bu amaçla dönemindeki şehir devletlerinin yönetim biçimlerini inceleyerek iyi ve kötü yönetimler tasnifi yapmıştır. Aristoteles, Platon gibi “tek” bir “ideal devlet” anlayışı yerine farklı türlerdeki yönetme şekillerinin iyi veya kötü olabileceğini ifade etmiştir. Aristoteles’e göre iyi yönetim herkesin yönetimden yararlandığı, kötü yönetim ise sadece yönetenlerin yararlandığı yönetsel sistemdir (bkz. Tablo 6).

Tablo 6:
Aristoteles’e Göre İyi ve Kötü Yönetimler

	Tek Kişinin Yönetimi	Azınlığın Yönetimi	Çoğunluğun Yönetimi
<i>Sadece Yöneticilerin Yararına Olan</i>	Tiranlık	Oligarşi	Demokrasi
<i>Herkesin Yararına Olan</i>	Monarşi	Aristokrasi	Politei

Kaynak: Heywood, (2006), s.35.

³⁷ İyi yönetimi düşünsel ve tarihsel yönü ile modern öncesi dönemden başlatan Karakul (2015: 80-89), bu süreci modern anayasacılık hareketleri ile de ilişkilendirir. Bu açıdan iyi yönetim fikri ile iktidarın denetlenmesi arasında bağ kurmaktadır. Bu bağlamda ise AB merkezli gelişen iyi yönetim hakkının şu ilkeleri içerdiğini belirtmektedir: i) Hukuka uygunluk, ii) Adalet ve ölçülülük, iii) Ayrımcılığın önlenmesi ve eşitlik, iv) Usuli güvencelere uyulması, v) Tarafsızlık, dürüstlük, nezaket, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi birtakım etik ilkelere uyulması.

Tablo 6’da yer verilen yönetimleri iyi ya da kötü yapan yönetimin kimin yararına olması ile ilişkilidir. Böyle düşünüldüğünde siyasal rejimin ismi önemli olmamaktadır. Yani tek kişinin yönetimi iyi olabileceği gibi, çoğunluğun yönetiminin kötü olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu bağlamda yönetimleri iyi ya da kötü yapan tek şey kimin yönettiğinden ziyade nasıl yönettiğidir³⁸.

Aristoteles’ten sonra Batı siyaset düşüncesi içerisinde iyi yönetim olgusu farklı boyutları ile pek çok eser ile sorgulanmıştır³⁹. Karakul (2015: 64-70) tarihsel olarak iyi yönetim olgusunun oluşum ve değişimini vurgulayarak, Batı yönetim geleneğinde bu günkü anlamda iyi yönetim ilkelerinin ve hakkının köklerini belirtir. Bu çerçevede iyi yönetim olgusu kırılmalar ve süreklilik yönünden değerlendirilebilir.

Ortaylı (2011: 11) iyi yönetimin geleneksel Doğu devlet modelinde adalet ile ilişkili olduğunu ifade eder. Ona göre geleneksel yönetimlerde iyi yönetim, günümüzdeki gibi yönetilenlerin yönetime katılması olarak gelişmemiştir. Yönetici yönetilenin can ve mal güvenliğini korur, yönetilenler ise yönetime karşı vergi ve benzeri görevlerini yerine getirerek yönetimden beklenen denge sağlanmaya çalışılırdı.

Öte yandan iyi yönetim, Platon ve Aristoteles’in çizdiği bu “ideal” devlet yaklaşımının etkisinde şekillenen, Müslüman filozoflarda da görülmüştür. Yukarıda değinildiği üzere Farabi başta olmak üzere “erdemli yönetim” kapsamında incelenen bu yaklaşım, en temelde erdemli birey, erdemli toplum ve erdemli yöneticinin bir arada olmasının önerisi olarak ifade edilebilir. Erdemli ve erdemli olmayan olarak bahsedilen bu yönetim düşüncesi ilk bölümde açıklandığı üzere devralınan felsefi ekolün İslami olan ile buluşması olarak değerlendirilmişti. Bu bağlamda iyi yönetim, ahlaki ve felsefi alanın toplamı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte meritokratik sistemi de kapsayan üst bir değer olarak iyi yönetim siyasetnamelerde de bu çerçevede anlaşılabilir. Başka bir deyişle siyasetnamelerin işaret ettiği iyi yönetim alanı kaçınılmaz biçimde ahlak ile ilişkilidir.

³⁸ Çalışmanın son bölümünde değinildiği üzere, siyasetnamelerde de temel vurgu kimin yönettiğinden ziyade nasıl yönettiği olarak görülecektir.

³⁹ İyi yönetimin Batı siyaset literatüründe izini sürebileceğimiz bir başka şekli ise ütopya türünde eserlerdir. Bu tür eserlerde ideal olanı vurgulayarak yönetimlerin salt uygulamadan ibaret olmadığını hep daha iyisini istemenin mümkün olduğu ile ilgili bir kabulden bahsedilebilir. Örneğin Thomas More (2008) “Ütopya” eserinde ideal ülke yönetiminin her yönden izahını yapmıştır.

2.3. Batı-Dışı Yönetim Paradigmaları

İyi yönetimin arayışında olmak adalet ve ahlak gibi bazı kavramlar ile düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Bu düşünme ve sorgulama devletlerin tarihi ile eş değer görülebilir. Ancak mevcut literatür tarihsel, siyasal ve kurumsal etmenlerden dolayı Batı merkezli ilerlemektedir. Fakat son yıllarda Batı dışı yönetim pratikleri ve gelenekleri artan bir ilgi ile disiplinde yer bulmaya başlamıştır. Bu durumda işlevselliği tartışmalı olsa da Doğu-Batı ayrımının işaret ettiği alan ve Batı dışında oluşmuş bazı önemli yönetim geleneklerini incelemek yerinde olacaktır.

2.3.1. Doğu-Batı Ayrımı: Yönetim Geleneğini Anlamak İçin Temel Argümanlar

Doğu-Batı kavramı sosyal olguları açıklamada kullanışlı olan ama zaman zaman da aşırı indirgemeci boyutundan dolayı eleştirilen bir görünüm arz eder. Doğu-Batı ayrımının ya da birlikteliğinin farklı düzlemlerde ele alındığı göz önüne alınırsa, Türk yönetim geleneğinin hangi temel değer, ilke ve kurumlar ile şekillendiğini anlamada da bu kavramın işlevsel olacağı düşünülmektedir.

Doğu ve Batı en temelde coğrafi bir ayrım olmasının yanında kültürel, siyasal, toplumsal ve ekonomik değerleri de sınıflandırmada kullanılmaktadır. Tıpkı bunun gibi zaman zaman Kuzey-Güney ayrımı ile yerküre üzerindeki olay ve olguları açıklama çabası da görülmektedir. Ancak Doğu-Batı ayrımı sadece bir ayrım olarak kalmayıp bu ayrımın peşinden ekseriyetle “yakalanması gereken bir seviye” olarak tezahür etmiştir.

Doğu ve Batı ayrımı en temelde astronomik (güneşin doğup-batması) bazı gözlem ve deneyimlerin sonucu olarak şekillendiğinden kime/nereye göre olduğu da tartışmalıdır. Ancak bu muğlaklığın ötesinde söz konusu ayrım ile ilgili şu üç tespiti vurgulamak gerekmektedir (Kaya, 2018: 87-90):

1. *Genelleme Prensibi*: Doğu-Batı farklılığı mutlak değildir; çünkü ortak alanlarda yapılan kıyaslamalardan dolayı oluşan öne çıkma durumunu ifade eder.
2. *İşlevsellik Prensibi*: Bu ayrım kesin bir coğrafi veya mantıki kesinlik içermemekte, bu sebeple de bazı genellemeleri çerçevelendirebilmek için kullanılmaktadır.

3. *Nötrlük Prensibi*: Doğu ve Batı ayrımı, olgu ve olayları değerlendirmede önyargıları ve ahlaki yargılamaları kenara bırakmayı ifade eder.

Bu ayrımın ifade ettiği anlam alanı ile sınırlı kalmayan Doğu-Batı kavramsallaştırması bir coğrafyayı veya yönü belirtmek için kullanılmanın ötesinde aynı zamanda bir değerler silsilesini de ifade etmek için kullanılmaktadır. Alatlı'ya göre (2004: 97-98) Batı, “doğru düşünmenin ve aklın” Doğu ise “karışık düşünmenin ve düzensizliğin” adı olarak önyargılı kullanılmaktadır.

Rene Guênon (2017: 61-62) da Doğu ve Batı kavramlarının bir zıtlığa değil farklılığa işaret etmesi bakımından doğru ve gerekli bir kullanım olduğunu belirtir. Ona göre “Amerika ve Avrupa’nın ortaklaşa paylaştığı bir Batı uygarlığı bulunmaktadır. Bunun karşısında ise birden fazla Doğu uygarlığından bahsedilebilir: Çin uygarlığı ile temsil edilen Uzak Doğu, Hint uygarlığı ile oluşan Orta Doğu, İslam uygarlığı ile temsil edilen Yakın Doğu”.

Bütün bu tartışmaları konu edinen ve Doğu-Batı ayrımının modern bir ikilem olduğunu belirten Kalın (2017: 16-19), bu ayrımın modern öncesi dönemde Müslüman düşünürler tarafından kullanılmadığını ifade eder. Kalın’a göre İslam toplumları kendilerini Doğulu olarak görmediler. Doğunun ve Batının üstünde bir perspektif geliştirebilmişlerdi. Dolayısıyla Doğu-Batı ayrımının ve kavramının Batı kökenli olması nedeniyle, bu kavramları İslam düşünce geleneğini açıklamada kullanırken ihtiyatlı olmak gerekmektedir⁴⁰.

2.3.2. Batı-Dışı Yönetim Pratiklerinin İncelenmesinin Önemi ve Gerekliliği

Doğu ve Batı ile ilgili en temel tartışmalar bir üst bölümde ifade edildiği üzere; Doğu ve Batıyı birbirinden ayrı ve karşıt görenler, Doğu ve Batı ayrımını kabul edip bir karşıtlık olmadığını ifade edenler ve nihayet ayrımın anlamsız olduğunu belirtenler olarak

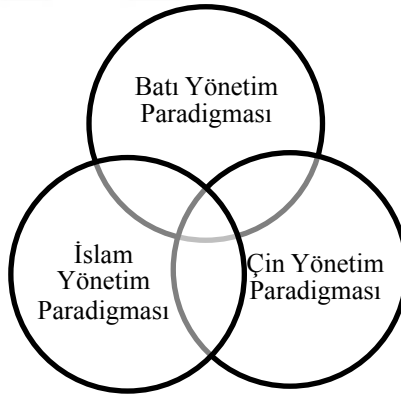
⁴⁰ Doğu ve Batı’nın birbirleri ile etkileşimini günümüzde tek yanlı olarak görme eğilimi yüksektir. Buna göre “hâkim” Batı, Doğu’yu etkilemekte, yönlendirmekte ve hatta yönetmektedir. Ancak bu argümanın karşısında bu etkileşimin tek yönlü olmadığı, tarihsel periyotlarda bu etkileşimin Doğu’dan Batı’ya doğru da olduğu ifade edilir. Örneğin Hobson (2011: 18-19) Batı’nın yükselişinde Doğu’nun etkili olduğunu belirtir. Ona göre özellikle 500-1800 dönemi Doğu’nun üstünlüğü Batı’nın gelişmesinin de yolunu açmıştır.

özetlenebilir. Bu bağlamda bu çalışmada Doğu ve Batı, var olan yönetim ilke ve değerlerini anlayabilmek için farklılıklar üzerinden değerlendirilmektedir.

Yönetimin bir sanat olarak ortaya çıkması demek olan hikmet-i hükümet, esasen kendi içinde rasyonellik bulunduran bir alandır (Foucault, 2005: 277-278). Bu açıdan düşünüldüğünde yönetim sanatı, tarihsel yönü ile ve özellikle siyasi tarih ile beraber incelendiğinde yönetime dair anlam alanı daha da genişleyecektir (Jay, 1994: 14-15).

Öte yandan Drechsler (2015: 104-110) kamu yönetimindeki temel kavram ve argümanların Anglo-Amerikan tarz ile batılı olduğunu ifade eder. Yönetim olgusunun evrenselliği üzerinden bu durum olağan görülebilir. Ancak özellikle tarihsel pratikleri açıklamada bu kavram ve yaklaşım setlerinin yetersizliği de dillendirilmektedir⁴¹. Bu sebeple de yönetim ahlakının işaret ettiği alandaki yönetim pratikleri kendi iç tutarlılığı ile değerlendirilmelidir. Drechsler, Batı dışı yönetim pratiklerinin iyi yönetim ile olan ilişkisini Şekil 3'teki gibi sistemleştirmiştir.

Şekil 3:
Kamu Yönetiminde Üç Paradigma

Kaynak: Drechsler, (2015), s. 111.

⁴¹ Güler ve Keskin (2007: 102) kamu yönetimini kapitalist devlet örgütlenmesi ile eş zamanlı olarak gelişen yasama, yürütme ve yargı erkelerinden yürütmenin incelenmesi olarak ifade etmektedir. Bu bakımdan kamu yönetimi kavramını evrensel değil tarihsel bir olgu olarak değerlendirmektedirler. Bunun yanında kavramın kullanımının genel olarak insanlık tarihindeki yönetimleri açıklamada da kullanıldığını belirtmektedirler.

Şekil 3’te işaret edilen iyi yönetimin, farklı paradigmlar aracılığı ile ilişkilendirilmesi ve bunların tamamının etkisi ile geliştiği ifade edilmektedir.⁴² Bu üç kümenin kesişim alanı ve Batı yönetim paradigmlarının diğerlerinden ayrılan yanı kamu yönetimi incelemelerinin ekseri kısmını oluşturmaktadır. Bu bakımdan şekilde kesişme dışında kalan küme alanlarının da incelenmesi, iyi yönetim anlayışının gelişmesine katkı sağlayabilir.

Gerçekten de kamu yönetimindeki mevcut kavram ve teorilerin “evrensellik” iddialarına rağmen bir kimlik krizinde olduğu anlaşılmaktadır. Kimlik krizinin aşılmasında farklı çıkış yolları sunulmakla birlikte yeni ve başka bir kamu yönetiminin mümkün olduğunu belirten Okçu’ya göre (2013: 1-2) bunun için disiplinin retrospektif (geçmişe yönelik), introspektif (bugüne yönelik) ve prospektif (geleceğe yönelik) olmak üzere üç farklı yönü ile incelenmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda düşünüldüğünde siyasetnamelerdeki yönetim pratiklerinin işaret ettiği alan, yönetim bilimindeki kavramlar ile anakronik hataya düşmeksizin farklı ve yeni paradigmların yeniden gündeme gelebileceği düşünülerek değerlendirilebilir. Bu Amaçla çalışmanın konusunu teşkil eden siyasetnamelerin yönetime ve ahlaka dair söylemlerini analiz edebilmek için bazı yönetim havzalarına bakma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Böylelikle yönetim geleneği ile zihniyeti arasındaki ilişki de anlaşılabilir. Bu ise siyasetnamelerin önerdiği yönetsel değer ve ilkelerin yerli yerinde konumlanmasını oluşturma sürecini beraberinde getirecektir. Buradan hareketle siyasetnamelerdeki yönetim ahlakı ile ilişkilendirilen iyi yönetim arayışının önemini de vurgulamak gerekmektedir. Çünkü iyi yönetim olarak son bölümde değinilen olgu, siyasetnameler eksenli düşünüldüğünde bir rejim adı değil yönetimin niteliğinin vurgulanmasıdır.

2.4. Yönetime Dair Klasik Eserler Özelinde Doğu Yönetim Düşüncesi

Siyasetnameler Doğu yönetim geleneğini anlamada önemli metinler olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, yukarıda ifade edildiği üzere mutlak bir

⁴² Burada belirtilen yönetim paradigmları nihai bir sınıflama olarak düşünülmemelidir. Örneğin Painter ve Peters yönetim geleneğini anlayabilmek için şöyle sınıflandırma yaparlar (2010: 19): i) Anglo-Amerikan, ii) Napolyonik, iii) Germanik, iv) İskandinav, v) Latin Amerikan, vi) Postkolonyal Güney Asya ve Afrika, vii) Doğu Asya, viii) Sovyet ve ix) İslami.

karşıtlık olmasa bile farklılıkları belirtmek, Doğu yönetim geleneğinin ve felsefesinin ana hatlarının ve tartışmalı alanlarının anlaşılmasını kolaylaştırabilir.

Doğu yönetim geleneği esasında Dreschler'in (2015) ifadesi ile bir anlamda "Batı dışı" yönetim pratiklerinin görüldüğü yer olarak konumlandırılabilir. Bu durumda Doğu yönetim geleneği içerisine Çin yönetim geleneği, Hint yönetim geleneği, eski İran yönetim geleneği gibi farklı tarihsel/kültürel yönetim havzaları girmektedir.

2.4.1. Çin Yönetim Düşüncesi

Çin yönetim geleneğinin Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizm gibi din ve öğretiler ile iç içe özellikler taşıdığı kabul edilir. Bu öğretilerde ahlak ile yönetim arasında kesin bir bağ kurma eğilimi göze çarpmaktadır. Cheung'a (2010: 38-39) göre imparatorluklar dönemi Çin yönetim geleneği ince tasarlanmış bir kontrol ve denge sisteminden oluşmaktadır. Özellikle Konfüçyen alimlerin etkili olduğu seçkinler sınıfı, kamu görevlileri üzerinden bir dengeleme rolü görmekteydi. Eski Çin'de yönetim, yaklaşık olarak bugünkü bir devlette olan idari ve adli faaliyetleri kapsamaktadır. Dolayısıyla kamu görevlileri (mandarinler) vergi toplamakta, güvenliği sağlamakta, bazı alt yapı hizmetlerini (yol, kanal, sulama sistemi vb.) yapmaktadır (Braudel, 2017: 224-225).

Konfüçyüs'ün öğretileri Çin yönetim felsefesi üzerinde önemli izlere sahiptir. Konfüçyüs, yönetimin erdemli olmasını vazgeçilmez bir unsur olarak görür. O'na göre "ülke toplum düzenlerine göre ve içtenlikle yönetilirse, bir karışıklık çıkmaz ve toplum kurallarına dahi gerek kalmaz". Yine buna benzer biçimde ülke yönetiminde adalet ve erdem arasındaki ilişkiyi şöyle ifade eder: Halk yasalar ile yönetilir ve cezalarla dizginlenmeye çalışılırsa, ceza almamak için kurallara uyacaklardır ancak utanma duygusu gelişmeyecektir. Bunun ötesinde eğer erdem ile yönetilir ise ve ahlakın ilkeleri ile düzen sağlanmak istenir ise halk da iyi insan olmaya çalışacaktır (Konfüçyüs, 2011: 18-32).

Konfüçyüs, bu çerçevede çizdiği yönetim felsefesinde kamu görevi için bazı nitelikleri de belirtir. Ona göre ahlaklı olmak ilk şart olabilir, onun dışında "işlerde aceleci olmama, akıllı olma ve yetenekli olma" gibi şartlar da kamu görevlisi olmak için önemlidir (2011: 42). Bir idarenin ahlaklı davranması ona duyulan güven ile de

ilişkilidir. Aşağıdaki ifadeler yönetimden beklenen şeyleri ve bunların arasındaki önem sırasını göstermektedir (Konfüçyüs, 2011: 85):

“Tzu-kung, hükümeti sordu. Üstad dedi ki: “Bir hükümet için gerekli olan şeyler, yeter derecede besin, askerlik araç gereçleri ve halkın hükümdarına güveni olmasıdır.”

Tzu-kung dedi ki: “Bunlardan birinden vazgeçmek gerekirse hangisi önce gelir?” Üstad, askeri araç gereç” dedi.

Tzu-kung, bir daha sordu: “Geriye kalan ikisinin birinden vazgeçmek gerekirse, hangisi önce gelir?” Üstad yanıt verdi: “Yiyecekten vazgeçilebilir. Eskiden beri insanlar ölmeye yazgılıdır; ama, halkın hükümdarına güveni yoksa, o devlet ayakta duramaz.””

Öte yandan sonraki bölümde açıklanacağı üzere, İslam düşüncesinde “yöneticinin ahlakı ile halkın ahlakı arasında paralellik kurma” eğilimine benzer bir görüşe Konfüçyüs’te de rastlanmaktadır. Konfüçyüs’e göre “eğer ülkede bir huzursuzluk var ise bunun sebebi yöneticilerdir. Çünkü eğer yöneticiler açgözlü olmaz iseler, huzursuzluk yapanlara ödül bile verilse onlar bir şey çalmayacaktır. Öte yandan “iyi olan şeyler için istekte bulunulursa halk da iyi olacaktır. Çünkü büyükler ile küçükler (yöneticiler ve halk) arasındaki ilişki, yelle otlar arasındaki ilişkiye benzer. Yel esince, otlar eğilir⁴³” (Konfüçyüs, 2011: 87-88).

Konfüçyüs’ün bu görüşlerinin Çin yönetim geleneğinde ne kadar etkili olduğunu belirlemek güç bir konu olmakla birlikte, bu ve benzeri metinlerin bizlere yönetim düşüncesini anlamada kaynaklık ettiği de bir gerçekliktir. Bu bağlamda Konfüçyüs ile yakın zamanlarda yaşadığı düşünülen Lao Tzu’nun da yönetim ve ahlak ile ilgili görüşleri de incelemeye değerdir.

Lao Tzu da tıpkı Konfüçyüs gibi yönetimi ahlaktan ayrı düşünmez. Yönetim ve erdemler iç içedir. En önemli eseri olan Tao Te Ching’de akıl ve ahlak birbirinden ayrılmamaktadır. Bu eserin her bir bölümü aynı zamanda etik bir önerme niteliğinde görülebilir. Bunun yanında eserde “hükümdara öğüt” niteliğinde görülebilecek görüşleri de görmek mümkündür (Somay, 2018: 16-17).

⁴³ Buna benzer görüşleri Konfüçyüs’ün sıklıkla tekrarladığını görüyoruz. Örneğin şu ifadeleri onun aslında yönetim, hukuk ve ahlak arasında nasıl bir yaklaşımı olduğunu göstermektedir: “Bir prensin kendi davranışları doğruysa, buyruklar çıkarmadan da hükümet işleri yapılabilir. Kendisi dürüst davranmazsa, bir sürü buyruk da çıkarsa bunlara kimse uymaz” (2011: 93).

Lao Tzu savaş ve normal dönemlerde farklı davranılması gerektiğini düşünür. “Ülke yönetirken senden bekleneni yap, savaşı beklenmeyeni yaparak kazan” ifadeleri bu görüşünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Lao Tzu, 2018: 57). Bununla beraber Taoizm’in de temel düsturu olarak kabul edilen “yapmadan yap, eylemeden eyle” düsturunu, Lao Tzu yöneticiler için de kullanmaktadır. Lao Tzu’nun bu eylemsiz eylemi, mistik bir yönetim düşüncesini anımsatmaktadır. Örneğin şu dizeler onun yönetime bakışını yansıtan ifadeler olarak değerlendirilebilir (Lao Tzu, 2018: 65):

“Bir zamanlar
Yol’u takip ederek yönetenler
bunun insanları haberdar etmek için değil
habersiz bırakmak için yapardı.
İnsanları yönetmek zordur
çok şey bildiklerinde.
Kim ki zekayla yönetir
lanetidir ülkenin.
Kim ki cehalet ile yönetir
nimettir ülke için.”

Öte yandan Çin yönetim düşüncesi dendiğinde başka pek çok eserden söz etmek mümkün ise de Sun Tzu’un eserine değinmek yeterli olacaktır. Sun Tzu yönetim alanında özellikle strateji kavramı ile anılmaktadır⁴⁴. Sun Tzu Türkçeye “Savaş Sanatı” olarak çevrilen eseri ile hükümdar, ordu ve savaş stratejileri konusunda döneminde önemli kabul görmüştür⁴⁵.

Sun Tzu’nun eserinde odaklandığı nokta strateji olsa da yer yer genel yönetime dair de düşünceler görülebilmektedir. Ona göre “yöneticilik bilgelik, güvenilirlik, hayırseverlik, cesaret ve kararlılığı kapsamaktadır”. Dolayısıyla “savaş hilenin yoludur” yaklaşımı ile strateji yapmayı öğütleyen Sun Tzu, savaşı devletin en büyük meselesi olarak görmektedir (Sun Tzu, 2010: 217-218).

Seçilen bu eserler özelinde belirtmek gerekir ki Çin yönetim düşüncesinin bu karakterini Bıçak (2016) “bilgelik temelli yönetim anlayışı” olarak açıklamaktadır. Bu açıdan Yöneticinin bilgeliğini önceleyen, yüce bir ahlak ile ahlaklanmasını öneren bu düşünürler, modern öncesi dönem Çin yönetim düşüncesinin niteliğine dair önemli veriler sunmaktadır. Burada adalet-erdem merkezli bir hükümdar ve yönetim

⁴⁴ Sun Tzu’nun “Savaş Sanatı” eserinde kullandığı strateji kavramı günümüz stratejik yönetim çalışmalarına da temel oluşturmıştır. Askeri bir kavram olarak ortaya çıkan strateji kavramı dönüştüğü bu yönü ile kamu yönetimi çalışmaları arasında önemli yer tutmaktadır.

⁴⁵ Çin yönetim tarihinde Sun Tzu’nun eseri tek ordu ve savaş eseri değildir. “Savaş Sanatı” kadar bilinmemesine rağmen önemli bazı askeri klasikler için Sawyer (2010) 1.ve 2. cilt incelenebilir.

anlayışının önerildiği Konfüçyen düşünce ile Lao Tzu'nun yine erdem merkezli ancak daha pasif bir yönetici imgesine dayalı düşünceyi görmek mümkündür.

2.4.2. Hint Yönetim Düşüncesi

Doğu yönetim paradigması içerisinde Hint yönetim geleneği de özgün bir yapı sunmaktadır. Hint yönetim geleneğini ve düşüncesi bazı politika metinleri aracılığıyla günümüze kadar varlığını korumuştur. Hint yönetim geleneğinin en önemli sembolleri ve ifadeleri bu metinler vasıtasıyla günümüze taşınmıştır.

Dwivedi ve Mishra, Hint yönetim geleneğini, başlangıcından günümüze altı periyot halinde incelemektedir. Bunların özellikle ilk iki periyodu (ki 18. yüzyıla kadar bunun olduğu kabul edilir) geleneksel Hint yönetim düşüncesini anlamada açıklayıcı olabilir. Dwivedi ve Mishra'ya göre bu ilk iki dönemin temel karakteri şu şekilde özetlenebilir (2010: 44-46):

Tablo 7:
Hindistan Yönetim Periyotları ve Temel Karakteri

Antik Hindistan Yönetimi (Babürler'e Kadar)	• Sınırlı Monarşi • Din ve ahlak temelli yönetim felsefesi • Performans merkezli birim yapısı • Karar vermede bakanlık benzeri uzmanlıkların rolü • Merkezi olmayan yönetişime dayalı il benzeri ve köy yönetimleri
Babürler Dönemi (18. yy'a kadar)	• Merkezi Otarşi • Tahta bağlılık merkezli yönetim felsefesi • Hiyerarşi merkezli örgütlenme (il vb.) • İslam hukuku temelli teokratik yargı • Gelir yönetiminin önemsenmesi • Kır ve kent yönetim birimleri • Performans merkezli birim yapısı

Kaynak: Dwivedi ve Mishra (2010) s. 45.

Hint yönetim düşüncesi ile ilgili temel eserlerden birisi Kautilya'nın Arthaşāstra⁴⁶ isimli kitabıdır. Bu eserin yönetim meselelerini ele alması ve aktarması yönü ile bir siyasetname olarak görülmesi mümkündür. Arthaşāstra'da yönetim sanatı özgün bir

⁴⁶ Eser Hint geleneğinin en önemlileri arasında yer almaktadır. Eserin yazıldığı dönemle ilgili muhtelif görüşler olsa da M.Ö. 3-4. yüzyılda yazıldığı fikri ağır basmaktadır. Arthaşāstra, artha (refah-zenginlik) ve śāstra (inceleme) kelimelerinden türemiş ve yönetim sanatı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla eserin içeriği de dikkate alındığında tipik siyasetnamelere çok benzediği dikkatten kaçmayacaktır.

nitelikte ele alınmış bu yönü ile Hint yönetim geleneği dışındaki ülkelerde de takip edilmiştir. Dinçer'e göre (2018: 113) özellikle Kelile ve Dimne eseri ile birlikte Arthaşatra tüm dünya siyaset-yönetim felsefesini etkilemiştir.

Ütopyayı andıran bir devlet modelinde Kautilya, devletin temel unsurlarını şu şekilde sıralar (Kautilya, 2018: 115): Kral, üst düzey görevliler (konsey üyeleri), toprak, kasaba ve şehirler, hazine, ordu ve müttefik.

Kautilya, yönetimde oldukça rasyonel sayılabilecek önerileri ile göze çarpmaktadır⁴⁷. Ona göre (2018: 177) “Bir kral, sadece başkalarının yardımıyla saltanatını sürdürebilir; bir tekerlek tek başına hareket edemez. Bu yüzden kral, bakanlar ve danışmanlar atamalı ve onların tavsiyelerini dinlemelidir.” Kautilya ekonomi, ordu, adalet ve iyi yönetim arasında bir ilişki kurar. Sonraki bölümlerde detaylarına girildiği üzere “adalet dairesi” olarak siyasetnamelerde çok sık kullanılan bu unsurlar arası ilişki dikkate değer görülmektedir. Bu çerçevede özellikle kamu hizmetleri ve yargı meselesini oldukça detaylı inceler.

Kautilya, kamu hizmeti gören kamu görevlileri konusunda denetimi sağlamanın güçlüğüne ifade eder. Kautilya'ya göre (2018: 290) “Nasıl ki suda yüzen bir balığın su içtiğini anlamak olanaksızsa, sorumlulukları olan devlet görevlilerinin de parayı kötüye kullanmalarını anlamak olanaksızdır.” Buna benzer başka bir ifadesinde de “Gökyüzünde uçan kuşların yolunu bile bilmek mümkün iken, kazançlarını saklayan devlet hizmetlilerinin yollarını bilmek mümkün değildir” der. Bu betimlemelerden de anlaşılabileceği üzere kamu hizmetinde denetimin önemi ve aynı zamanda zorluğu kadim zamanlardan bu yana bir konu olagelmıştır.

Yönetimde ahlaki ve hukuki niteliklerin önemli ölçüde birlikte kullanıldığı bu eserde kitabın en önemli bölümü (2. Kitap) bu alana ayrılmıştır. Bu açıdan “kral savurgan, tutumsuz ve cimri kamu görevlilerine karşı dikkatli davranmak zorundadır” (Kautilya, 2018: 294). Eserde bunların yanı sıra mali düzen ve ordunun rolünü de gerçekçi bir

⁴⁷ Kautilya bu ve benzeri görüşlerinden dolayı “sonuca giden her yol mubahtır” fikrinin savunucusu olarak görülmüştür. Bunun temelinde ise “Her komşu devlet düşmandır ve düşmanımın düşmanı dostumdur” ilkesini savunması görülmektedir. Bu sebeple de “Makyavelci” kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “Çanakya” lakabı ile anılır olmuştur. Fakat bu görüş indirgemci ve eserin içeriğini eksik yansıtmaktadır (Kautilya, 2018: 8).

biçimde analiz edildiği görülecektir. Savaşların, işgallerin ve ekonomik faaliyet olarak tarımın olduğu yapıda bu gerçekçiliğin önemi daha net anlaşılmaktadır.

Hint yönetim düşüncesi alanında önemli bir diğer metin de Kelile ve Dimne'dir. Arthaşastra'dan daha çok bilinen Kelile ve Dimne, farklı zamanlarda farklı dillere çevirileri ile oldukça tanınan bir esere dönüşmüştür. Kelile ve Dimne, Beydebâ tarafından Debşelem isimli hükümdar için kaleme alınmıştır. İbn Mukaffa'nın çevirisi ile de İslam dünyasında kullanılmaya başlanmıştır.

Kelile ve Dimne diğer adıyla "Pançantra", hikayeler yolu ile öğütler ve ibretler vermeyi amaçlar⁴⁸. Kitabın bir yönetim klasiği ya da siyasetname olarak değerlendirilmesi de hükümdara/yöneticilere bu "hikmetli" öğütler ile iyi yönetimi hedeflemesi olarak düşünülebilir.

Kelile ve Dimne'de adalet çok sık vurgulanan erdemlerden ve yönetim ilkelerindendir. Eserde bir yöneticinin (padişah), şu on dört ilke ile yönetirse adaletli ve herkesin değer verdiği yönetici olacağı belirtilmektedir (Beydaba, 2009: 31-34):

- 1) Padişah, kendine tabi kimselerden sevip kıymet verdiği kişiler hakkındaki dedikoduları dikkate almamalıdır.
- 2) Padişah, kötü ahlaklı (hilekâr, fitneci, iftiracı) kişilerden uzak durmalıdır.
- 3) Kamu görevlilerinin kamu hizmetlerinin yürütülmesinde dilleri (emirleri) ve yönleri (bakışı) bir olmalıdır. Aksi halde kamusal faaliyetler dumura uğrar.
- 4) Padişah düşmanlara karşı daima ihtiyatlı olmalıdır.
- 5) Bir hedefe ulaşıldığında onun korunması için daha dikkatli olmak gerekir.
- 6) Padişahlar devlet işlerinde acelecilik ve yüzeysellikten uzak durmalı ve metaneti asla elden bırakmamalıdır.
- 7) Padişah düşmanlarının birbirleri ile birlikte hareket etmesinin önüne geçmelidir.

⁴⁸ Eski Hint düşünce ve kültür hayatında masalların önemli rolü bulunmaktadır. Kutsal metinler ile yakından ilişkili olan fabl, efsane ve masallar Kelile ve Dimne aracılığı ile kendinden sonraki eserleri de biçim yönünden etkilemiştir (Dinçer, 2018: 112).

- 8) Bir padişah kendisine kin ve düşmanlık besleyenlere karşı uyanık olmalı, onlara itimat etmemelidir.
- 9) Bir padişaha en çok yakışan şey adil ve merhametli olmasıdır.
- 10) Padişah tamah ve kinden uzak durmalıdır. Bu açıdan kimseye kasten (suçsuz yere) zarar vermemelidir.
- 11) Bir padişah, padişahlığa yakışmayacak tavır ve hallerden uzak durmalıdır.
- 12) Padişah, daima kalbi yumuşak olmalıdır. Çünkü hilm ve lütuf herkes tarafından sevilip sayılmanın yollarındandır.
- 13) Padişah, kamu görevlilerini güvenilir kişilerden seçmelidir. Kamu görevlilerindeki zulüm ve ihanet halkın hoşnutsuzluğuna bu durum ise devletin çökmesine sebep olur.
- 14) Padişah azimli, himmetli ve metanetli olmalıdır.

Beydaba eserinde bu on dört öneriyi de kapsayan hikayeler ile eserini etkili hale getirmeyi amaçlar. Dolayısıyla bir devlet idaresi kitabı olarak Kelile ve Dimne, mesajını doğrudan değil hayvan hikayeleri üzerinden dolaylı yollardan vermektedir. Bu bağlamda Beydaba'nın amacı güzel ahlaklı insanlar yetişmesini sağlamak ve yönetimin doğru, iyi ve adil olması için hükümdarın eğitilmesini sağlamaktır (Dinçer, 2018: 120-121).

Hayvan hikayeleri üzerinden öğüt verme Hint düşüncesinde sadece Kelile ve Dimne'de değil başka diğer eserlerde de görülmektedir⁴⁹. Örneğin Narayana "Hitopadeşa" adlı eserinde bu yöntem ile yönetici için öğütler sunmaktadır. Narayana (2017) eserinde Beydaba ile benzerlikler göstermekle birlikte pratik yönü ile ön plana çıkmaktadır.

Hint geleneğinden dünya yönetim düşüncesinde tanınan ve etkilediği kabul edilen temel eserler bazı farklılıklarına rağmen ortak noktalarda buluşmaktadır. Bu çerçevede hem

⁴⁹ Narayana'nın eserini tercüme eden Kaya (2017: vii), bu eserin önsözünde "hayvanlar üzerinden öğüt vermeyi iki şeyle ilişkilendirir. Bunlardan ilki Hint düşüncesinde öldükten sonra dünyaya yeniden bir hayvan suretinde gelme düşüncesidir. İkincisi ise iktidarın öfkelerini üzerine çekmeden politika yapmadır.

Kautilya hem de Beydaba iyi yönetim arayışında bazıları hala güncelliğini korumakta olan önerilerini sunarlar. Temel olarak Hint yönetim düşüncesinde değinilen bu eserler de modern öncesi dönemdeki diğer yönetim havzalarındaki yönetim düşünceleri ile benzerlikler göstermektedir.

2.4.3. İran Yönetim Düşüncesi

İran yönetim geleneği siyasetname ve Osmanlı yönetim kültürünü en fazla etkileyen önemli bir tecrübe olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan hem İslam öncesi İran yönetim düşüncesinin metinleri hem de İslam ile birlikte dönüşen yönetim kavramlarını göstermesi bakımından önemlidir.

İran tarihi, merkezi/güçlü devletlerin tarihi olarak değerlendirilebilir. İlamlılar, Medler, Ahamenişler, Selukiler, Eşkaniler ve Sasaniler adıyla kurulan devletler İran yönetim düşünce zincirini oluşturmuştur. Sasaniler (M.S. 224-652?) İran'da İslam öncesi son devlet olarak İslam ve Türk yönetim felsefesini etkilemiştir. Bu açıdan Sasani yönetim geleneği, siyasetnamelerdeki bazı yönetim kavramlarını anlamada kilit rolde görünmektedir.

Sasaniler güçlü merkezi bir devlettir. Hz. Ömer'in galibiyeti ile birlikte Sasani imparatorluğunun siyaseten sona erdiği kabul edilmektedir. Ancak kültürel anlamda özellikle de yönetim kültürü anlamında İslam yönetim düşüncesine model olmuştur. Esasen sadece İslam veya Ortadoğu'yu değil Ahamenişler yönetiminden itibaren Roma ve Bizans yönetimlerini de etkiledikleri ifade edilebilir. Eski Hint toplumu gibi kastlara bölünmüş olan Sasani toplumu, toprakların ve üzerinde yaşayanların envanterini yaparak vergilemeyi düzenlemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda güçlü merkezi ve eyalet yönetimi oluşturabilmiş ve bunu uzun yıllar sürdürebilmişlerdir (Ortaylı, 2008: 25-27).

Sasani yönetimi dendiğinde en önemli hükümdar olarak I. Hüsrev karşımıza çıkmaktadır. Enüşirvan ve Nuşiravan-ı Adil gibi unvanlar ile anılan I. Hüsrev siyasetnamelerde sıklıkla örnek adil hükümdar olarak zikredilmektedir. I. Hüsrev'in bu denli bilinen ve zikredilen hükümdar olması tesadüfi bir durum olamayacak kadar başarılı olmasıdır. Onun döneminde hem fiziki sınırlar genişlemiş hem de bilim ve

kültür alanında önemli faaliyetler ile ülkesi dönemin önemli merkezlerinden biri olmuştur (Balcı, 2016: 73-75).

Sasani yönetim düşüncesinde Zerdüş inancının etkisi bulunmaktadır. Bu açıdan Sasanilerden öncesi dahil olmak üzere, nasihat türü eserler bu minval üzerinde incelenmelidir⁵⁰. Bu bağlamda İran yönetim düşüncesinde “*Avesta*” olarak bilinen dini eserler de önemlidir. İslamlaşma ile birlikte bu türler bazı kültürel kodlarını korumakla birlikte değişim de geçirmiştir⁵¹. Enderzname, pendname ve nasihatname gibi farklı isimlerle farklı zamanlarda ortaya çıkan bu tür eserlerin kökenleri bu öğüt literatürü ile ilişkilidir⁵² (Balcı, 2016: 121, 159-165).

Bununla birlikte İran düşünce tarihindeki önemli metinlerin de siyasetnameleri ve dolayısıyla yönetim düşüncesini etkilediği genel kabuldür. Bu metinlerden önemli birisi ve siyasetnamelerde sıklıkla adil hükümdara örnek olarak gösterilen Nuşirevan’ın öğütleri ve onun bilge veziri Büzürgmihr’in öğütleridir. Siyasetnameleri etkilediği bariz olan bu hükümdar ile vezirinin öğütleri temelde adalet ve ahlak üzerinden yükselmektedir.

Bu nasihatnamede anlatıldığına göre hükümdar Nuşirevan’ın bir tacı vardır. Bu tac on yedi dilimden oluşmakta ve her bir dilimde bir öğüt yer almaktadır. Nasihatler genel olarak (Çakır, 2015: 41-47);

- Her işin iyi hesaplanıp, ihtiyatlılık ile hareket edilmesi gerektiği,
- Gönül kırmama, doğru olma, sabırlı olma, cahil ve cahilliklerden uzak durma,
- Kötü kişilerden uzak durulması gerektiği, iyilerle vakit geçirilmesi gerektiği,
- Ne kadar zayıf da olsa padişahlardan çekinilmeli,

⁵⁰ Öğüt/nasihat türünün nasıl geliştiği ve siyasetname literatürünü nasıl etkilediği ile ilgili bilgiler çalışmanın son bölümünde detaylı olarak verilecektir.

⁵¹ Bu değişimde İran, özellikle devlet yönetimi ve hukuk sistemi gibi konularda ana akım Sünni düşüncenin alternatifi biçim geliştirmiştir (Ortaylı, 2008: 55).

⁵² Bu tür arasında içeriğine burada değinilmeyen “Şehname”yi anmak yerinde olacaktır. İran tarihinin en önemli şairlerinden kabul edilen Firdevsi tarafından kaleme alınan bu manzum eser, İran eski dönemlerinden kendi yaşadığı döneme kadar olan hükümdarlar hakkında bir destan niteliği taşımaktadır.

- Kendin için kötü olduğunu düşündüğün şeyin başkaları için de kötü olacağı düşünölmeli,
- Zayıf ve yoksulların gözetilmesi,
- Alimlere danışmadan geri durmamadır.

Nuşirevan ile veziri arasındaki yapıldığı belirtilen konuşma da bu çerçevede gelişmiştir. Nuşirevan'ın “yöneticiliğe kimin layık olduğu” sorusuna vezir Büzürgmihir'in cevabı onda üç özellik aranması gerektiğidir. Bunlar; “iyiyi kötüden kötüyü iyiden ayırabilen”, “mutlu-huzurlu olan”, “her işin üstesinden gelme özelliğı taşıyandır” (Çakır, 2015: 96).

Sasani ve genel olarak İran yönetim düşüncesinde en temel vurgu adalet ile yönetimdir. Çünkü eski İran ve benzer şekilde Hint yönetim geleneğinde devlet, hükümdarın kudret ve otoritesinden ibaret olarak görölmüştür. Hükümdarın bu otoritesini koruması ve otoritesini sürdürmenin araçları olan asker ve parayı halkın huzursuzluğuna sebep olmadan temin etmesi ise siyaset olarak görölebilir. Doğal olarak bu da sadece adalet ile mümkün olabilmektedir (İnalcık, 2005: 14).

Sasanilerde her ayın ilk haftasında halktan herhangi bir kişi “Yüksek Divan⁵³”a gelerek doğrudan hükümdara şikayetini bildirme hakkına sahiptir. Esasen İran yönetim geleneğinde hükümdar, her şeyin üzerinde mutlak bir güce sahiptir. Bu sınırsız otoriteyi ise sadece adalet sınırlar. Dolayısıyla adalet bu yönü ile hükümdarın çıkarını göz önünde tutan pragmatik bir amaca hizmet etmektedir (İnalcık, 2005: 17-20; Arslan, 1989: 233-234). Bu açıdan yöneticilerin işlerini iyi yapmaları hem yöneticiliğın saygınlığını artıracak hem de ülkenin her anlamda kalkınmasını sağlayacaktır (Balcı, 2016: 377).

Eski İran ve Sasani yönetim düşüncesinde önemli bir nokta da “din ve devletin ikiz kardeş” olduğu yaklaşımıdır. Siyasetnamelerin çoğunda dile getirilen bu görüş, yönetim ile inançlar arasında kuvvetli bir bağ kurar. Bu görüş, hükümdarlığın kaynağının Tanrıdan geldiğı inancı ile alakalıdır (Balcı, 2016: 83). “Din-ü devlet” olarak kısa formu

⁵³ Yüksek Divan, adalet ilkesi gereğince örgütlenmiş, zulme ya da haksızlığa uğradığını düşünen halkın bu rahatsızlığını bildireceğı bir mekanizma olarak Sasani devri sonrasında pek çok Doğı-İslam yönetiminde karşımıza çıkmaktadır.

ile de kullanılan bu düşünce, Sasani yönetim gelenekleri aracılığı ile İslam ve Türk yönetim geleneklerinde devam etmiştir.

İslam ile birlikte toplumsal ve bireysel değişim kaçınılmaz olarak gelmiştir. Ancak yukarıda kısaca değinildiği üzere İran yönetim geleneği ve diğer bazı alanlarda İslam dinine geçiş bir kopuş şeklinde gerçekleşmemiştir. Bunun yerine bazı düzeltmeler ve bu yeni duruma uygun güncellemeler yapılmıştır. Dolayısıyla yönetim düşüncesinde bir süreklilikten bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda İslamiyet sonrası İran’da yönetim düşüncesinin örnek metni olarak Sadi-i Şirazi’nin eserleri incelenebilir.

Sadi-i Şirazi, İran tarihinin önemli ilmi ve edebi kişilerindendir. Eserleri ile dünyanın pek çok yerinde bilinmektedir. Yönetim düşüncesi için önemi ise “Bostan” ve “Gülistan” isimli klasikleşmiş eserleri ve “Nasihatü’l Mülûk” isimli siyasetnamesidir. Özellikle “Gülistan” ve “Bostan” ahlak alanında sürekli başvurulmuş eserleri olagelmıştır.

Sadi, eserlerinin tamamında ahlaklı bir yöneticinin gerekliliğinin önemini izah etmeye çalışır. Ona göre hükümdar ilk önce kulluk bilincinde olmalı ve Allah’a karşı sorumluluklarını sürekli hatırlamalıdır. Bu sebeple “gündüz padişahlık yapabilmek için gece dilenciler gibi yana yakıla inle” (2015a: 36) diyerek padişahlığın bu yönüne dikkat çekmiştir.

Sadi (2015b: 35) hükümdarlık için açgözlülük, hırs ve diğer ahlaki reziletlerin tehlikesini sıklıkla vurgular. “Hüma kuşu bir canlıya dokunmadan, kemikle geçindiği için kuşlara sultan oldu” diyerek dünyalık nimetlere karşı yöneticinin tok gönüllü olmasını öğütler. Bu noktada Sadi (2016: 72) ahlak felsefesinde sık kullanılan “başkalarının sana yaptıklarına tahammül edebileceğin şekilde davran” ilkesini de hükümdar için önemli görür. Elmalı’ya (2011: 147) göre Sadi’nin hükümdara bu öğütleri tasavvufi ahlak ekolü içerisinde değerlendirilebilecek nitelik göstermektedir.

Sadi (2015b: 52) padişahın ahlakı ile onun emri altında çalışan devlet görevlilerinin ahlakı arasında bir benzerlik/paralellik kurar. “Padişah, bir bahçeye girip bir elma koparsa, ondan yüz bulan bendeleri ağacı kökten çıkarır; parasız beş yumurta almış olsa, ordugahta beş bin tavuk birden kızarır” ifadesi ile devlet yönetiminde üstün astın

da davranışlarında etkili olduğunu belirtir. Dolayısıyla Sadi'ye göre hükümdar bu sorumluluklarının bilincinde olan, adaleti ve liyakati asla ihmal etmeyen niteliklere bürünmüş olmalıdır.

Türk-İslam yönetim düşüncesi üzerinde Sasani etkisi ekseriyet ile kabul edilmektedir. Ortaylı (2008: 29), İran yönetim düşüncesi içerisinde memuriyet hiyerarşisi, saray ve toplum törenleri ve hükümdarlıkla ilgili diğer bazı konuların nasihatname literatürü aracılığı ile kendinden sonraki devletlerin ideolojisine dönüştüğünü belirtir. Ayrıca birinci bölümde felsefi ahlak ekolü içerisinde önemli ahlak eserlerinin İranlı alimler aracılığı ile taşındığı belirtilmişti. “Din ve devlet birlikteliği” konusu başta olmak üzere siyasetnamelerin dayandığı temel ilkeler, çalışmanın üçüncü bölümünde detaylandırılacaktır.

2.5. İslam Yönetim Düşüncesi

İslam yönetim geleneği karmaşık bir konu olarak ilahiyat, siyaset, hukuk, iktisat ve başka disiplinlerde yer yer inceleme konusu yapılmaktadır. İslam yönetim geleneği bu yönü ile sınırlarını belirlemenin zor olduğu bir alandır. Buna ilave olarak farklı din algıları ve siyasi düşünceler de harmanlandığında konuyu sistematik bir şekilde incelemek daha da güçleşmektedir⁵⁴.

İslam yönetim geleneği bilindiği üzere geniş coğrafyada ve farklı kültürel birikimlerden gelen toplumlarda gelişip şekillenmiştir. Doğuştan itibaren Arap merkezli olmakla birlikte fetihler ve genişlemeler ile etkileşimden kaynaklı bazı değişimler de görülmüştür. Bu bağlamda İslam yönetim geleneğini anlamak için, bazı tarihsel kırılmaları ve düşünsel değişimleri vurgulamanın yerinde olacağı düşünülmektedir.

2.5.1. Hz. Muhammed ve İslam Yönetim Geleneğinin Şekillenmesi

İslam'dan önce Mekke'de ve genel olarak Arap yarımadasındaki yönetimin devlete benzemediği söylenebilir. Mekke şehir yönetimi monarşiye veya cumhuriyete de benzemiyordu. Bir krallık da değildi, demokratik bir hükümet sistemi de yoktu. Her

⁵⁴ Köse (2009: 18) İslam siyasi düşüncesinin anlaşılabilmesi için siyasi tecrübe ve literatür ile sahipsiz bir ilişki kurulması gerekliliğini ifade eder. Ona göre bunu gerçekleştirmede önemli engel “tarihi ve disiplinler arası bakış açısıdır.”

kabilenin temsilcisinden oluşan bir soylular yönetimi bulunmaktaydı. Mekke’yi ilgilendiren önemli idari/siyasi konular “Daru’n-Nedve” adındaki mecliste karara bağlanmaktaydı (Kaya, 2016: 50).

Hz. Muhammed bu yönetim sistemi içerisinde hiç bulunmadı; o Mekke döneminde tebliğ ile meşguldü. Dolayısıyla bir hakimiyet ilişkisi değil inanç ilişkisi kurmaya çalışmaktaydı. Ancak Medine’ye hicret ile beraber bu durum değişmeye başladı. Esasen Medine’de Mekke’deki gibi bir şehir devletçisi bile yoktu. Her kabile bağımsız olarak bir semtte ikamet etmekteydi (Hamidullah, 2005: 18).

İslam yönetim geleneğinin Hz. Muhammed dönemi önemli uygulamaları Medine’de görülmeye başlamıştır. Hz. Muhammed burada farklı kabilelerin (inanan ve inanmayan) bir arada barış içinde yaşayabilecekleri bir öneri ile adeta bir tür toplum sözleşmesi oluşturmuştur. İslam tarihinde “Medine Vesikası”⁵⁵ olarak bilinen bu sözleşme yönetim geleneği için önemli kabul edilmektedir⁵⁶.

Bu vesika ile konfederasyona dayalı bir şehir devleti benzeri yapı inşa edilmiştir. Bu vesika kendisinden sonraki İslam yönetim geleneği için bir örnek teşkil ettiğinden nasıl bir yönetsel yapı inşa ettiği şöyle belirtilebilir (Hamidullah, 2005: 21-25):

- Kurulan bu yeni yönetim şehir halkının ve çevre sakinlerinin sözleşmesi ile kurulmuştur.
- Medine şehir devleti bir tür konfederasyonu andırmaktadır. Çünkü otoritenin tamamı değil bir kısmı merkezin elindeydi.
- Devlet başkanını (Hz. Muhammed) şahsen seçilmiştir.
- Devlet başkanı hayat boyu için seçilmiştir.
- Günlük veya önemli işlerde danışma halinde herkesin söz hakkı bulunuyordu.

Hz. Muhammed’in oluşturduğu bu yönetim biçimi geleneksel imparatorluklardakinden farklı olarak gönüllülük ve ahlakilik yönlerini öne çıkarmaktadır. Bu beraberinde bazı

⁵⁵ Vesikanın maddeleri için Avva (2011: 37-42) incelenebilir.

⁵⁶ Medine vesikasının bir tür sözleşme belgesi olarak görülmesinin yanında anayasa olarak değerlendirmeleri de mevcuttur (Bkz. Hamidullah, 2005).

riskler de taşıyan bir durum olsa da (askeri harekatlara katılım ve vergi ödeme gibi) zorlayıcı bir mekanizma bulunmamaktaydı (el-Efendi, 2009: 49-50). Dolayısıyla Hz. Muhammed'in yasama, yürütme ve yargısal sayılabilecek faaliyetleri yönetsel pratik içerisinde yürütmesinin temel felsefelerinden birisinin bu ahlakilik ilkesi olduğu söylenebilir⁵⁷.

Bu tarihsel anlatı ile beraber İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an'ın ve Sünnet ile yönetimin nasıl düzenlendiği vurgulanabilir. Öncelikle pek çok düşünürün ve kaynağın vurguladığı gibi Kur'an ve Sünnet bir yönetim biçimi önermez⁵⁸ (Avva, 2011: 53; Uludağ, 2016; Kaya, 2016: 51; Çaylak, 2018: 84). Kur'an bazı kıssalar anlatarak yönetimlerin hangi hallerde iyi hangi hallerde kötü olacağını ortaya koyar. Bu açıdan Kur'an'ın vurguladığı yönetimde temel ilke ve değerler “nizam, barış ve itaat, kanun ve adalet, toplumsal ıslahat, istişare, harp hukuku, müsamaha ve beynelmilel oluşum” (Şirvani, 1965: 21-30) olarak ifade edilebilir.

Kur'an'ın bu temel ilkeleri çerçevesinde Hz. Muhammed'in hem yönetim pratikleri hem de tavsiyeleri ile yönetimin temel felsefesini şekillendiren müktesebat oluşmuştur. Bu açıdan siyasi, sosyal, hukuki ve ekonomik alanlarda tebliğ ettiği hüküm ve değerleri bizzat uygulama yolu ile göstermiştir. Bu çerçevede kamu görevi verdiği kişilerde en temel ölçü liyakat ve ferdi ehliyet olarak ifade edilebilir. Önemli ve vazgeçilmez bir diğer prensip ise danışmadır. Bunlara ilave olarak devlet işlerinde görevlendirilen kişilerin kişisel menfaat sağlamaları hoş görülmemiştir⁵⁹ (Özel, 2015: 15-29).

⁵⁷ Medine'ye hicretten sonra oluşturulan bu toplumsal nizamın iki temel boyutu bulunmaktadır. Birincisi, toplumsal ilişkileri düzenleyen kuralların oluşturulmasıdır. Bunlar ahlak, adalet, insaf, birbirini sevme ve hoşgörü gibi ilke ve değerler ile sağlanmaya çalışılır. İkincisi ise ümmetin uygulayarak “bozulma” sebeplerinin yok edilip “kamel” (olgunluk) bir aşamayı amaçlayan kuralların oluşturulmasıdır. Bu ise eşitlik, hürriyet, adalet, kamu malı, ülke savunması ve kaynaklarından beslenmektedir. Birinci ilke bireysel alanda daha çok ahlakilik ile şekillenirken, ikincisi özendirerek ve korkutarak yerleştirilmiştir (İbn Aşur, 2000: 161).

⁵⁸ İslam ve devlet konusunda bu görüşe katılmayan görüşler/akımlar da mevcuttur. Buna örnek olarak Kur'an'ın hayatın her alanını düzenlediği dolayısıyla devlet, siyaset, ekonomi gibi alanların da pekâlâ buralardan temellendirilip uygulanabileceğini savunanlar bulunmaktadır. Bunların karşısında ise dinin bireyin salt vicdanında olabileceğini dolayısıyla bu alanlara karışmaması/karışamayacağı iddiası bulunmaktadır. Bu iki zıt görüş birbirini besleyerek konu hakkında itidalli düşünmeyi ortadan kaldırmaktadır (Uludağ, 2016: 29-32).

⁵⁹ Burada ifade edilen yönetsel ilkeler başta olmak üzere Hz. Muhammed'in yönetim alanında “yöneten-yönetilen ilişkileri, adalet, yöneticilerin sorumlulukları, halkı aldatmak, halka iyi muamele ve vergi toplamada adalet” gibi konularda hadislerin tasnifi için Özel (2015: 59-97) ve Ergün (2017: 47-51) incelenebilir.

İslam yönetim geleneğine yön veren temel kurallar, Medine’de ilk İslam devleti oluşmasından itibaren başlayarak ilk dört halife (Hulefa-i Raşidin)⁶⁰ dönemi ile gelişmiştir. Kur’an ve Sünnet’in naslarına ek olarak bu tarihsellikte ortaya çıkan uygulamalar bütünü İslam siyaset teorisi için de temel oluşturmuştur (Avva, 2011: 48-49).

2.5.2. İslam Yönetimin Geleneğinin Temel İlkeleri

İslam bir din olarak Arap coğrafyasında doğarak çok kısa zamanda geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Öte yandan İslam hem din hem de devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede İslam devleti Endülüs’e kadar genişleyerek Akdeniz’i İslam denizine dönüştürmüştür. Bu durum ise İslam siyasi düşüncesinin etkileşimini artırmıştır (Mücahid, 2012: 31).

Hiz. Muhammed ile gelişen ve şekillenen İslam’ın bir din olarak üç temel amacından bahsedilebilir: Bunlardan ilki tek bir Allah’a itikad ve ibadet, ikincisi erdemli ahlak ve üçüncüsü adil bir toplum düzeni ve hukuk devletidir. Bu bağlamda İslam’da devletin temel amacının adil bir toplum ve hukuk düzeni kurmak olarak ifade edilebilir (Uludağ, 2016: 34).

İslam yönetim düşüncesinin izi değişik eserler aracılığı ile sürülebilir. Ancak bu eserlerin geneline bile bakıldığında İslam siyaset teorisinin “siyaset, devlet, yönetici, halk, din ve alim” kavramları etrafında geliştiği görülmektedir (Bağdatlı, 2018). Bu çerçevede İslam yönetiminin prensipleri şu şekilde sıralanabilir (Mücahid, 2012: 40-47):

- 1) Allah’ın indirdikleri ile hükmetme ilkesi
- 2) Eşitlik ilkesi
- 3) Adalet ilkesi

⁶⁰ Hulefa-i Raşidin, Hiz. Muhammed’den sonra Hiz. Ebu Bekir ile başlayan ve sırasıyla Hiz. Ömer, Hiz. Osman ve Hiz. Ali’nin hilafetleri dönemini kapsayan bir tabirdir. Bu ilk dört halifenin her birinin göreve gelme biçimi farklılık göstermiştir (kurul tarafından seçim, halef tayin ederek vb.) (Fayda, 1998: 324). Hiz. Ali’den sonra Muaviye’nin hilafeti ile başlayan Emeviler ve sonrasında hilafet saltanat ile sürmüştür.

4) Şura ilkesi

5) İtaat ilkesi⁶¹.

İslam yönetim düşüncesi ile ilgili önemli bir mesele devletin zaruri olup olmadığıdır. Bu anlamda İslam düşüncesi içerisinde ekseri görüş devletin bir zaruret olduğudur⁶². Ancak zaruri görülen bu devletin şekli ile ilgili Kur'an ve hadislerde bir önerinin olmayışı bu konuda serbestliği ve dönemin şartlarına uygun yönetim biçimi tartışmasını da beraberinde getirmiştir⁶³. Devletin şeklinin belirli olmayışına karşın devletin niteliği ya da yetki ve görevleri, temel ilkeler ve tarihsel tecrübeler etrafında şekillenmiştir (Uludağ, 2016: 57).

İslam yönetim geleneğinin bu tarihsel ve kavramsal tartışmalarında ideal olarak belirtilen değerler ve ilkeler ile uygulamadaki farklılıkların örtüşmesi bir problem olarak önemli görülmelidir. Çünkü belirli bir yönetim şeklinin önerilmeyişi farklı toplumlarda farklı zamanlarda ortaya çıkacak ihtiyaçlara göre Müslüman toplumlar yönetimlerini şekillendirebilme serbestisine sahip olarak değerlendirilmelidir. Ancak uygulamada hilafetin (devlet başkanlığının) saltanata dönüşmesi ve saltanatın da yer yer otoriter eğilimler göstermesi İslam yönetim geleneğinin ciddi sorgulama ve eleştiriye muhatap olmasını beraberinde getirmiştir.

Öte yandan İslam yönetim geleneğindeki tartışmalar bu ilkelerin ve değerlerin beraberinde farklı dönemlerde alimler, düşünürler ve devlet adamları tarafından incelenmesini getirmiştir. Ancak bu incelemelerde ilk göze çarpan şey çoğunlukla devletin kim tarafından (monarşi, oligarşi veya halk yönetimi) yönetileceği olmayıp, nasıl yönetileceği hususudur. Son bölümdeki siyasetname incelemelerinde görüleceği üzere adalet, ahlak ve nizam vurgusu bir yönü ile de bu bağlamda değerlendirilebilir.

⁶¹ Bu ilkelerin sınıflandırılması kişilere/görüşlere göre farklılık gösterebilir. Örneğin Niyazi (2013a: 176-194) bir yönetimin İslam yönetimi olarak değerlendirilebilmesi için şu ilkelerin aranması gerektiğini belirtir: Kuvvetin kanunda toplanması, adalet, danışma, liyakat ve sosyal dayanışma.

⁶² Devletin zarureti ile ilgili bir görüş birliği bulunmakla birlikte ne için zaruri olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Örneğin Ehl-i Sünnet'e göre devletin zarureti naslar açısından (Kur'an ve hadisler) değil sosyal bir gereklilik olmasındandır. Ayrıca devleti aklen ya da dini gerekçeler ile zaruri gören görüşler de mevcuttur (Uludağ, 2016: 97).

⁶³ İslam yönetimi, tarihsel süreçte ilk dört halifeden sonra monarşi biçimini aldı (Ortaylı, 2008: 54). Bu açıdan hilafetin saltanata dönüşmesi ile birlikte aslında devletin şekli ile ilgili yönetim tarihinde çok fazla tartışmanın olmadığı söylenebilir.

2.6. Türk Yönetim Düşüncesi

Yönetim geleneği tıpkı kültür ve ahlak gibi uzun yılların ürünüdür. Türk yönetim geleneği de bu bağlamda hem İslam öncesi yaşayış ve kültürün hem de İslam'a geçişin beraberinde getirdiği kurumlar ve anlayışın toplamı olarak değerlendirilebilir. Başka bir deyişle Türklerde yönetim anlayışının oluşması ve şekillenmesi diğer kültürlerde olduğu gibi yaşam biçimleri ile ilişkilendirilebilir. Bu çerçevede İslam öncesi Türk yönetim geleneği, göçebelik ve bozkır yaşamından ayrı düşünülmemelidir.

2.6.1. İslam Öncesi Türklerde Yönetim

İslam öncesi Türk yönetim geleneğini anlamak için mitolojiler, destanlar, atasözleri ve kitabeler önemli kaynaklardır. Örneğin Göktürk ve Uygur kitabeleri, yönetimin mahiyeti, Türkler için ne ifade ettiği, sadece töre ile yaşayabileceğini, yöneticinin halkı için önemi, yönetici kadroların sahip olması gereken özellikler ve uyması gereken kurallar gibi konularda önemli veriler sunmaktadır (Niyazi, 2013b: 21).

Türklerin devlet anlayışı yaşadıkları coğrafya ile ilişkilendirilebilir. İslamiyet öncesi dönemde Türk devlet anlayışının şekillenmesinde Çin yönetim geleneğinin ve felsefesinin izlerini gözlemlemek mümkündür⁶⁴. Ögel (2017: 32-34) bu etkileşimi ve devlet anlayışının metafizik yönünü evren anlayışı ile ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda “*Tao*” düzenin ifadesi olarak kabul edilmektedir. Böylelikle devlet, sonsuz büyüklükteki düzenin ve bütünün bir parçası olarak görülmüştür. Dolayısıyla yönetici de (Çin imparatoru) insanlığın en bilge kişisi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple de devletin düzeni, evrendeki varlıkların düzenine uygunluk ile bir tutulmuştur.

Türklerin devlet anlayışı ise bozkır biçimi coğrafya ile inancın biçimlendirdiği toplumsallıkta oluşup gelişmiştir. Dolayısıyla devlete ve yöneticiye yüklenen anlam metafizik yönler ile anlaşılabilir (Keskintaş, 2017: 79). İnalçık'a göre (2005: 28-29) Türk hükümdarı (kağan) mutlak otoritesini daima muhafaza etmiştir. Bu hükümdarın mutlak otorite sahibi oluşu İslamiyet ile bile değişmemiş hakimiyetini paylaşma yoluna gitmemiştir.

⁶⁴ Çin ve eski Türk devletleri (Asya Hun, Göktürk, Uygur vb.) arasındaki kültürel ve siyasi etkileşim tek yönlü değildir. Kafesoğlu (2016: 241-242) özellikle “kut” anlayışından yola çıkarak Türklerin Çin düşüncesinden etkilenmeleri sınırlı da olsa Çinlileri bazı yönlerden etkilediğini ifade etmektedir. Bu açıdan çalışmanın kapsamını aşmamak adına bu tartışmada etkileşimin tek taraflı olmadığını ifade edilmesi ile iktifa edilmiştir.

Türklerde evrensel devlet fikri “acun” kavramı ile ifade edilmektedir. Bu bağlamda devlet ve devletin toprağı olan ülke kutsal kabul edilmektedir. Ülkedeki yönetim teşkilatlanmasının şekillenmesi ise “gök” ve “yer”e (dünya) olan bakış ile ilişkilendirilebilir (Ögel, 2016: 34-50). Türklerin önemli destanlarından olan Oğuz Kağan Destanı’ndaki şu ifadeler bunu destekler mahiyette görülebilir (Adalı, 2018: 54):

“Daha büyük,
daha güçlü bir ülkeydi düşlediği,
bayrağı güneşten,
çadırı dünyayı kucaklayan
gökyüzünden oluşan.”

Yine bunun gibi hükümdarın (kağan) idare etme hakkının Tanrı tarafından verildiği inancı da bu “kut”salık ile yakından irtibatlı olarak değerlendirilebilir (Kafesoğlu, 2016: 239).

Keskintaş, Türklerdeki devlet ve adalet ilişkisinin İslam düşüncesi ile farklılaştığı noktayı şöyle formüle etmektedir (2017: 72-73): “İslam düşüncesinde: Nizam/adalet (amaç) = devlet (sonuç), Türk düşüncesinde: Devlet (amaç) = düzen ve adalet (sonuç)”⁶⁵. Keskintaş’ın bu özet ifadesinin işaret ettiği gibi kut yani bir zorunluluk olarak devlet, evren ve Tanrı inancı ile şekillenmiştir. Bu durum aynı zamanda devlet ve ahlak alanındaki zaruri bir ilişkinin de göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Türk yönetim geleneğinde yönetim anlayışının şekillenmesindeki bir başka etken de töredir. Töre bir tür ahlak, düzen ve kanunların “yol”u olarak kabul edilebilir. Bu açıdan töre geniş anlamı ile sadece devlete ilişkin değil, yaşamın tümünü kapsamaktadır. Törenin oluşması ve uygulanması ise Konfüçyüs felsefesinde olduğu gibi iyi ve kötü insan olmak ile ilişkilendirilebilir (Ögel, 2016: 288-300).

Taş’a (2012: 4) göre töre, Gök Tanrı inancı ile birlikte Türk yönetim tarihinde yönetim anlayışının oluşmasında çok önemlidir. Çünkü kimin hakan olacağı, hakan olan kişinin neleri yapıp yapamayacağı gibi konular bu şekilde oluşup gelişmiştir. Töre bu yönü ile

⁶⁵ Yönetim tarihinde önemli yer tutan Cengiz Han’ın, “Yasa” ya da “Yasak” olarak bilinen kuralları özelde Moğol genelde ise Doğu yönetim geleneği için önemli veriler sunmaktadır. Bu yasa “bozkır yaşamının yansıması olarak, geleneklerini coğrafyalarına uyumlu hale getirme çabasıyla, Cengiz Han tarafından düzeltilip, güncellenmiştir”. Yasa’nın maddeleri cezalar, askeri düzen, idari teşkilat, vergiler ve örfi düzenlemeler gibi farklı alanlarda görünse de aslında bir devletin temel alanları gibi değerlendirilebilir. Yasa bu yönü ile Türk devlet geleneğindeki töre ile de benzerlik göstermektedir (Temizsu, 2018: 49-67).

(günümüz hukuk devleti ilkesi kadar olmasa da) iktidarın geleneksel dönemde sadece meşruiyet kaynağı olmayıp aynı zamanda bir nevi sınırlama mekanizması olarak değerlendirilebilir.

İslam ile birlikte yönetim felsefesinde yeni benimsenen dinin de etkisini görmek mümkündür. Bu bağlamda Türk yönetim tarihinde yazılan ilk siyasetname kabul edilen Kutadgu Bilig, hem İslam öncesi Türk yönetim düşüncesinin hem de İslam düşüncesinin bir sentezi olarak değerlendirilebilir (Dinçer, 2018: 200).

Türklerin İslam ile tanışması, İslam devlet yönetimine de bazı katkılarda bulunmuştur. Avrasya kökenli olan bu gelenek temel olarak hükümdar/kağanın mutlak bağımsızlığıdır. Bununla beraber yasa yapmanın sadece hükümdara/devlete ait olması da bunun uzantısı olarak değerlendirilebilir. Türk devlet geleneğindeki yöneticiler ayrıcalıklı zümre olarak var olmuştur. Fakat bu ayrıcalıklı statü babadan oğula geçmediği için bir soylu sınıf oluşmasını da engellemiştir (İnalcık, 2015: 27). Bu noktada Türk yönetim tarihinde teşkilatlanmada ortak görülebilecek yapılanma şu üçlü yapı ile ifade edilebilir (Donuk, 2009: 42):

- Devlet başkanlığı (Kağan, Han, Hükümdar, Padişah)
- Meclis (Kurultay)
- Hükümet (Vezirler, Divan üyeleri)⁶⁶.

Türk yönetim geleneği, oluşum döneminden başlayarak bulunduğu coğrafya, etkileşimde olduğu kültür ve kendi toplumsal, dini ve ekonomik gereklerinin toplamı ile şekillenmiştir. İlk devletlerden itibaren Türkler, teşkilatlanma, hükümdar otoritesi ve ordu gibi geleneksel devletlerde yönetimlerin temel odaklanma alanlarında özgün ve iyi yerleşmiş düzenlemeler gerçekleştirmişlerdir⁶⁷.

⁶⁶ Şahin (2005: 161) bu merkezi kurumlara ilave olarak orduyu da eklemektedir.

⁶⁷ Taş (2012: 21-22), mikro yönetim uygulamalarının makro yönetim tarzını anlamaya işaret ettiğini belirtir. Ona göre Alman, Japon ve başka yönetim tarzlarının yanında ihmal edilmiş bir alan olarak Türk yönetim tarzından da söz etmek mümkündür. Bu yönetim tarzının bazı özellikleri ise şöyle sıralanabilir: Profesyonel yönetici ve danışman çalıştırma, fonksiyonel uzmanlaşmaya dayalı iş bölümü, görev ve sorumlulukları belirleyen kurallar sistemi, ayrıntılı belirlenmiş görev tanımları, hiyerarşik yapı ve meritokratik insan kaynakları uygulamalarıdır.

2.6.2. Osmanlı Yönetim Geleneğini Etkileyen Havzalar ve Yönetim Düşüncesinin Temel Kavramları

Osmanlı devletinin hükümlanlık süresi uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Doğal olarak bu zaman diliminde yönetsel, siyasal, iktisadi ve toplumsal faaliyetler de bir süreklilik ve değişim çerçevesinde irdelenebilir. Bu açıdan Osmanlı ile ilgili kısa ve özet bilgiler çoğunlukla genellemelerden oluşmakta, bu da beraberinde istisnaların ihmal edilmesini getirmektedir.

Unan, Osmanlı siyasi düşüncesinin arka planında dört farklı düşünce ve gelenek olduğunu ifade etmektedir. Bunlar (2004: 15):

- 1) Eski Orta Asya Türk ve Moğol gelenekleri,
- 2) Osmanlı öncesi Türk ve Müslüman devlet tecrübe ve birikimleri,
- 3) Eski Hint ve İran devlet gelenekleri,
- 4) Eski Yunan düşüncesi ve Bizans yönetim kurumlarıdır.

Lybyer de Osmanlı yönetimini anlayabilmek için “saray, giysiler, toprak bölümü ve devlet görevlilerinin görev alanları” gibi konuların yetersiz kalacağını belirtir. Ona göre Osmanlı yönetim düşüncesi ancak tarihsel olarak kendine kadar gelen siyasi fikirlerin kavranması ile mümkündür. Bu siyasi fikirlerin ise Osmanlının başlangıcından bakarak anlaşılması güç olacaktır. Dolayısıyla yukarıda değinilen devlet geleneklerine bakmak Osmanlı yönetimini anlamayı da kolaylaştıracaktır (Lybyer, 2011: 11).

Osmanlı devletinin kuruluş döneminde eski Türk töresi ile uyumlu bazı kuralların uygulandığı söylenebilir⁶⁸. Devlet padişahın ailesinin malı kabul edilip, tüm yetki padişahda toplanmıştır (Halaçoğlu, 2003: 7). Türk ve İslam devlet geleneklerinde önemli kabul edilen “meşveret” ilkesi, Osmanlıda divan-ı hümayun aracılığı ile uygulanmaya çalışılmıştır. İlk dönemlerde padişah, daha sonra sadrazam başkanlığında toplanan divanda idari, örfi, şer’i, hukuki ve mali pek çok konu görüşülüp padişah onayına

⁶⁸ Osmanlı devlet teşkilatıyla ilgili ilk eser olarak kabul edilen Fatih Sultan Mehmed Kanunnamesi “Bu kanunname atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur” (Özcan, 2018: 3) ifadesi ile başlar. Bu ifade de Osmanlıda törenin konumunu göstermesi açısından önemlidir.

sunularak uygulanma yoluna gidilmiştir (Akyıldız, 2009: 31). Öte yandan Osmanlı siyasal görüşlerinde İslami öğeler artmaya başladıkça devlet yönetimi içerisinde ulemanın da rolü ve önemi güçlenmiştir (Kunt, 2009: 119).

Osmanlıların Türk ve Müslüman oldukları hususunda bir mutabakat görülmektedir. Dolayısıyla köklerinin de Türk ve İslam geleneklerinde aranması ve ilişkilendirilmesi doğal bir durumdur (Unan, 2004: 14-15). Ancak Osmanlılar siyasal ve yönetsel alanda bu iki belirleyici havzanın ötesinde gelişmeler göstermiştir. Bu açıdan Osmanlı imparatorluğu salt bir “Doğu” imparatorluğu değildir (Lybyer, 2011: 15).

Osmanlı yönetimi bütün bu bileşenleri ile geleneksel imparatorluklar döneminin bazı özelliklerini üzerinde toplamaktadır. Bunlardan ilki toplumun tümüne uygulanan eşit hak ve özgürlük alanının olmayışıdır. İkincisi yönetimde yazılı ilkeler kadar yazısız kuralların (örf, adet) da uygulanmasıdır. Sonuncu olarak ise geleneksel devlet örgütlenmesinde kontrol eksikliği nedeni ile mahalli güç odakları ile (meslek grupları, lonca temsilcileri, dinsel örgütlenme liderleri) iş birliği yaparak iş görmedir (Ortaylı, 1977: 5-9).

Osmanlı yönetim felsefesi, rekabet ve çatışmadan ziyade iş birliğini ve dayanışmayı öne çıkarmaktadır. Bunlar Osmanlı zihni için önemli değerlerdir (Genç, 2015: 68). Öte yandan Osmanlı yönetim felsefesinde adalet ve iyi yönetim arasında vazgeçilemez bir ilişki bulunmaktadır. Adalet çoğu kez hükümdarın dininden bağımsız olarak vurgulanmaktadır⁶⁹ (Faroqhi, 2011: 9).

Bu bağlamda Osmanlı devletindeki siyaset ve toplumsal anlayış şu şekilde özetlenebilir (Unan, 2004: 42):

- Devletin ve hükümdarın gerekliliği,

⁶⁹ İnalcık’a (2011: 13-16) göre bu amaçla Osmanlı yönetiminin geliştirdiği önemli araçlardan birisi de adaletnamelerdir. Adaletnamelerin kökeni eski İran devletlerine dayanmaktadır. Bütün idareci ya da belli bölgedeki yöneticilere hitap eden adaletnameler, hükümdarın mutlak otoritesi aracılığı ile zulmü giderme aracı olarak kullanılmıştır. Zaman zaman tahta yeni geçen hükümdarın daha adil bir yönetim sergileyeceğini göstermek için adaletname çıkarılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı yönetim sistemi içerisinde Padişahı en üst denetleyici olarak konumlandıran adaletnameler, Osmanlı hukuk ve adalet anlayışını anlamak için önemli kaynaklardır.

- Nizâm-ı âlemi hedefleyen ve emanetin ehline verilmesi ile oluşan idare⁷⁰,
- Adalet, şariat ve örfden (kanun-u kadim) oluşan hukuk,
- Yöneten ve yönetilenlerin ayrımına dayalı toplumsal yapı.

Osmanlı yönetiminin karakteri, temellerinin eski Mezopotamya'ya kadar götürülebildiği geleneksel Orta-Doğu devlet anlayışı benzeri bir görüntü arz etmektedir. Bunun en temel göstergesi ise tıpkı kendinden önceki devletlerde olduğu gibi toprak ve tebaa üzerinde doğrudan devlet kontrolü kurma çabasıdır (İnalcık, 2012: 320). Bu çerçevede Osmanlı yönetim hukukunun kaynakları da şu biçimde ifade edilebilir (İnalcık, 2017: 11):

- Kanun veya kanunnameler,
- Hükümdarın egemen gücü,
- Günün ihtiyaçlarına binaen oluşturulan fermanlar.

Osmanlı yönetim tarihinin bu hukuki ve düşünsel zemininde gelişen yönetim felsefesi ise devamı olduğu yönetim geleneklerinin sentezi olarak kendi kavramlarını üretebilmiştir. Bu kavramların sayısını artırmak mümkün ise de temel olarak adalet, nizam ve ahlak olmak üzere üç başlıkta toplanabilir (Keskintaş, 2017; Bağdatlı, 2018: 255). Osmanlı yönetim felsefesinde bu kavramlar birbiri ile ilişkili ve birbirinin tamamlayıcısıdır. Osmanlı yönetim felsefesinin bu kavramları Bıçak'ın (2016) “bilgelik temelli devlet anlayışı” olarak ifade ettiği yaklaşımda karşımıza çıkmaktadır⁷¹.

Erdem ve “itidal” olarak adalet kavramına çalışmanın ilk bölümünde değinilmiştir. Ancak yönetim geleneği içerisinde adaletin bunun ötesindeki kullanımı siyasetnamelerde sıklıkla görülmektedir. Nizam ise salt hukuki bir düzeni ifade etmeyip aşkın bir değeri ve ideali temsil etmesi hasebiyle Osmanlı yönetim felsefesinde kullanılmıştır. Son olarak ahlak, yönetim felsefesinde hem bireysel ahlak (ferdin ahlakı)

⁷⁰ Lybyer'e (2011: 211-212) göre Osmanlı yönetiminin karakteristik özelliklerinden en önemlisi liyakatli kamu görevlisi seçimidir. Ona göre Osmanlı yönetim alanındaki diğer bazı eksikliklere rağmen, ordu ve sivil bürokrasiye eleman seçiminde meritokratik bir sistem kurulabilmiştir. Bunun en büyük destekleyici uygulaması ise seçilen bu kişilerin yeteneklerine göre eğitilmesidir.

⁷¹ Bıçak (2016) yönetimi “bilgelik temelli devlet anlayışı” ve “felsefe temelli devlet anlayışı” olarak incelemektedir. Çalışmanın son bölümünde yer yer bu yaklaşımlara değinilecektir.

hem de kamusal ahlak (devlet/ yönetim ahlakı) boyutu ile sürekli vurgulanan bir kavramdır.

Yönetim ahlakı alanı, ahlakın uygulamalı yönlerinden birisi olup normatif bir nitelik de taşımaktadır. Bu hem modern etik için hem de modern öncesi dönem İslami ahlak düşüncesi için geçerliliğini korumaktadır. Bu açıdan yönetimde ahlaka yüklenen anlam da yönetim kültürünü etkileyen önemli bir boyuttur. Yine de belirtmek gerekir ki yönetimde ahlakilik bu çalışmada iyi yönetim ile ilişkilendirilmektedir.

Son bölümde ele alınan siyasetnamelerin sağlıklı bir analizi için Osmanlı siyasetnamelerinin oluştuğu yönetim geleneği ve düşüncesinin iyi anlaşılması gereklidir. Orta Asya, Hint-İran ve İslam yönetim havzaları Osmanlı yönetim düşüncesinde az ya da çok etkili olmuştur. Bu etkileri siyasetnamelerde görmek nispeten daha kolaydır. Başka bir ifade ile, Osmanlı siyasetnamelerinde belirtilen yönetim düşüncesi ve ahlak alanını bu birikim ve süreklilik ile değerlendirmek mümkündür.

Çalışmanın bu bölümünde iyi yönetim olgusu çerçevesinde yönetim ahlakı kavramı, yönetimde ahlakın imkânı konusu incelendi. Ayrıca “yönetimde ahlaki ilkeler neler olabilir” sorusu etrafında geleneksel metinler üzerinden bazı ilke ve değerler açığa çıkarıldı. Bununla ilişkili olarak ise liyakat ve ahlak arasındaki ilişki iyi yönetim çerçevesinde tartışıldı. İkinci bölümün devam eden kısımlarında ise “iyi yönetimin” Batı dışı yönetim pratik/geleneklerinde nasıl tasvir edildiği ortaya konuldu. Bunu yapabilmek için de farklı yönetim geleneklerinden örnek kişi ve metinler incelendi. Son olarak ise Türk yönetim felsefesi özelde de Osmanlı yönetim felsefesi temel hatları ile vurgulandı.

BÖLÜM 3: SİYASETNAMELER VE YÖNETİMDE AHLAKI ARAMAK

“Şehrin yöneticisi, bütün tedbirleri ile
ancak vatandaşlar arasında sevgiyi
yerleştirmeyi amaçlar. Özellikle
bunu başarınca, kendisi ve şehir sakinleri için
imkânsız olan bütün iyilikler gerçekleşmiş olur”.

İbn Miskeveyh

“Hükümdarlık iyidir,
fakat töre daha iyidir”

Yusuf Has Hacıp

“İdeal hükümdarın ahlakının akılda yer edecek,
düşünceyle sınırlandırabilecek bir hududu yoktur.”

Ebu Osman El-Cahz

Yöneten ve yönetilen ayrımının oluşumunda anahtar kavram olan yönetim, modern öncesi⁷² dönem boyunca sınırının belirlenmesi ya da belirlenememesi, kim tarafından ve nasıl gerçekleştirileceği gibi sorunlar ile siyasi düşünce tarihinin konusu olagelmıştır. Köse (2018: 32). Bu bağlamda 19. yüzyıla kadar siyaset biliminin içerisinde değerlendirilen yönetim, Osmanlı ve diğer Türk-İslam devletlerinde geleneklerinde farklı alanlarda incelenmekle birlikte siyasetten ayrı bir şey olarak düşünülmemiştir.

İslam geleneği göz önüne alındığında siyasete dair konuların incelendiği ilmi-entelektüel alanların fıkıh, kelam, felsefe, siyasetname, edep ve ıslahatname olduğu belirtilebilir (Sunar ve Kavak, 2018:4). Bu bakış açısı ile irdelendiğinde aslında geleneksel dönem ya da modern öncesi dönemin temel eserlerinden birisi Doğu yönetim geleneği açısından siyasetnameler olarak ifade edilebilir.

Siyasetnameler incelendiğinde ilk göze çarpan konulardan birisi olan ahlak, farklı yönleri ile yönetim felsefesinin merkezi kavramlarından birisi olarak görülebilir. İyi yönetimin bir yönü ile ahlakilik ile ilişkilendirildiği siyasetnamelerde, yöneticiler ve yönetilenler açısından ahlaki yükümlülüklerin farklılaştığı ifade edilebilir. Bu bağlamda siyasetnamelerde vurgulanan ahlaki değer ve ilkelerin belirlenmesi ve bunun yönetim ahlakı açısından nasıl anlaşılacağı aşağıda detaylandırılmıştır. Bu çerçevede bu bölümde

⁷² Modern öncesi ya da geleneksel dönem olarak ifade edilebilecek bu dönem homojen bir tarihsel süreç değildir. Çok genel sınıflandırmalar ile avcı toplayıcı toplumdan tarım toplumuna geniş bir yelpazeyi kapsayan bu dönemde en temelde tarım toplumu üzerine inşa edilmiş yönetsel yapılar merkezde olmaktadır.

öncelikle siyasetnameler ile ilgili bazı temel konulara kısaca değinilecek, sonrasında ise siyasetnamelerin yönetim ahlakını nasıl ele aldıkları etraflıca incelenecektir.

3.1. Siyasetnameler: Tanımlama, Sınıflandırma ve Konumlandırma Problemi

Siyasetname kavramının ortaya çıkıp geliştiği geleneksel dünya, kendi dinamikleri ile ele alınması gereken bir alandır. Siyasetnamelerin siyaset ve yönetim düşüncesini anlamada tek kaynak olduğu değerlendirilmese bile, bu bağlamda önemli bir işlev gördüğü kabul edilmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki siyasetnameler şekil ve içerik bakımından benzermiş gibi görünmekle birlikte, detaylı incelemeye tabi tutulduklarında farklılıkları da göze çarpmaktadır.

3.1.1. Kavramsal Boyut: Nasihatname (Pendname), Siyasetname, Islahatname ve Diğer Öğüt Eserleri

Nasihatname, isminin de işaret ettiği gibi muhtelif konularda olabilen öğütlerden oluşmaktadır. Pendname kavramı da nasihatnamenin Farsça karşılığı olarak kullanılmaktadır (Balcı, 2016: 137). Nasihatnameler genelde ahlaki ve didaktik eserlerdir. Ahlakın düşünsel yönlerinden ziyade pratikteki yönüne yoğunlaşan bu tür eserler pek çok toplumda görülmektedir. Nasihatname Arap ve İran tarihinde örnekleri sıklıkla görülen bir türdür. Eserlerin konusu dini, siyasi, toplumsal ve iktisadi alanlardan oluşabilmektedir (Pala, 2006: 409-410).

Nasihatname kavramı çok farklı türlerde üretilmiştir. Bunlar yukarıda değinildiği üzere başta ahlaki olmak üzere, siyasi ve sosyal alanlara yönelik de kaleme alınmıştır. Dolayısıyla insanların topluluk halinde yaşamasından kaynaklı oluşabilecek pek çok problemleri alana dair öğütler bu literatürün oluşup gelişmesini sağlamıştır. Bu tür nasihatnameler içerisinde doğrudan bu isimle yazılan Feridüddin Attar'ın "Pendname" isimli eseri sembolik bir eser olarak gösterilebilir. Feridüddin Attar (2014) ahlakın bireysel ve toplumsal yönüne dair nasihatlerini didaktik bir üslup ile ifade etmiştir. Eser tasavvufi ahlak ekolünde önemli görüldüğünden şerhleri ile sürekliliğini

koruyabilmiştir⁷³. Benzer şekilde Osmanlı döneminde pendname/nasihatname ismi ile eserler üretilmeye devam edilmiştir⁷⁴.

Nasihât türü eserlerin İslam öncesi İran tarihinde önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. *Enderzname*, *pendname*, *vesâyâ*, *uhûd*, *mukâtebât*, *tovkîât* ve *ayinname* gibi farklı isimler ile toplumsal, siyasal ve ahlaki öğüt veren eserlerin çokluğu bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu eserlerin sayılarının ve niteliklerinin Sasani döneminde zirveye çıktığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu eserlerin İslam öncesi dini yönü ve kaynağı Zerdüştlük iken, İslam ile birlikte doğal olarak İslami değer, ilke ve normlar olmuştur (Balcı, 2016: 137-168).

Yönetim tarihsel ve düşünsel olarak ele alındığında sıklıkla yöneticilerin neye göre davranması gerektiği ile ilgili teorik ya da pratik yönü olan eserler karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde siyaset ve idare kavramlarının nasıl anlaşılması ile ilgili açıklamada değinildiği üzere, söz konusu eserler toplumsal meselelere çözüm üretme mecrası olarak da anlaşılabilir. Nasihat türü eserlerin de bu alana kayıtsız kalması düşünülemez.

Siyaset ve idare geleneksel ilmi sınıflandırmalar içinde “hikmeti ameliyye” arasında gösterilir. Söz konusu ilimler için İlmü siyaset’il müdün,⁷⁵ ilmü tedbri’l menzil, ilmü siyase gibi farklı isimlendirmelerin kullanıldığı görülmektedir (Levend, 1962: 168). Çalışmanın ilk bölümünde Şekil 1’de gösterildiği üzere, devlet ahlakı olarak incelenen ahlak alanı da ameli ahlakın alt alanı olarak araştırma konusu yapılmaktadır. Dolayısıyla hem yönetiminin hem de yönetim ahlakının ilmi sınıflandırma bakımından ameli (pratik/ uygulamalı) yönü karşımıza çıkmaktadır.

Arapça kökenli “siyaset” ve Farsça “name” (mektup, yazı) kelimelerinden oluşan siyasetname aynı zamanda bir türü de ifade etmektedir⁷⁶; yöneticilere siyaset hakkında bilgi vermek, yönetimde dikkat edilmesi gereken konularda tavsiyelerde bulunmak

⁷³ Pendname’nin Osmanlı dönemi şerhlerine örnek olarak Mehmed Murad Nakşibendi (2012) incelenebilir.

⁷⁴ Diyarbakırlı Ahmed Mürşidi (2012) bu örneklerden birisi olarak ve benzer içeriğe sahip olmasından dolayı incelenebilir.

⁷⁵ Farabi’nin eseri “Medinetül Fazıla” bu kullanımın örneği olarak gösterilebilir.

⁷⁶ Canatan’a (2014: 6) göre kavramın oluşumundaki bu terkip, siyasetnamelerin sosyo-kültürel yönünü de ifade etmektedir. Bu da Fars (İran) geleneğinin siyasetname türü için önemini gösteren bir husus olarak değerlendirilebilir.

amacı ile yazılmıştır (Adalıoğlu, 2009: 304). Bu bağlamda siyasetnamelerin genel bir ifade ile devlet yönetimi ile ilgili bir eser türü olduğu belirtilebilir (Levend, 1962: 168).

Siyasetname türü eserlerin merkezinde siyaset, yönetim sanatı, yöneten ve yönetilen ilişkileri gibi konular bulunmaktadır. Nasihatname dendiğinde ise yukarıda değinildiği üzere siyasetnamelerin de içerisinde olduğu daha geniş bir çerçeve ifade edilmektedir. Bu bağlamda *edep/adap* olarak isimlendirilen eserler de yöneticiler ile halk arasındaki veya gündelik hayata dair bazı kuralları belirtmektedir (Kömbe, 2018: 203).

Siyasetname ile yakın ilişkili bir başka kavram da “*ıslahatname*”dir. Yılmaz (2003: 300-302) Osmanlı döneminde XVI. yüzyıldan itibaren gelişen ve merkezine yönetim konusunu alan bu eserlerin siyasetnamelerden farklılaştığını belirtir. Ona göre ıslahatname türü eserler, Osmanlı ve İslam siyasi düşünce literatürü ile irtibatlı ve bir uyum içerisinde görünse de onlardan farklılaşan bazı özellikler taşımaktadır. Bu sebeple bir yandan siyasetname veya nasihatname olarak isimlendirilseler de öte yandan “nasihat literatürü”, “ıslahat risaleleri”, “ıslahat layihaları”, “ıslahat metinleri”, “ıslahat teklifleri” ve “layiha” gibi farklı isimlendirilmeler de görülmektedir.

Islahatnameler güçlü bir felsefi zemine sahip olmakla birlikte daha çok pratik ve pragmatik amaçlar ile yazılması yönü ile de siyasetnamelerden ayrılmaktadır (Yılmaz, 2002: 72). Bu farklılaşma, siyasetnamelerin farklı zamanlarda ve coğrafyalarda yönetim meselelerine çözüm arama süreci olarak değerlendirilebilir.

Keskintaş (2017: 114) ise siyasetnameleri sosyal dönüşümü ve devletteki değişimi anlamlandırılması ve bu değişimin yönlendirilmesi çabası olarak değerlendirmektedir. Bu bakımdan siyasetnamelerdeki çözümler, pratik (zahiri) bir kaygı ve arayış ile birlikte içsel ve metafizik (batını) bir anlayışın da ürünü olarak görülmelidir. Rosenthal (1996: 99-102) ise siyasetnamelerin, felsefesinden ziyade siyasetin sanatı ile ilgili eserler olduğunu dile getirmektedir.

Siyasetnamelerin devlet yönetimine odaklanması ve yönetim tüm erklerin üzerinde toplandığı hükümdara ait olması nedeniyle siyasetnameler çoğunlukla hükümdarlar için kaleme alınmış eserlerdir.⁷⁷ Bu yönü ile siyasetnameler hükümdarın gerekliliği konusu

⁷⁷ Doğrudan hükümdara yazılmayan, vezir veya başka üst düzey yöneticiler için kaleme alınan siyasetnameler de mevcuttur.

ile başlayarak çeşitli konulardan oluşan bölümler ile devam eder (Levend, 1962: 168). Eserlerin ortaya çıkması ise ya idarecilerin siyasetname yazarından tavsiye istemeleri üzerine ya da siyasetname yazarının makam veya maddi kazanç elde etme isteği ile ilişkilidir (Kömbe, 2018: 204).

3.1.2. Siyasetnamelerin Sınıflandırılması ve İçeriği

Yöneten yönetilen ayrımı ve ilişkilerini anlamak adına tarihsel bakış önemli veriler sunar. Bu bağlamda geleneksel dönemlerde hükümdar, Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olarak görülmektedir. Halk (tebaa) ise bu temsil gücüne sahip hükümdara koşulsuz itaat ile yükümlüdür. Dolayısıyla yöneten-yönetilen ayrımı mutlak ve kesindir. Yöneten-yönetilen arasındaki irtibat ise saray çalışanları başta olmak üzere tüm kamu görevlileri, bilginler ve sanatçılar aracılığı ile gerçekleşebilmiştir. Bu açıdan yönetilenleri ilgilendiren en temel mesele kimin yönettiğinden ziyade adaletli olup olmadığıdır (Levend, 1962: 167; Arslan, 1989: 245).

Adil yönetimin içeriğinin nasıl doldurulacağı bir kenara bırakılırsa bunun hem ilahi hem de akli olarak sağlanması gerektiği konusunda düşünürler ve devlet adamları sürekli yöneticilere tavsiyelerde bulunmuşlardır. “Yönetimin devamının ancak adaletli yönetim⁷⁸ ile mümkün olacağı” tavsiyesi, siyasetnamelerin en temel meselesidir. Bu yönü ile siyasetnameler geleneksel Doğu yönetim felsefesini, geleneklerini ve zihniyetlerini anlamak için çok önemli bir konumdadır (Arslan, 1989: 245).

Siyasetnameler sadece Doğu devlet geleneğine özgü eserler değildir. Batı siyasi düşünce tarihinde de siyasetnamelere benzer eserleri görmek mümkündür. Prens/hükümdar aynaları (mirrors for princes) olarak isimlendirilen bu tür eserler hükümdara veya üst düzey devlet görevlilerine rehberlik etmek üzere kaleme alınmıştır. Bu açıdan hükümdar aynaları, “iktidara gerçeği söyleme” (speak truth to power)⁷⁹ literatürünün erken örneklerini oluşturmaktadır (Blaydes vd., 2018: 1151).

⁷⁸ Bu konuyu içeren “adalet dairesi” kavramı aşağıda açıklanacaktır.

⁷⁹ Aaron B. Wildavsky bu kavramsallaştırmayı, kitabının da ismi yaparak (Wildavsky, 2017), politika analizinin (policy analysis) tarihsel boyutuna dikkat çekmiştir. Wildavsky'nin bu eseri, politika analistlerinin yaptığı işi bu başlıkla özetler niteliktedir. Bu bağlamda, Yıldız vd. (2016) geleneksel dönemlerde yöneticiye öğüt vermek amacı ile oluşan belge/eserlerin bir yönü ile politika analizi olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedirler.

Siyasetnameler yönetime dair eserler olarak içerikleri ve Şekilleri açısından benzerlik göstermektedir. Bu bakımdan örnek bir siyasetname Şu konuları kapsamaktadır (Levend, 1962: 169-170):

- 1) *Yöneticilerin (hükümdarların) Tanrı'nın seçkin kulları olduğu*: Siyasetnamelerde hükümdarın bahtı sayesinde seçilmiş olduğu, bu açıdan da yönetilenlerden üstün olduğu kabul edilmektedir.
- 2) *Halkın, hükümdara Tanrı'nın emaneti olduğu*: Siyasetnamelerde halk yöneticilere Allah'ın emaneti olarak kabul edilir. Dolayısıyla bu emaneti koruyup kollamak hükümdara bir görev olarak yüklenir.
- 3) *Saltanatın (yönetimin) temelini adalet olduğu, diğer erdemlerin (Şecaat, cömertlik ve iffet) saltanatı kuvvetlendirdiği*: Siyasetnamelerde yönetimin adalet ile ayakta kalacağı ifade edilir. "Mülk küfr ile yürür ama zulüm ile asla" ilkesi tüm siyasetnamelerde açık ya da örtük biçimde ifade edilir.
- 4) *Hükümdarın, yöneticilik nimetinin karşılığını halkına karşı adalet ile davranarak yerine getirmesi gerektiği*,
- 5) *Hükümdarlık için gereken Şartlar ve güzel huylar ve hükümdarda bulunması gereken erdemler*: Siyasetnamelerde hükümdarda bulunması gereken niteliklere ve huylara (ahlaka) ok vurgu yapılır.
- 6) *Dinin ve ahlakın emrettiği konular*: Siyasetnamelerde dinin ve ahlak alanının bazı temel konuları da incelenmektedir.
- 7) *Kaçınılması gereken haller (zulüm, kibir ve gurur gibi)*: Siyasetnameler yalnızca yapılması gereken halleri değil kaçınılması gerekenleri de incelerler.
- 8) *Vezirliğin nemi ve gerekliliği*: Siyasetnamelerde vezirlik hükümdarın iyi yönetebilmesi için ihtiyaç duyduğu bir kurum olarak belirtilir. Bu öneminden dolayı vezirlik ayrı baŐlıklarda inceleme konusu yapılır.
- 9) *İstişare etmenin faydaları*: İslam siyasi düşüncesinin önemli kavramlarından olan istişare, siyasetnamelerde de sıklıkla vurgulanmaktadır.

- 10) *Hükümdarların kişisel hizmetkarları ve yakınlarının durumu:* Hükümdarın yakınında bulunan kişiler için uyması gereken kurallar siyasetnamelerde incelenmekte ve söz konusu kişilerde aranacak nitelikler belirtilmektedir.
- 11) *Kamu görevinin ehil kişilere verilmesi (liyakat):* Bu bölümün sonraki kısımlarında detaylıca incelendiği biçimde liyakat, siyasetnamelerde yönetim konusunda en merkezi kavramlardan birisi olarak incelenmektedir.
- 12) *Kamu görevlileri arasında hiyerarşinin gözetilmesi:* Bürokraside uyulması gereken bazı kuralları siyasetnamelerde inceleme konusu yapılmaktadır.
- 13) *Maliye ve hazine hakkında tavsiyeler:* Maliye, vergiler ve diğer parasal konular siyasetnamelerde adalet dairesi çerçevesinde inceleme konusu yapılmaktadır.
- 14) *Halkın, toprak ve zeamet sahiplerinin durumu:* Toprak sistemi ve bununla meşgul olan kişiler ile ilgili konular siyasetnamelerin değindiği konulardandır.
- 15) *Hükümdarın halk ile ilişkisi ve halkın şikayetlerinin dinlenmesi:* Hükümdarın yönetimde bozulmayı ve zulmü engelleyebilmesi için halktan gelen dilek ve şikayetleri dinlemesi ile ilgili öğütler bulunmaktadır.
- 16) *Askerlerin ve ordunun durumu:* Ordu da ülke için zorunluluk arz eden kurumlardan birisi olarak siyasetnamelerin adalet dairesi ile birlikte ele aldığı konulardandır.
- 17) *Kamu görevlilerinin halka zulmü ve zulmün zararları:* Adaletin zıddı olarak zulüm, sadece hükümdarın değil kamu görevlilerinin de davranışlarından kaynaklanabilir. Bu bakımdan siyasetnameler zulmün zararlarını ve nasıl önlenileceğini de incelemektedir.
- 18) *Memurluk için gereken nitelikler:* Bu bölümün devam eden kısmında incelendiği gibi, siyasetnamelerin yönetim düşüncesi için önemli boyutundan birisi de memurluk ile ilgili incelemeleridir.
- 19) *Dost ve düşman ülkeler ile ilişkiler:* Bazılarında daha geniş bazılarında az olarak siyasetnameler dış ilişkiler konularına da yer vermektedir.

20) *Savaş ve savaş töresi*: Siyasetnameler savaşlar konusuna daha çok askerin ve komutanların nitelikleri, savaşın maliyeti gibi alanlar üzerinden değinirler.

21) *Devletin devamı ve çökme nedenleri*: Siyasetnameler değinilen bu konular çerçevesinde devletin devamı ve çökme sebepleri gibi genel idari ve siyasi meselelere de değinmektedir.

Bu maddelerde ifade edilen konular genişletilebilir veya azaltılabilir. Uğur (2001: 4) siyasetnameleri sultanlar ile ilgili olanlar, vezirler ile ilgili olanlar ve genel olanlar olarak incelemektedir. Ona göre hükümdar ile ilgili olanlar siyasetnameler isminden de anlaşıldığı gibi hükümdarlık ile ilgili her türlü konuyu incelemektedir. Vezirler ile ilgili olanlar da vezirliğin önemine binaen inşa edilmiş olanlardır. Genel olanlar ise yönetimin genel konularını kapsayan metinlerdir.⁸⁰

Bazı istisnaları olmakla birlikte bir siyasetname şekil bakımından üç bölümden oluşmaktadır. İlki mukaddime ya da giriş olarak adlandırılan besmele, hamdele ve salvele⁸¹ ile başlayan ve daha sonra eserin yazılış amacının açıklanmasıyla devam eden bölümdür. Bu bölümde eserin ithaf edildiği bir yönetici varsa onunla ilgili de bilgi verilir ve eserin içindekilerden bahsedilir. İkinci bölüm konuların anlatıldığı bölümdür. Her bir bölüm kendi içinde alt başlıklar ve örneklendirmeleri içerir. Son bölüm ise sonuç olarak nitelendirilebilir. Burada da eserin nihai amacından bahsedilir ve dua ile bitirilir (Adalıoğlu, 2005: 57).

Yukarıda yer verilen farklı sınıflandırma girişimlerinin gösterdiği gibi siyasetnamelerin tasnifi bazı zorluklar içermektedir. Bu zorluklar temelde siyasetnamelerin geniş bir coğrafi alanda ve uzun bir zaman dilimi içerisinde gelişip şekillenmesiyle ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte siyasetnameleri genel bir sınıflandırma ile Tablo 8'deki gibi ifade etmek mümkündür.

⁸⁰ Hükümdar ile ilgili olanlar genellikle Nasihatü'l-Mulûk, Tuhfetu'l-Mulûk, Zahiratu'l-Mulûk ve's-Sealatin, Enisu'l-Mulûk olarak adlandırılmaktadır. Vezirler ile ilgili olanlar Nasihatü'l-Vuzera, Tuhfelu'l-Vuzera, Miratu'l-Vuzera, Asaf-Name gibi isimler ile adlandırılırlar (Uğur, 2001: 4).

⁸¹ Besmele, hamdele (Allah'a hamd) ve salvele (Hz. Muhammed'e ve ehli beytine dua) İslami gelenekte ilmi eserlerin çoğunun mutat başlangıç şeklidir.

Tablo 8:
Siyasetnamelerin Tasnifi ve Üç Havza

	<i>İslami Havza</i>	<i>Orta Asya Havzası (Hint, İran, Türk)</i>	<i>Felsefî Havza (Yunan, İslam)</i>
<i>Temsilcileri</i>	Gazali, Turtuşi, İbn Teymiye	İbn Mukaffa, Nizamülmülk	Farabi
<i>Merkezi Aktör</i>	Halife-Ümmet	Hükümdar, Devlet ve Bürokrasi	Filozof Kral, Peygamber Kral
<i>Hükmetme Aracı</i>	Şeriat	Yasa	Akıl
<i>Temsil Edilen Sınıf</i>	Alim	Seçkinler	Filozof
<i>Temel Kaygı</i>	Ontolojik eşitliği sağlama	Yöneten ve yönetilen arasındaki farklılığın korunması	Bilginin ayrıcalığının korunması
<i>Meşruiyetin Kaynağı</i>	Din	Güç	Akıl
<i>İyi'nin Tanımlanması</i>	Ferdi fazilet için gerekli, dünya ve ahirette kurtuluşu sağlayacak eylem ve niyet	Meşruiyeti sağlayan, stratejinin parçası	Aklın temel ilkeleri ve siyasal olarak şehrin varlığını sürdüren “şey”
<i>Sentezleme Biçimleri</i>	Şeriat, yasa	Hükümdar, halife, saltanat, din	Dini ve akli siyaset

Kaynak: Keskintaş, (2017), s. 103, Tablo 2.1’den yararlanılmıştır.

Tablo 8’de belirtilen bu havzalar siyasetnamelerin şekillenmesinde önemli görülmektedir. Bu bağlamda siyasetnamelerin bu havzalar ve düşünce alanı ile ilişkilendirilmesi mümkündür. Böylelikle siyasetnamelerin felsefi, ahlaki ve pratik yönlerini görmek daha mümkün hale gelmektedir. Tablo 8’deki bu üç havza siyasetnamelerin ortak yönlerinin yanında birbirlerinden ayrılan boyutlarını da göstermektedir. Yine bu çerçevede bu çalışmada son kısımda incelenen Osmanlı siyasetnamelerinin çoğunluğunun Orta Asya havzası ile benzeştiği ifade edilebilir.

Bu çerçevede siyasetnameleri i) siyasal, ii) ahlak felsefesini konu alan, iii) dinsel ve iv) devletin yapısını ve işleyişini ele alan daha çok bürokratik yönlerin öne çıktığı metinler olarak dörde ayırarak incelemek mümkündür (Keskintaş, 2017: 102). Dinçer (2018: 39-42) ise eserlerin “üslup ve diline”, “yazılış amaçlarına”, “kapsamlarına”, “yaklaşım tarzına” ve “yazılma dönemlerine” göre olmak üzere beş farklı incelenebileceğini

belirtmektedir. Bu sınıflandırmalar bir inceleme kolaylığı sağlamak ile birlikte yer yer yetersiz de kalabilmektedir. Çünkü bazı siyasetnameler bu sınıflandırmadaki iki veya daha fazla unsuru kapsayabilen nitelik de arz edebilmektedir.

3.1.3. Terkip, Süreklilik ve Değişim Temelinde Osmanlı Siyasetnameleri

Osmanlı devletinin, ikinci bölümde kısaca ifade edilen siyasi kavram ve hatlar merkezinde yönetimini şekillendirdiği söylenebilir. Bu bağlamda Osmanlı yönetim düşüncesi, etkilediği ve etkilendiği yönetim gelenekleri ile anlaşılabilir. Siyasetnameler de bu etkileşimin görülebileceği en önemli alanların başında gelmektedir.

Siyasetnamelerde, adalet temelli ideal yönetimin geçmiş zamanlarda bilge yöneticiler tarafından kurulduğunu dolayısıyla böyle bir düzenin tekrar oluşturulabilmesinin yolunun onları izlemek olduğu belirtilir. Dolayısıyla sık sık geçmiş olaylardan örnekler verilmesi bu amaç iledir. Bu bağlamda siyasetnamelerde bir süreklilik ve geleneğe bağlılık göze çarpmaktadır (Bağdatlı, 2018: 53-55).

Osmanlı siyasetnameleri kendinden önceki siyasetnamelerin bir nevi terkipi olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar Yılmaz (2003) ve Öz (2015: 19) gibi bazı araştırmacılar Osmanlı dönemi siyasetnamelerinin XVI. yüzyıldan sonra içerik değiştirdiğini dolayısıyla siyasetname olarak adlandırılmayacağını belirtse de yöneticiye nasıl daha iyi yönetebileceğine dair öğütler içerdiğinden ortak bir zemin üzerinde şekillenirler. Dolayısıyla Osmanlı duraklama ve gerileme dönemindeki bu türden eserlerin siyasetname olarak adlandırılması Keskintaş'ın (2017) da ifade ettiği üzere bir sorun oluşturmamaktadır. Dinçer'e (2018: 31-32) göre de bu tür eserler kapsamı dar bir alana işaret etmekle birlikte siyasetnameler içerisinde değerlendirilmelidir.

Osmanlı siyasetnameleri Tablo 8'de belirtilen üç havzanın (İslami, Orta Asya ve Felsefi) tamamının ürünü olarak değerlendirilebilir (Taş, 2011: 13). Türklerin Müslümanlığa geçişi ile birlikte yöneticiye öğüt veren siyasetnameler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan ilk örnek Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig'tir. Karahanlılar döneminde kaleme alınan bu eser Türklerin yönetim zihniyetini

anlayabilmek adına önemli veriler sunmaktadır. Bundan sonra özellikle İran menşeli eserlerin tercümesi yolu ile Selçuklu ve Osmanlı yönetiminde yönetimi iyileştirme düşüncesi sürdürülmüştür.

Osmanlılarda ilk başlarda tercüme siyasetnameler görülmektedir (Çolak, 2003: 341). Örneğin Beydaba'nın Kelile ve Dimne, Marzuban Bin Rüstem'in Marzubanname ve Keykavus'un Kabusname gibi eserleri erken dönem çeviri siyasetnamelerdir. Tercüme yolu ile siyasetnamelerin bir anlamda sürekliliği ve güncellenmeleri gerçekleştirilmiştir denilebilir (Yılmaz, 2009: 306; Uğur, 2001: 3; Kösoğlu, 2013: 118).

Yıldırım Beyazıt döneminde Şeyhoğlu Mustafa tarafından Türkçe telif edilen “Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema” (Büyüklerin Hazinesi Alimlerin Mihenk Taşı) Osmanlı devletindeki ilk siyasetname olarak değerlendirilebilir (Yavuz, 2013: 11-50). Gerek Şeyhoğlu Mustafa'nın bu eseri ile başlayan telif siyasetnameler, gerekse önceki devletlerden tercüme siyasetnameler, Osmanlı tarihi boyunca yönetim düşüncesi için önemli olmuştur (Uğur, 2001: 3).

Siyasetnameler esas itibari ile olması gerekeni anlatan metinlerdir. Fakat bu siyasetnamelerin olandan yani uygulamadan habersiz olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü siyasetname olarak nitelenen her metin esasen uygulamaların izlerini örtük de olsa taşımaktadır (Türk, 2012: 24). Bu bağlamda Osmanlı siyasetnameleri teorik yönlerin çok öne çıktığı metinler değildir. Ancak siyasetname yazarlarının, sorunlara ve bunların çözümlerine dair bakışları incelendiğinde kendilerinden önceki İslami düşüncedeki tartışmalardan haberdar olarak eserlerini kaleme aldıkları anlaşılabilmektedir. Başka bir ifade ile Osmanlı siyasetnameleri sadece sorunları dile getirme aracı olarak değil, aynı zamanda yazarının da dünya görüşünü anlamaya müsait bir tür olarak değerlendirilebilir (Keskintaş, 2017: 104-105).

Siyasetnameler çoğunlukla öğretici (didaktik) bir üslupla kaleme alınmışlardır. Siyasetnamelerde konu ile ilgili hikâye, şiir, özlü söz ve dini bazı aktarımlar (ayet ve hadis) görülmektedir. Siyasetnamelerin bu yönü içerisinde bulunan dünyanın anlatım biçimi olarak değerlendirilmelidir. Keskintaş (2017: 129) siyasetnamelerin hikâye ve şiir gibi edebi açıdan önemli formları kullanmasını şöyle izah eder: “Siyasetnameler bir ahlak ve edebiyat alanı olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan yazarlardaki tek amaç

sözün işaret ettiği manayı iletmek değil, aynı zamanda manayı güçlendirecek bir anlatım oluşturmaktır”.⁸² Yine Howard (2011: 202) siyasetname yazarlarının, siyasetnamelerde kullandıkları dilin tesadüfi olmadığını, bunun siyasetname yazarlarının dil ile yoğun ilgilenmelerinin bir yansıması olduğunu belirtir.

3.1.4. Kısa Siyasetname Sözlüğü: Siyasetnamelerde Sık Kullanılan Bazı Kavram ve Metaforlar

Siyasetnameler bir anda kendiliğinden ortaya çıkmış metinler değildir. Belirli bir düşünce ve kültürel süreklilik içerisinde anlaşılabilir bu metinlerde sık sık yer alan ve ahlak ile de ilişkili bazı kavram ve metaforlar bu bölümde tanımlanmakta ve kullanıldıkları bağlam açıklanmaktadır.

3.1.4.1. Adalet Dairesi

Siyasetnameleri ilk defa inceleyen bir okuyucunun belki de gözüne çarpacak ilk kavram adalet olacaktır⁸³. Adaletin erdem olma yönü ve diğer erdemlerin (cesaret, hikmet ve iffet) yerli yerinde olması durumunu ifade ettiği çalışmanın birinci bölümünde ele alınmıştı. Adaletin diğer kullanımları da dikkate alındığında bu kavramı tanımlamanın ne kadar meşakkatli bir şey olduğu da ortaya çıkmaktadır. Siyasetnameler doğrudan adaleti tanımlamak yerine pratik bir alan olarak adalet dairesini öne çıkarmaktadır.

Adalet dairesi (Daire-i Adliye) doğu yönetim düşüncesinin en önemli kavramlarından birisidir. Siyasetnameler adalet dairesi olgusunu/yaklaşımını nasıl bir yönetim olmalı sorusunun merkezine almaktadır. Kömbe (2014: 18) adalet dairesi kavramının kısa formu olarak nitelediği ilk biçiminin Sümer, Sasani öncesi İran ve eski Hint kaynaklarında görülebileceğini ifade etmektedir. Kömbe (2014: 257) adalet dairesi kavramını “*siyasî-içtimaî adaleti ifade etmesi yönüyle, yeryüzünün bir tezahürü olan toplumun, gökyüzünün idaresine ve ilahî nizama dayanan bir devlet gücüyle idare*

⁸² Cemal Kafadar (2009: 28) Osmanlı siyaset düşüncesini her yönü ile anlayabilmek için sadece siyasetname literatürünü incelemenin yetersiz olacağını belirtmektedir. Bu bakımdan bütünlüklü bir bakış geliştirerek, şiirlerden masallara, latife derlemelerinden görsel kaynaklara başka kültürel öğelerin de bu anlama sürecine dahil edilmesi gerekliliğini ifade eder.

⁸³ Osmanlı siyasetnamelerinde adalet bir kavram olarak analize veya teorileştirilmeye konu olmazlar. Bunun yerine siyasetname yazarları onu hikayeler ve nasihatler yolu ile anlatmaya çalışırlar (Köksal, 2017a: 363).

edilmesi gerektiği anlamına geldiği gibi, devlet ile toplumun birlikteliğini de ifade etmektedir” şeklinde tanımlamaktadır.

Adalet dairesinin en yaygın kullanımı Kınalızade Ali Çelebi’nin formülü ile şekillenmiştir (2007: 532):

“Adldir mûcib-i salâh-ı cihan
Cihan bir bağdır divârı devlet
Devletin nâzımı şeri’attir
Şeri’ate olamaz hiç haris illa melik
Melik zabt eylemez illa leşker
Leşkeri cem’ edemez illa mal
Malı kesb eyleyen ra’iyyettir
Ra’iyyeti kul eder padişah-ı aleme adl⁸⁴”

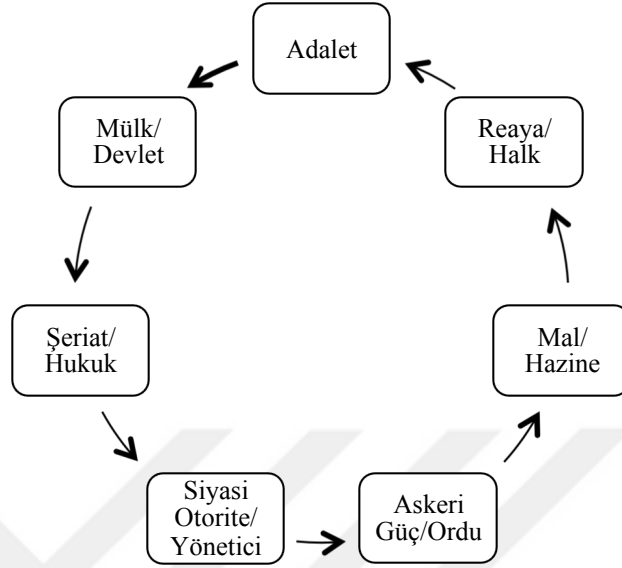
Burada her bir satır, önceki satırın son kelimesini açıklamaktadır. Bu ise döngüsel bir alana işaret etmektedir. Bu döngüsel alan Şekil 4’te görüldüğü gibi, adaleti dünya sulhunun temeli olarak almakta, dünya bahçesinin duvarının devlet olduğu, devlet düzenin temelini hukuk, hukukun koruyucusunun ise siyasi iktidar (hükümdar/melik/emir) olduğunu, siyasi iktidarın askersiz, askerin malsız, malın da raiyyesiz olmayacağını ve raiyyeyi de yönetebilmenin yegâne yolunun adalet olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 4 ile belirtilen adalet dairesinin her bir kısmı siyasetnamelerde üzerinde önemle durulan unsurlardır. Adalet, çalışmanın ilk ve ikinci bölümünde değinildiği üzere Türk-İslam siyasi geleneğinin en önemli kavramıdır. Bir erdem olarak aynı zamanda ahlak ile de ilişkili olan adalet, devlet aracılığı ile korunup gerçekleştirilebilir. Bu bakımdan dairenin ikinci kavramı devlet (mülk) ise hukuk (şeriat) ile var olabilir. Hukukun ise siyasi otorite olmaksızın yani uygulayıcı olmaksızın anlamı olmayacağı vurgulanmaktadır. Buradaki siyasi otorite, devlet yönetiminde hukuku (şeriatı) uygulayan kişidir.

⁸⁴ Kömbe (2014: 258) adalet dairesi için Kınalızade’nin bu ifadelerinin günümüz Türkçesi ile şu şekilde kullanılabileceğini belirtir:

“Adalet, dünya barışının ve nizamının temelidir.
Dünya bahçesinin sınırlarını tayin eden, dünya barışını sağlayan devlettir.
Devlet düzeninin kaynağını ve meşruiyetini din-hukuk teşkil etmektedir.
Dini-hukuku koruyan, onun yaptırımlarını icra eden siyasî güç ve onun idarecisidir.
Siyasî gücün muhafızı ve fetihlerdeki destekçisi askerî güçtür.
Askerî gücün var olması ve varlığını sürdürmesinin sebebi iktisadî güçtür.
İktisadî gücü vergi vermek suretiyle temin eden içtimaî güçtür-toplumdur.
Toplumun birliğini sağlayan ve toplumu devlete itaat ettiren adalettir.”

Şekil 4:
Adalet Dairesi

Kaynak: Kınalızade Ali Çelebi (2016), s. 498.

Adalet dairesinin işaret ettiği yönetim düşüncesinin “toplumu işlevselci bakış açısı ile statülere ayırdığı, devlet örgütünü de devletin işlevlerinin somutlaştığı yapılar olarak örgütlediği” söylenebilir (Yılmaz Uçar, 2012: 29). Bu bağlamda adalet dairesinin, yönetimin her bir elemanını (halk, mali kaynak, norm düzeni) bir çatışma veya karşıtlık halinde değil zorunlu iş birliği ve işlevsellik halinde gördüğü ifade edilebilir.

Görüldüğü gibi adalet dairesi kavramında geçen adalet, yalnızca yasalar önünde eşitlik veya buna bağlılık anlamına gelmemektedir. Adalet aynı zamanda tarım toplumundaki dengeli idarenin de oluşmasında önemli bir olgu olarak tasavvur edilmiştir (Darling, 2003: 3). Bu açıdan düşünüldüğünde “mülk (devlet/yönetim) küfür ile yürür ama zulüm ile asla” ilkesinin tüm siyasetnamelerde zikredilmesi daha kolay anlaşılabilir.

3.1.4.2. Çoban-Kral

Siyasetnamelerde halk/tebaa/reaya bir sürü olarak değerlendirilirken, hükümdar da bu sürünün çobanı olarak görülmektedir. Siyasetnamelerin tarım toplumu olarak adlandırılan bir toplumsal düzende kaleme alındığı dikkate alındığında burada kullanılan kavram ve olgularında bu bağlamda şekillendiğini hatırd tutmak gerekir.

Örneğin günümüz siyaset düşüncesi ve pratiği halkı bir sürü gibi görmek olumsuz çağrışımlar yapabilir. Değişen sosyo-kültürel faktörler göz önüne alındığında böyle düşünmek normaldir, ancak siyasetnamelerin şekillendiği ortam bundan farklıdır. Dinçer (2018: 78-79) çoban-kral benzetmesinin geleneksel dünyada çoğu kültürde açıklayıcı bir benzetme olarak kullanıldığını bu yönü ile de sadece bu alegoriden bir teorik yaklaşım veya aşığılama gibi bir sonuca varılamayacağını ifade eder.

Siyasetnamelerin çoğunda toplum statülere ayrılmış olarak incelenmektedir. En temel ayrım ise yöneten-yönetilen üzerinden şekillenir. *“Hepiniz çobansınız. Hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Âmir memurlarının çobanıdır. Erkek ailesinin çobanıdır. Kadın da evinin ve çocuğunun çobanıdır. Netice itibarıyla hepiniz çobansınız ve hepiniz idare ettiklerinizden sorumlusunuz”*⁸⁵ hadisine de sıklıkla atıf yapan siyasetnameler, meseleye teolojik bir boyut da katmaktadır.

Fakat siyasetnamelerin bu metaforu yoğun kullanmasının önemli bir sebebi olarak salt İslam dini referans olamaz. Çünkü İslam öncesi öğüt metinlerinde veya Batı düşünce tarihinde de bu yaklaşım görülmektedir. Bu bakımdan yöneticiye olan mutlak ihtiyacın vurgusu olarak değerlendirmek daha isabetli olabilir.

Yönetici-halk ilişkileri konusunda siyasetnamelerde ikili bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Yönetici bir yandan Allah tarafından yönetilenleri bir emanet olarak yönetmekle görevli bir kişi olarak sergilenirken diğer yandan halk yer yer sürü gibi güdülen ve sadece itaat etmesi beklenen bir topluluk olarak resmedilmiştir (Bağdatlı, 2018: 197). Siyasetnamelerdeki sürü-çoban anlatısında sürünün mü çobanın mı öncelikli olduğunu mütakabiliyet (karşılıklılık) kuralı ile açıklamaktadır (Türk, 2012: 143). Yani adalet dairesindeki vurguda hatırlanacağı üzere çobanı var eden sürü, sürüyü de koruyan ve yöneten çoban birbirine ihtiyaç duymaktadır.

3.1.4.3. Beden-Ülke

Siyasetnamelerin sıklıkla kullandığı bir başka metafor da “beden-ülke”dir. Siyasetnameler dikkatle incelendiğinde hükümdarın halk için konumunu belirtmekte kullanılan bu benzetme hemen göze çarpacaktır. Buna göre ülke bir insan bedenine,

⁸⁵ Bu hadis siyasetnamelerde sıklıkla Buhari, Cum’a 11; Müslim, İmare 20 biçiminde atfedilmektedir.

hükümdar ise bedenin merkezi organı kabul edilen kalbe benzetilmektedir. Vezirler de sıklıkla akıl-beyin olarak tasvir edilir. Bu çerçevede bir bedenin organlarının münasebeti ile yöneten yönetilen ilişkileri de birbirini tamamlayan bir yön ile betimlenmektedir.

Siyasetnamelerin neredeyse hepsinde vücuttaki merkezi organ olarak kalp işaret edilmektedir. Kalp eğer düzgün çalışmazsa vücudun geri kalanının için hayatın sona ereceği ifade edilir. Buradan hareketle de hükümdarın bir ülke için konumunun bu önemde olduğu belirtilir. Dolayısıyla hükümdarın yönetme işindeki adaleti ve ahlakı ile hastalıkların (yozlaşmanın ve bozulmanın) önüne geçeceği varsayılır. Bu ise hükümdarın yönetim düşüncesinde salt bir idari makamı yürütmek dışında ahlaki örneklik oluşturan yönünü de ifade etmektedir.

Bazı siyasetnameler ise (Ebu Mansur es-Sealibi, 1997: 33; Ebü'n-Necip Şeyzeri, 2013: 83) yönetilenleri beden, yöneticiyi ise baş gibi görürler. Yönetilenin bir yöneticiye olan ihtiyacı vücudun başa olan ihtiyacı olarak değerlendirilir. Bütün bu kavramlar (çoban-hükümdar, beden-ülke) en temelde yöneticinin niçin gerekli olduğunu açıklamada kullanılan ve bir yönü ile yöneticinin varlığını akli deliller ile meşrulaştırma gayreti olarak değerlendirilebilir. Çünkü siyasetnamelere göre insanların toplumsal alanda yaşamaları zaruri (medeniyyün bi't-tab) görüldüğünden ve bunun doğal sonucu olarak da iş bölümü olacağından yöneten birisinin olması zorunludur.

3.1.4.4. Anasır-ı Erbaa (Dört Unsur)

Siyasetnamelerde sıkça zikredilen bir kavram da toplumsal statüleri açıklamada kullanılan anasır-ı erbaa (dört unsur)'dır. Toplumun farklı statülerden oluştuğu kabulü ile şekillenen siyasetnameler adaleti de bu zümreler arasındaki münasebet ile ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda siyasetnamelerde toplumsal sınıflar sık kullanılan biçimi ile şu şekilde ifade edilebilir (Yılmaz, 2016: 361-363; Katip Çelebi, 2016: 112):

- Kalem ehli (alimler, fakihler, katipler vb.) bunlar doğadaki “su” gibidir.
- Silah ehli, bunlar “ateş” gibidir ve bunlar aracılığı ile dünyanın düzeni (nizam-ı alem) sağlanır.

- Muamele ehli (tacirler, esnaf ve sanatkârlar), bunlar ise “hava” gibidir.
- Ziraat ehli, bunlarda dört unsur içerisinde toprak olarak belirtilebilir.

Siyasetnameler bu dört toplumsal kesim arasındaki dengeyi sağlama görevini hükümdara yüklemektedir. Çünkü nasıl ki doğadaki dört temel unsurun varlığı ve dengesi sayesinde işleyen bir düzen var ise, toplumsal anlamda da her bir kesimin varlığı önemli görülmektedir. Esasen bu dörtlü sınıflandırma ile belirtilen toplumsal statüler arasındaki denge bir yönü ile adalet dairesinin de içeriğini oluşturmaktadır. Bu açıdan adalet ile hükümdar bu dengeyi ve düzeni muhafaza etmek durumunda görülmektedir. Bahsedilen toplum tasavvuruna göre insanlar mutlaka bu sınıfların birisinde olmalı ve düzen gereği herkes kendi işi ile meşgul olmalıdır (Öz, 2015: 180).

Siyasetnamelerdeki anasır-ı erbaa vurgusu “nizam” düşüncesi ile ilişkilendirilebilir. Nizam ya da nizam-ı alem olarak başta Osmanlı siyasetnameleri olmak üzere tüm siyasetnamelerde devleti anlamaya ilişkin kavramlardan birisi olarak kullanılmaktadır. Kesintaş (2017: 274-275) nizam düşüncesini, adalet ve ahlak merkezli yönetim tasavvurunun doğal bir yansıması olarak ele almaktadır. Ona göre siyasetnamelerin nizam düşüncesi, alemin adalet üzere kurulduğu ve insanlar arası ahlak temelli etkileşim olduğu varsayımı ile şekillenmiştir. Bu bakımdan siyasetnamelerde itaatin aşırı vurgulanmasının bir yönü de bu nizam fikrine zarar gelmesinin engellenmesi çabası olarak değerlendirilebilir.

3.1.4.5. Din ve Devlet Birliğinden Adalet ve Mülk Birliğine

Siyasetnamelerde hükümdarın konumu ve genel olarak siyasi otorite söz konusu olduğunda sık kullanılan “din ve devletin ikiz kardeş” olduğu yaklaşımının kökleri eski İran siyasi düşüncesinde görülebilir. İran edebiyatının meşhur eseri olan “Şehname”de Firdevsi, çoğu siyasetnamede görülebilecek olan yaklaşımı şu şekilde ifade etmektedir (Meşkûr, 2009: 108; Aktaran: Balcı, 2016: 83-84): “Din ve devlet öylesine birbirine bağlıdır ki, sanırsın bunlar bir tek anadandır. Çünkü dinin koruyucusudur devlet. Bu ikisini kardeşten başka bir şey olarak görme.”

Fars geleneği üzerinden şekillenen din ve devlet kardeşliği temel olarak egemen kesimin ayrıcalıkları ile ilişkilidir. Bununla birlikte Sünni düşünce içerisinde Gazali gibi bazı alimler bu yaklaşımı farklı bir alana çekmeye çalışmıştır. Din “düzenleyici”, devlet

de “koruyucu” yönü ile işlevsel olarak ayrılmak istenmiştir. Din ve devletin birlikte kullanımı, İran geleneğindeki gibi egemenliğin değil, sorumluluğun paylaşılması üzerinden (asıl-bekçi) ifade edilmiştir (Keskintaş, 2017: 159).

Din ve devletin birlikteliğine vurgu yapan siyasetnameler ile birlikte özellikle Osmanlı siyasetnamelerinde “adalet ve mülkün ikiz kardeş” olduğu fikri ön plana çıkmaya başlamıştır. Osmanlı siyasetnameleri dinin konumunu ve önemini yadsımamak ile birlikte yönetim ve adaleti ikiz kardeş olarak ifade edip deyişi farklı bir alana taşımışlardır. Bu bölümün son kısımlarında konu ile ilgili alıntılar ve örnekler verildiğinden burada detaylarına girilmemiştir.

3.2. Osmanlı Öncesi Siyasetnameler ve Yönetim Ahlakının Anlamı

Siyasetnameler, öğütlerin yaptırımı bakımından hukuk kitaplarından ayrılmaktadır. Yapılması halinde iyi olan şeyleri öğütlediklerinden norm oluşturma yoluna gitmezler (Dinçer, 2018: 31). Bu ise onları yönetim ahlakı için oldukça önemli hale getirmektedir. Çünkü çalışmanın ilk bölümünde ahlak-hukuk ilişkisinde işaret edildiği üzere ahlakı hukuktan ayıran en temel şey yaptırım noktasında somutlaşmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde seçilmiş siyasetname türü eserlerin yönetim ahlakı bakımından bir analizi yapılmaktadır. Bu bağlamda sadece Osmanlı dönemi siyasetnameleri değil, Batı yönetim geleneğinde öne çıkan temel örnekleri de incelenmektedir. Böylece dönemselsel olarak daha geniş bir kavrayışın yakalanması ve yönetim ahlakı açısından kültürler arası karşılaştırmalı bir bakışın sağlanması amaçlanmaktadır.

3.2.1. Batı “Hükümdar Aynalarında” Yönetim Ahlakı

Yöneticiye öğüt verme literatürü sadece Doğu’ya has olarak değerlendirilmemelidir. Yönetimin var olduğu çoğu toplumda, yönetime dair bazı tavsiye ve önerilerin olması gayet doğaldır. Bunların şekil bakımından (şiir veya düz yazı, diyalog ya da monolog) farklı olmaları onların niteliğini etkilememektedir⁸⁶. Bu açıdan Batı siyasi düşünce

⁸⁶ Örneğin M.Ö. 5-6. Yüzyıllara ait olduğu sanılan Aisopos’un “Masallar”ı içerisinde bazı hikayeleri ile yönetim hakkında önemli mesajlar verir. Baştan sona ahlakın pek çok alanını konu edinen masallar ile Aisopos (2017) hayvanlar üzerinden örnekler verme yoluna gider. Bu anlamda Hint kökenli bir siyasetname olan Kelile ve Dimne olan benzerliği dikkate şayandır.

tarihinde yönetimi inceleyen pek çok eser örneği görmek mümkündür. Batı yönetim düşüncesinde bu türden eserler “hükümdar aynaları” (mirrors for princes) olarak nitelenmektedir.

Batı’da yöneticiye öğüt veren eserleri Eski Yunandan itibaren görmek mümkündür. Kökeni konusunda ihtilaf olmakla birlikte, Doğu ve Batı’da sık kullanılan bir eser olarak Aristoteles’in “İskender’e Öğütler”i (Kavas, 2018: 9-10) bu çalışmada incelenmektedir⁸⁷. Esere göre Aristoteles (2018: 47-68) İskender’e temel erdemlerden olan cömertlik ve cimrilik, şehvet gibi konularda ihtiyatlılığı öğütler. Bu bağlamda eserde adaletin yönetim için önemi adalet dairesi yaklaşımı ile açıklanmakta ve eserdeki ifade ile (2018: 111) bu husus kitabın özünü oluşturmaktadır. Eserin yönetim ahlakına dair bir başka yönü de hükümdarın danışmaya önem vermesi ve bunun için çevresinde akıllı, basiretli ve ahlaklı görevliler bulundurmasını tavsiye etmesidir. Eserde halka en yakın memurlara ve askerlere varıncaya kadar tüm görevlilerin dikkatle seçilmesi gerektiği de (2018: 125-140) öğütlenmektedir.

Hükümdar aynası olarak değerlendirmeye müsait bir ikinci eser Ksenophon’un “Kyros’un Eğitimi” adlı kitabıdır. Ksenophon (2007) Pers hükümdarının hayatı üzerinden bir hükümdarın özellikle askeri anlamda nasıl iyi yönetebileceğini anlatmaktadır. Eserde itaat sıklıkla vurgulanan bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Ksenophon (2007: 39-43, 253-258) hükümdarı bir aile babasına benzeterek onun halkına davranışını bu çerçevede ele almaktadır. Öte yandan hükümdarın ahlak eğitimi çok önemsemekle birlikte, hükümdarın herkesten daha ahlaklı olması hususunda bazı çekinceler koymaktadır. Bu en temelde hükümdarın sorumluluğu ile ilgili olduğundan Ksenophon’a göre olağan bir durumdur.

Üçüncü hükümdar aynası Machiavelli’nin “Hükümdar/Prens” eseridir. Machiavelli, çalışmanın ikinci bölümünde ahlak ve siyaset ilişkisinde kısmen değinildiği üzere ahlakı yönetim faaliyeti ile bir düşünmez. Bu yönü ile de yönetim ahlakı alanında sembolik bir isme dönüşmüştür. Machiavelli’nin eseri en yüksek yönetici hükümdar/prens odaklıdır. Machiavelli’ye (2008: 30-31) göre eğer saltanat ile hükümdarlık gerçekleşmemiş ise sıradan bir vatandaşın hükümdar olması için ya erdem ya da talih gereklidir. Ancak ona

⁸⁷ Eserin yazarının Aristoteles olarak belirtilmesine rağmen bu konuda ihtilafların olduğu da bilinmektedir.

göre erdemi ile hükümdar olanlar da yine bir şekilde talihin yarattığı fırsatı değerlendirebilmişlerdir.

Machiavelli (2008: 50-58, 70-81) hükümdarın, halkın kendisine ve devlete her zaman ihtiyaç duymasını gerçekleştirmesi gerektiğini söyler. Eğer bunu sağlar ise halk her koşulda hükümdara sadık kalacaktır. Bununla beraber hükümdarın halkına karşı iyi olması şart değildir. Eğer iyi olmamak yönetimi için bir problem oluşturmuyor ise o zaman iyi olmaya uğraşmamalıdır. Çünkü Machiavelli'ye göre insanların çoğu elleri ile değil gözleri ile yargırlar. Yani gördüklerine göre karar vermektedirler. Bu bakımdan hükümdarın iyi görünmesi iyi olmasından daha önemlidir. Dolayısıyla erdem olarak görünen bazı nitelikler hükümdarı yıkıma sürükleyeceğinden hükümdar bunlara karşı daima uyanık olmalıdır.

Machiavelli (2008) hükümdarın cimrilik-cömertlik, korkulmak-sevilmek gibi ahlaki fazilet ve reziletler hususunda çoğunlukla “işine yarayanı, hangisi işine yarayacak ise onu” uygulaması gerektiğini belirtir. Bu bakımdan onun görüşlerinde “-mış gibi görünme” öne çıkan bir yaklaşımdır. Yani hükümdarın ahlaklı olmasından ziyade öyle görünmesi daha öne çıkmaktadır.

Öte yandan Machiavelli ile aynı dönemde hükümdar aynası kaleme alan Erasmus, yönetimde ahlakı Machiavelli'den farklı konumlandırır. Erasmus'un hükümdar aynası olarak değerlendirilecek eseri “Bir Hristiyan Prensın Eğitimi”dir. Erasmus eserinin merkezine bir prensin nasıl eğitileceğini alır. Erasmus'a (2000: 37) göre bir prens (kralı), tirandan farklı olarak dindar ve kanunlara bağlı olmalıdır⁸⁸. Dolayısıyla prensin mizacı, tiranlık ile herkesin sözüne kanma ortasında olmalıdır.

Erasmus (2000: 38-42) “bir gemide dümeni kullanma yetkisinin, topluluğun en soylusuna değil, dümen kullanmakta en usta olana verilmesi gerektiği gibi krallıkta da böyle davranılması gerektiğini” söyler. Çünkü ona göre “iyi bir soy, krallığı olduğu gibi akli da garanti etmez”. Fakat eğer krallık soy ile devam ediyor ise, o zaman ahlak eğitimi bebeklikten verilmelidir.

⁸⁸ Erasmus (2000: 64) prens (kral-hükümdar) olmayı sık sık tiranlıktan farklı konumlandığını belirtir. Bu çerçevede bir prens devleti kendine adayan değil, kendini devlete adayan kimsedir. Bu noktadan bir prens ile bir tiran arasındaki fark müşfik bir baba ile acımasız bir efendi arasındaki farka benzemektedir. Yani tiran ile kralı birbirinden ayıran şey sıfat değil hareket tarzıdır.

Erasmus’a göre yönetici eğitiminde ahlak merkezi bir konumdadır. Bu ahlak ise metnin tamamında görülebileceği üzere Hristiyan ahlakıdır. Bu açıdan Erasmus Machiavelli’nin tersine insanların “iyi ve kötü” olarak değerlendirdikleri şeyleri sadece ahlak ile tartması gerektiğini söyler. Başka bir deyişle, Erasmus’a (2000: 48) göre “hiçbir şey ahlaksızlık ile bağlantılı olmadıkça kötü, ahlaki değer ile birleşmedikçe de iyi değildir”. Dolayısıyla bir prens bu ölçüyü sürekli göz önünde tutmalıdır.

İslam siyasetname geleneğinde de sık başvurulanan “vücut için kalp ne ise ülke için de kralın konumu aynıdır” metaforunu Erasmus’ta da (2000: 82) görmek mümkündür. Ona göre (2000: 135-137, 174) bir kenti ya da ülkeyi refaha ulaştırmanın yolu en iyi prenslerde en iyi yasaların olmasıdır. Dolayısıyla halkın prence, prensin de yasalara itaat etmesi halinde refaha ulaşılacaktır. Bu nokta iyi oluşturulmuş özlü yasalara halkın itaat etmesinin en iyi yolu cezalardan ziyade ikna yoludur. Çünkü “prens halkı üzerinde sığırlardaki sahip olduğu aynı haklara sahip değildir”.

Erasmus’un eserinde (2000: 152-154) çok yer işgal etmese de kamu görevlilerinin niteliğine dair de düşünceler görmek mümkündür. Bu bakımdan kamu görevlileri varlıkları, soyağaçları veya yaşlarına göre değil bilgelik ve kişilik bütünlüğü üzerinden seçilmelidir. Prens tüm kamu görevlilerinin en erdemlisi olarak kendi ile aynı, mümkün değil ise de kendi yüksek erdemine en yakın dürüst kişilere kamu görevini emanet etmelidir. Yukarıda zikredilen bütün görüşleri birlikte değerlendirildiğinde Erasmus’un, ahlaki sorumluluk yüklediği bir yönetici arayışında olduğu söylenebilir⁸⁹.

Hükümdar aynalarından zikredilmeye değer bir başka eser de Fransız yazar Fenelon tarafından kaleme alınmış “*Telemakhos’un Başından Geçenler*”dir. Fenelon (1967a, 1967b) ahlak, erdem, adalet, basiret gibi kavramlar üzerinden yöneticiye iyi yönetimi mümkün kılacak nasihatler ve ibretler sunar. Ona göre (1967a: 223) “bir devletin en emin seddi adalet, itidal, iyi niyet ve komşuların güvenidir”. Buna benzer şekilde genç bir yönetici adayının ağzından aktarılan şu ifadeler de bu bağlamda ele alınabilir (1967a: 14); “geleceğe ait basirete, geçmişin tecrübesine ve bugünü idare edecek itidale sahip olunmayan bir yaşta kendi aklıma güvenmek istemek ile bir suç işledim”.

⁸⁹ Erasmus (2000: 165) “sarayın duvarına ve yöneticinin kalbine yazılması gereken söz, ulusu ve onun ağır sorumluluğunu emanet alan kişi deliksiz uyku uyumayı beklememelidir” diyerek bu sorumluluğu hatırlatır.

Fenelon (1967a: 246; 1967b: 247) bütün insanları yeryüzüne dağılmış bir aile olarak değerlendirip, gerçek şanın da savaş ve zor ile değil, iyilik ve itidal ile mümkün olacağını belirtir. Fakat bu noktada yönetimde düzeltilmesi için çoğu yöneticinin hiçbir çaba harcamadığı iki problem alanı işaret eder: Kralların haksız ve aşırı nüfuza sahip olmaları ile ahlakı bozan lüks. Bunlara ilave olarak ahlsızlığı yaygınlaştıran bir başka husus olarak da yöneticinin kanunlara uymamasını belirtir.

Fenelon (1967b: 16-20, 256) hükümdarların insan olduklarından dolayı hata yapmaya müsait olduklarını, yüksek mevkilerin ise adeta her şeyi büyüten camlar gibi en ufak hataları bile büyütüp görünür kıldığını söyler. Dolayısıyla akıllı hükümdarlar adil, akıllı ve ahlaklı danışmanlara ihtiyaç duyarlar. Bununla beraber “bir kralın aldanmasına mâni olan şey umumi idare bilgisi” diyerek bilmek ve ahlaklı olmak arasında bir bağ kurmaktadır.

Kamu görevi gerçekleştirecek memurlarda fazilet ve liyakati birlikte ele alan Fenelon, yönetimi icra ederken de bu kavramları önemli görür. Ona göre iyi işler yapsalar bile ahlsız insanlar nihai olarak kötü olarak görülür. Bu sebeple kamu görevinde liyakatin en önemli destekleyicisi ve hatta onun da önüne geçen ilkenin ahlaklılık olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla ülkesinde düzen ve ahlak isteyen bir yönetici zamanla ahlsız kamu görevlilerinden kurtulup onların yerine ahlaklı görevliler getirmeli ve bu ahlaki sistemin devamlılığını sağlaması için yeni kuşakların eğitimi önemsemelidir (Fenelon, 1967b: 285-290).

Hükümdar aynası olarak kısaca değinilecek diğer bir eser de Wieland’ın “Altın Ayna veya Şeşian Kralları” isimli ütöpik yönetim merkezli eseridir. Eserin ana amacı tarihsel anlatılar ile yöneticiye öğütler vermek olduğundan hükümdar aynası olarak değerlendirilebilir. Wieland (2016: 16) ahlak ve yönetim bilgisinin öğrenilebilmesi için tarihi birikimi önemser.

Wieland (2016: 40) ahlaki ve yasal ilkelerden yoksun despotik yönetimlerin yönetim biçimini “bir ağacın meyvesini yemek için bütün ağacı kökünden sökmek” olarak nitelemektedir. Ona göre refaha ulaşmış yönetim, doğanın ilkeleri ile uyumlu oluşturulmuş yasalar merkezinde şekillenen ekonomik ve toplumsal düzen ile ahlakın önemsenmesini birlikte gerçekleştirebilir.

Hükümdar aynası olarak zikredilecek son eser Ségur tarafından kaleme alınan “İçimizdeki Ülke”dir⁹⁰. Ségur (2018: 82-83) akıl ile ahlaklı olmak arasında bir ilişki kurar. Ona göre aklın rehberliğine uymayıp nefsanî isteklere uymak ahlaksızlığı getirmektedir. Dolayısıyla yönetimde akıllı olmak ile ahlaklı olmak birbirinin alternatifi değil tamamlayıcısı olarak değerlendirilebilir. Ségur (2018: 87-100) çoban-sürü metaforunu yöneten yönetilen ilişkisini açıklamada kullanmaktadır. Bununla beraber hükümdarın, gaflet ve hülya gibi nefsanî isteklerini basiret, feraset, istikamet, iffet ve hakikat gibi aklın yardımcıları aracılığı ile yenebileceğini belirtir. Dolayısıyla bu kısa ama özlü eser, bir yöneticide bulunması gereken akli ve ahlaki ilkeler neler olabilir sorusuna verilmiş bir cevap niteliğindedir.

Orta çağ Batı siyasi düşünce tarihinde hükümdar aynası olarak kabul edilen ve yönetim düşüncesi için önemli olan başka eserler de mevcuttur. Aziz Thomas Aquinas’ın “Hükümdarların Yönetimine Dair”, Aziz Gregorius’un “Psikoposluk Hizmetlerine Dair El Kitabı”, Salisbury’li John’un “Devlet Adamının Kitabı”, Thomas Elyot’un “Kamu Yöneticisi” eserleri bu çerçevede değerlendirilebilir (Dinçer, 2017).

Burada değinilen eserler kuşkusuz öne çıkmış bazı eserlerdir. Batı’daki yönetim düşüncesinin bütünü bu eserlerin oluşturduğu iddia edilmemektedir, sadece örneklik teşkil etmesi açısından farklı dönemlerden eserler seçilerek temel argümanlara dair bir fikir sahibi olmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda hükümdar aynaları ile çerçevelenen Batı yönetim ahlakına dair bu görüşler göstermektedir ki yönetimin ahlaktan ayrı bir alan olarak ele alınması ile ilgili geleneksel dönem düşünürleri/yazarları hem fikir değildir. Özellikle Machiavelli ile sembolleşen farklı görüşler realist siyasi düşünce olarak şekillenip modern dönemi etkilemiştir.

3.2.2. Erken Dönem Siyasetnamelerde Yönetim Ahlakı

Batı dışı toplumlarda siyasetname geleneği oldukça eskidir. Siyasetnameler dışında masallar, destanlar ve diğer başka biçimlerde de yer yer yönetime dair bazı noktaların

⁹⁰ Eser diğerleri ile karşılaştırıldığında yakın sayılabilecek bir dönemde (18-19. yüzyıl) yazılmakla birlikte tipik siyasetnameler ile benzerliği dikkate değer bir yöndür. Eserin Fransa’da yazılmasından kısa süre sonra, Osmanlı Tercüme Odası çalışanlarından Sahak Abro tarafından Türkçeye tercümesi yapılmıştır.

incelendiğini görebilmek mümkündür. Oğuz Kağan Destanı ve Göktürk Kitabeleri gibi kaynaklar eski Türklerde yönetim felsefesi hakkında bizlere bazı ipuçları sunar.

Mezopotamya olarak belirtilen bölgedeki siyasi, toplumsal ve yönetsel kökleri anlamak için sıklıkla değinilen “Hammurabi Yasaları” da bu çerçevede değerlendirilebilir. Babil kralı Hammurabi’nin tahta çıktıktan sonra ülkenin muhtelif yerlerine dikilitaşlar ile yasalar yazdırdığı bilinmektedir. Bu çerçevede Hammurabi yasaları bize yazılı kaynakların çok olmadığı dönem ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Bu yasalarda hükümdar Hammurabi, adil bir kral olarak ülkesine yaptıklarını belirtip kendisinden sonraki olası uyumsuzluklar için bir yol göstermeyi amaçlamıştır (Van De Mieroop, 2017: 104-105).

Siyasetnamelerin içerik olarak gelişmesinde etkili olan havzalara daha önce değinilmişti. Bu bağlamda özellikle İran kültürel havzasında ortaya çıkan siyasetnamelerin, Türk-İslam siyasetname yazma geleneğindeki yönlendirici rolü belirtilmişti. Dolayısıyla İslami dönem siyasetnameleri incelenirken söz konusu etki göz önünde tutulmalıdır.

Bu kısımda Osmanlı dönemi siyasetnamelerini incelemeye geçmeden önce Türk-İslam düşüncesinde siyasetnamelerden seçilen bazı örnekler üzerinden yönetim ahlakı irdelenecektir. Böylelikle Osmanlı siyasetnamelerinde önceki dönemlerden izler bulunup bulunmadığı, hangi noktalarda farklılaştıkları ortaya konacaktır. Diğer bir ifadeyle siyasetnamelerin geleneksel bir çizgisi olup olmadığı, ne kadar süreklilik içerdikleri anlaşılabacaktır.

Siyasetnameler Müslüman devletlerde çeviriler (Hint-İran eserleri) yolu ile başlayarak kısa sürede yönetim düşüncesinin önemli metinleri olmaya başlamıştır. İslam yönetim geleneğinde iyi yönetimin gerçekleşmesi, yönetimlerin ömrünü uzatmak ve meşruiyetlerini güçlendirmek için veya başka gerekçelerle ortaya çıkan siyasetnamelerin bir kısmı yöneticilerin talepleri üzerine yazılmıştır. Siyasetnamelerin bir kısmı ise alim ve bürokratlar tarafından yazarın inisiyatifi ile kaleme alınmıştır. Bu çerçevede, siyasetnameler hangi açıdan incelenirse incelensin yönetimin karakterine dair analizler sunmaktadır.

Siyasetnamelerin ilk örneklerinde Hint-İran nasihat ve masal geleneğinin izleri barizdir. Örneğin Beydaba'nın "Kelile ve Dimne", Narayana'nın "Hitopadeşa", Marzuban Bin Rüstem'in "Marzubanname"⁹¹ gibi klasikleşmiş eserlerindeki öğüt ve hikayelerini açık veya üstü örtülü biçimde siyasetnamelerde görmek mümkündür. Bununla beraber İslam ile birlikte Hz. Muhammed'in hayatı ve uygulamaları ile ilk dört halife devri uygulamaları da siyasetnamelerde örnek olarak alınmaya başlamıştır.⁹² Bu çerçevede Hz. Ali'nin bazı valilere gönderdiği emirname ve mektuplar (özellikle Mısır valisi Malik bin el-Haris el-Eşter'e yazılan mektubu) İslam'ın erken döneminde valilik özelinde kamu görevlilerine çizilmiş bir çerçeve olarak değerlendirilebilir.⁹³

İslam siyasi düşüncesinde ilk siyasetname Abdülhamid El Katib tarafından kaleme alınan "Doğunun Hükümdarı" isimli metindir. "Ahdü Mervan" olarak da bilinen bu eserde müellif hükümdara dair konuları ahlak ile ilişkili incelemektedir. Abdülhamid El Katib (2007: 53-68) hükümdarın nefsini eğitip düzeltmesinden başlayarak ahlaklı bir Müslüman olması gerektiğini belirtir. Hükümdarın hikmet ve bilgelik temelinde yönetimi icra etmesi gerektiğini söyler. Kamu görevlisi seçiminde de öne çıkan en temel özellik devlet işlerinden anlama (liyakat) ve sadakat ilkeleridir.

İslam yönetim düşüncesinde siyasetnamelerin oluşmasına hem çevirileri hem de telif eserleri ile öncülük eden önemli bir isim de İbnü'l Mukaffa'dır. İbnü'l Mukaffa (2004) yönetim ahlakını teorik ve pratik anlamda yönetim incelemesinde kullanmaktadır. Ona göre (2004: 26) "insanları yönetme işi esasen büyük bir beladır".⁹⁴ Bu bakımdan yönetici ağır bir sorumluluk olan yönetimi icra ederken şu dört şey ile işlerini kolaylaştırır:

- 1) Adamlarını (kamu görevlilerini) iyi seçme,
- 2) Seçtiği kamu görevlilerini tam yetkilendirme,

⁹¹ Eser tipik olarak İran-Hint yazınındaki hayvanlar üzerinden ibretler veren nasihatname ve hikâye türündedir. Eserin içeriği için bkz. Marzuban Bin Rüstem (2014).

⁹² Pek çok siyasetnamede Hz. Ömer, "adalet" konusunda zikredilen ve uygulamalarından ibret alınması gereken birisi olarak bahsedilmektedir.

⁹³ Hz. Ali'nin bahsedilen mektupları ile ilgili Gölpınarlı (2016) ve Çâvîş (2015) kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

⁹⁴ Yönetim işinin sorumluluğunun büyüklüğünü ifade eden bu ibare, yöneticiye neyle karşı karşıya olduğunu ifade etme amacı taşımaktadır. Eğer yönetici bunun farkında olursa o zaman yönetici olmanın ilahi ayrıcalığından yararlanabilecektir. Aksi halde yöneticinin yükünü artırmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

- 3) Kamu görevlilerini sıkı takip edip denetleme,
- 4) Kusur işleyen görevlileri cezalandırma.

Bu ifadelerin işaret ettiği kamu görevlisi seçimi ve takip eden süreç İbnü'l Mukaffa'da önemli bir husustur. Ona göre (2004: 62) bir yönetici diğer yöneticilerdeki iyi uygulamaları örnek almalıdır ve “diğer yöneticileri sadece iyi yönetim konusunda kıskanmalıdır”. İbn'ül Mukaffa ahlaki anlamda yöneticinin iyi olmasıyla halkın ve ülkenin iyiliğini beraber görür. “Yöneticisi bozuk halk, esenlik görmez”, “yöneticinin bozukluğu ülkeye doğal afetlerden bile daha fazla zarar verir” (2004: 136) gibi sözlerle yöneticinin ahlakının önemini ifade etmektedir.

İbn Haldun'un övgü ile bahsettiği ve bir siyasetname niteliği taşıyan Abbasi veziri Tahir'in oğluna nasihati de erken dönem siyasetnameleri arasında zikredilebilir. Bu bağlamda vezir Tahir yöneticiliği bir lütuf olarak görür ve yöneticilik için dindarlık, itidalli olma, çabuk öfkelenmeme, akıllı ve ahlaklı kişiler ile istişare etme, iktisadi bakımdan adaletli olma gibi niteliklere vurgu yapar (Kavak, 2012: 27-40).

Hükümdar-tebaa/yöneten-yönetilen ilişkilerini herkese öğretmek amacı ile eserini yazdığını belirten Ebu Osman El-Cahız (2015: 16) ise hükümdarı bir binanın temeline, tebaayı da binaya benzetir. Bunun doğal sonucu olarak da temelsiz binanın yıkılacağı çıkarımında bulunur. Protokol kurallarını da eserinde anlatan Cahız, devletin ömrünün uzamasını hükümdardaki dört özellik ile özdeşleştirir (2015: 90): (1) kendisi için istediği şeyi, raiyyesi için de istemesi, (2) akıbetinden korktuğu işleri ertelememesi, (3) veliaht olarak seçeceği kişi raiyyenin istediği kişi olması, (4) “emziren annenin bebeğinin her şeyini bilmesi gibi raiyyenin durumunu bilmesidir.”

Siyasetnameler arasında sıklıkla atıf yapılan ve kendinden önceki siyasi düşüncenin adeta bir derlemesi sayılacak bir içeriğe sahip Ebu Mensur es-Sealibi'nin “Adabu'l-Mülûk” (Hükümdarlık Sanatı) adlı siyasetnamesidir. Ebu Mansur es-Sealibi (1997: 51) “hükümdar kısırdır” sözünü aktararak yöneticinin akrabalık ve dostluk ilişkilerini yönetim faaliyetinden ayırıştırması gerektiğini belirtir. Yönetimde adalet, liyakat ve istişare ilkelerine sık sık değinen Sealibi, ahlakı da bu ilkelerin tamamlayıcısı olarak değerlendirir. “İşin başı güzel ahlaklı ve şerefli bir kimseyi tayin etmektir” (1997: 136)

ifadesinde olduğu gibi ahlakı esasa ilişkin görür. Bu bakımdan Sealibi, Makyavelist yönetim düşüncesinin aksine bir an bile amaç için ahlakilikten vazgeçilmemesi gerektiğini belirtir.

Endülüs coğrafyasının bakış açısıyla yazılan siyasetnamelerden olan İbn Abdirrabbih'in ve Muhammed B. Turtuşi'nin metinleri de klasik siyasetname özelliklerini üzerinde taşımaktadır. İbn Abdirrabbih (2018: 17) eserinin merkezine hükümdarı alır. Ona göre “hükümdar işlerin yuları gibidir, hak ve hukukun terazisidir, inancın ve dünyanın etrafında döndüğü eksendir”. Dolayısı ile baştaki hükümdar katı yürekli bir despot dahi olsa, karmaşa ve fitneden hayırlı olarak görülür. Yönetim ve adaleti kardeş olarak değerlendiren İbn Abdirrabbih, kamu görevine girişte ise “isteyenlere değil layık olana verilmeli” ilkesini hatırlatır (2018: 41-45). Muhammed Bin Turtuşi (2011) de hükümdarlık için adaletten ve iyilik yapmanın öneminden bahseder. O da itaati kargaşa ve zulmü önlediği için önemser. Kamu görevinde liyakat ve emanet ilkelerini vurgular. Hükümdarların yönetilenleri bir vergi kaynağı olarak değil, bir babanın evladı gibi görmelerini öğütler (2011: 331-332).

3.2.3. Diğer Türk-İslam Siyasetnamelerinde Yönetim Ahlakı

İlk dönem siyasetnamelerindeki iyi yönetime dair yaklaşım sonraki siyasetnamelerde de devam etmiştir. Değinilen siyasetnamelerde öne çıkan kavramlar ve ifadelerin benzer şekilde sonraki siyasetnamelerde de ön planda olduğu söylenebilir. Bu bağlamda literatürde sıklıkla ismi geçen bazı siyasetnamelere değinilerek ve kısaca yönetim ahlakı çerçevesinde değerlendirilerek bu kısım tamamlanacaktır.

Ebu'l Hasan Habib el-Maverdi İslam siyasi düşünce tarihinde önemli bir isimdir. Fıkıhçı kimliği ile yönetim meselesine daha kurumsal bakabilen Maverdi'nin yönetim ahlakını nasıl incelediği de önem kazanmaktadır. Ebu'l Hasan Habib el-Maverdi (1994) “El-Ahkamü's Sultaniye” adlı eserinde daha ziyade yönetimdeki aktörleri ve kurumları incelemektedir.⁹⁵ Maverdi (2008: 65-81) yönetme işini bir emanet olarak niteler. Kamu görevine girecek kişilerde ilk önce “ahlak, yeterlilik ve kararlılık” şartlarının aranması

⁹⁵ Ebu'l Hasan Habib el-Maverdi İslam düşünce tarihinde siyaset ve yönetime dair çok fazla eser üretmiş isimlerdendir. Esasen El- Ahkamü's Sultaniye eseri bir siyasetnameden ziyade idare hukuku alanında bir eser gibi düzenlenmiştir. Yine bir başka eseri olan “Edebü'l-Vezir” (2014) de geleneksel imparatorluklarda çok önemli bir konumu olan ve bu sebeple de siyasetnamelerde sıklıkla incelenen vezirlik konusunu detaylıca incelemiştir.

gerektiğini belirtir. Maverdi kamu görevindeki değişik konumlar için (vezir, hâkim, komutan, maliyeci) kriterler sıralar. İyi yönetimin nasıl gerçekleşeceğini barış ve kargaşa dönemi için ayrı ayrı belirten Maverdi (2008: 99-100), her durumda adaleti vazgeçilmez bir unsur olarak belirtmektedir. Devlet başkanı ve halkın “dürüstlük ve yozlaşma” eksenindeki durumlarını da detaylıca anlatan Maverdi, her bir durum için çözüm önerisi de sıralar (2008: 100-103):

- Yönetici dürüst, halk dürüst (ideal durum); her iki tarafın da adil olduğu ve mutluluğa ulaşılan ülke olur.
- Yönetici dürüst, halk yozlaşmış; devletin huzuru için yumuşaklık ile düzelmeyenler, adalet ile cezalandırılarak düzelir.
- Yönetici yozlaşmış, halk dürüst; bu durumda ya halkın baskısı ve zoru ile yönetici düzelir, ya da halk kendisine yeni bir hükümdar bulur.
- Yönetici yozlaşmış, halk yozlaşmış ise hükümdar iktidarını korumak için zulmeder, istikrar ve düzen bozulur ve devlet yıkılır.

İyi yönetime tasavvufî bakış açısını yansıtan siyasetnamelerden olan Sühreverdi'nin eseri de önemli bir konum işgal etmektedir. Ebu Necib Sühreverdi (2013) kendinden önceki siyasetnamelerdeki temel yaklaşımları ve konuları (hükümdarın gerekliliği, adalet dairesi, istişare, liyakat) tekrarlar. Bunlara ek olarak iyi yönetim için yöneticide sekiz özelliği farklı benzetmeler yolu ile ifade eder. Ona göre iyi yönetim için devlet başkanı “yağmur, güneş, ay, rüzgâr, ateş, su, yeryüzü ve ölüm” gibi olmalıdır (2013: 171). Yine tasavvufî bakış açısını yansıtan Necmeddin Daye (2017) ve İmam Gazali (2016) siyasetnamelerinde, Sühreverdi'nin de değindiği “dindar ve adil” yönetici profilini iyi yönetimin merkezine almaktadır. Özellikle İmam Gazali (2016: 82) yöneticinin ahlakı ile halkın ahlakı arasında doğrusal bir ilişki kurar. Ona göre devlet yöneticisinin ahlakı, halkın ahlakını etkilemektedir. Eğer devlet başkanının ahlakı güzel ise halkın da güzelleşir, kötü ise halkın da kötüleşir.

Ebu Necib Şeyzeri (2013: 71) ise yönetim ahlakını mantıksal bir çıkarım ile ele alır. Ona göre “terbiye aklın sureti olduğu için akıl terbiyeyi, siyaset aklı, devlet başkanlığı da siyaseti gerektirdiğinden devlet yönetiminde edebî vazgeçilmezliği sabitlenmiş

olur.” Bu çerçevede hükümdar olan kimsede yönetebilmesi için “edep, akıl, adalet ve cesaret” bulunması gerektiğini söyler. Yine ülkenin ayakta kalabilmesi için hükümdarda bulunması gereken ve bulunmaması gereken özellikleri sıralarken de ahlaki ilkelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Siyasetname literatürü içerisinde belki de en çok bilinen Nizamülmülk’ün “Siyasetname” isimli eseridir. Nizamülmülk (2016) eserinde, diğer siyasetnamelere göre daha realist bir yaklaşım sergilemektedir. Kendisi de vezir olan Nizamülmülk yönetimi, kurumlar ve mevkiler ile incelemiştir. Klasik İran-Sasani yönetim zihniyetine dair pek çok yaklaşımı hem uygulayan hem de siyasetnamesinde öğütleyen Nizamülmülk, kendisinden sonraki siyasetnameleri de etkilemiştir. Devletin talih anlamını önemseyen Nizamülmülk (2016: 117), hükümdarın bunun farkında olmasını belirtir. Öte yandan kamu görevinde kariyer ve işbölümü ile ilgili liyakati sık sık vurgulayan Nizamülmülk, “bir iş iki kişiye, iki kişiye de bir iş verilmemeli” (2016: 135-136) yaklaşımı ile bürokratik bakış açısını yansıtmaktadır. Bununla birlikte yöneticilerin önceki iyi yönetimleri öğrenerek onlardan ibret almalarını ve onların iyi yaptığı şeyleri yaparak başarıya ulaşabileceğini pek çok siyasetname gibi önemsemektedir⁹⁶.

Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig Türklerin Müslümanlaşması sonrasında yazılan ilk siyasetname olarak bilinmektedir⁹⁷. Diğer siyasetnamelerden farklı olarak beyitler ile yazılmış bu metin eski Türk, İran ve İslam düşüncelerinin içerisinde eritildiği bir karakterdedir. Yusuf Has Hacib (2008) erdem, bilgi, akıl ve anlayışlı olmayı Allah’ın insanı yaratması ile beraber ona verdiğini belirtir. Yusuf Has Hacib, beylerin iyi olması ile halkın iyi olması arasında doğrusal bir ilişki kurar. Bu iyiliğin aynı zamanda itaati de beraberinde getiren pratik bir yönü de bulunmaktadır.

⁹⁶ Önder (2014: 53) Nizamülmülk’ün ahlak ve erdem anlayışını Machiavelli ile karşılaştırmalı olarak açıklamaktadır. Ona göre Nizamülmülk, Machiavelli’nin aksine ahlak ve siyaseti birlikte ve dolayısıyla dini birlikte değerlendirir. Çünkü siyasetin amacı nihai olarak insanların huzur içinde yaşadığı bir ortam üretmektir. Bu ise ahlaktan ayrı düşünülemeyecek bir şeydir.

⁹⁷ Türklerin İslam’ı kabulü ile değişen ve dönüşen zihniyetlerini ilk dönem eserlerinde gözlemlemek mümkündür. Örneğin Kutadgu Bilig’den yaklaşık elli yıl sonra Edib Ahmet Bin Mahmud Yükneki (2015) “Atabetü’l Hakayık” isimli eseri Müslüman Türklerin ilk dönem eserlerine örnek olarak Kutadgu Bilig ile birlikte zikredilebilir.

Yine Yusuf Has Hacib temel ahlaki erdemleri (cömertlik, cesaret, iffet ve adalet) yöneticinin sıkı sıkıya sarılması gereken ilkeler olarak sunar⁹⁸.

Zencani de siyasetnamesinde yönetim ahlakını sık vurgulamaktadır. Ona göre (Zencani, 2005: 133-137) saltanat ahlaka göre şekillenmektedir. Ahlakın ise doğuştan gelen bir yönü olmakla birlikte hükümdar onu güzelleştirmeye uğraşmalıdır. Bu noktada sultan veya emir işe ilk önce kendi nefsinin yönetmekle başlamalıdır. Kendi nefsinin yönetemeyen başka insanları ve doğal olarak da ülkeyi yönetemez. Sultanın kendi nefsinin düzeltmeden insanları yönetmeye çalışması “eğri değneği düzeltmeden, gölgesini düzeltmeye çalışan kişiye benzer”. Bu çerçevede Zencani, “iyilik emreden kişinin ilk önce kendisinin yapması, kötülükten sakındıran kimsenin de ilk önce kendinin sakınması” şeklindeki ahlakın temel ilkelerinden birisini yönetici için hatırlatmaktadır.

Son olarak İbrahim bin Muhammed’in de eserinde yönetim ahlakının açık ifadelerini görmek mümkündür. İbrahim bin Muhammed eserinde şu ifadesi ile oldukça önemli bir noktanın altını çizer (2016: 207-208):

“O halde anlaşılıyor ki büyük makamlar ve yüce mertebeler, güzel ahlak olmaksızın elde edilemez ve düzen tutamaz. İlahi suretten kaynaklanan kudretle beraber olursa; hüsnün, ahlakın, yumuşak huyluluğun, hilmin ve bağışlamanın faydaları dünya ve ahirette ortaya çıkar. Özellikle sultanların bu güzel sıfatlarla sıfatlanmaları kendilerinin ve halkının kurtuluşuna sebeptir.”

Bu ifadenin işaret ettiği önemli bir detay güzel ahlaklı yöneticinin sadece kendi için değil aynı zamanda yönetilenler için de bir “kurtuluş” yolu olmasıdır. Bu ise ahlakın dünyevi ve uhrevi yönlerine ilişkin bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Burada değinilen eserler dışında Türkçe çevirisi olan başka siyasetnameler de mevcuttur. Örneğin Keykavus (2007), İbn Zafer (2014), Ali bin Ebî Bekr el-Herevi (2016), Baybars El-Mansuri (2016), Bedreddin İbn Cemaa (2010), İbnü’t Tıktaka (2017), Ali b. Muhammed El-Gazzali (2016), Kudame İbn Cafer (2018), Kasım B. Seydi El-Hafız Ankaravi (2017), Necmeddin Et-Tarsusi (2018), Şihab en-Neyzeri (2018), Hatib el-İskafi (2018), Muhyiddin El-Kafiyeci (2018)’nin siyasetnameleri ve

⁹⁸ Kutadgu Bilig’in yönetim ahlakını ele almasını inceleyen Akyol (2015), eserdeki ahlaki çerçeveyi töre, kut, akıl ve gönül teorik zemininde açıklamaktadır. Ayrıca Kutadgu Bilig’in yönetsel ve siyasi yönleri için Akıncı (2014) ve Göksu (2019) incelenebilir.

yazarı bilinmeyen “Tuhfetü’l Memlûk” (Anonim, 2016) gibi siyasetnameler de yukarıda anlatılan çizgideki eserlerdir.⁹⁹ Bunlara el yazması eserler de dahil edildiğinde devasa bir külliyat ortaya çıkmaktadır. İncelediğimiz siyasetnamelerde, padişaha ve vezire yüklenen ahlaki sorumlulukları Tablo 9’daki gibi toplamak mümkündür.

Tablo 9:
Siyasetnamelerde Padişah ve Vezir Ahlakının Üç Boyutu

	<i>Birinci Sorumluluk Alanı</i>	<i>İkinci Sorumluluk Alanı</i>	<i>Üçüncü Sorumluluk Alanı</i>
<i>Hükümdar/Halife/Emir</i>	Allah- Tevhid ve Adalet	Nefis-Adalet ve Ahlak	Tebaa/Reaya-Adalet ve Ahlak
<i>Vezir</i>	Allah-Tevhid ve Adalet	Padişah-İtaat	Tebaa/Reaya-Adalet ve Ahlak

Tablo 9 ile belirtilen sorumluluk alanları, siyasetnamelerdeki hükümdarlığın ve vezirliğin nasıl algılandığı ile ilgili bilgi vermektedir. Temel olarak hükümdarın ve vezirin kime karşı ne ile sorumlu olduğu Tablo 9’daki gibi belirtilebilir. Bu çerçevede Hükümdar öncelikle Allah’a karşı tevhid ile sonra da adalet ile sorumlu kabul edilmektedir. İkinci olarak kendi nefisine karşı da adaletli ve ahlaklı olmalıdır. Son olarak ise tebaaya karşı adalet ve ahlak ile muamele etmelidir. Bunlar birbirinin ikamesi olamazlar. Yani bir hükümdar ahlaken bu sorumluluklarını yerine getirmelidir. Vezir de benzer biçimde Allah’a karşı tevhid ve adalet ile, padişaha karşı itaat ile ve tebaaya karşı da adalet ve ahlak ile yükümlü görülmektedir.

Zikredilen siyasetnameler adalet ve ahlak temelli metinler olarak değerlendirilebilir. Daha realist görüş ile yazılardan idealist olana, fıkhi bakış açısından tasavvufi olana, ulemanın yazdığından bürokratin yazdığına adaletli ve ahlaklı yönetici imgesi belirtilen bu eserlerin üzerinde mutabık olduğu en temel konudur. Bu bakımdan Türk’ün (2012: 77) de belirttiği gibi siyasetnameler, ideal iyi yöneticinin mümkün olduğu görüşünden

⁹⁹ Bir siyasetname olmayan ancak Osmanlılar döneminde de farklı dönemlerde de çevirileri yapılan, bu bakımdan siyasetnameleri ve siyasi düşüncüyü etkileyen önemli bir eser de İbn Teymiye’nin “Es-Siyasetü’ş-Şerīyye”sidir. İbn Teymiye (1985) de kamu görevlilerinde aranması gereken nitelikleri tartışarak kitabının büyük kısmında kamusal suç ve cezalar konusunu ele alır. Bu bilindiği gibi “siyaset-i şerīyye” kavramının bu suçları ve cezaları nitelemesi ve siyaset olgusunun anlamının bugünkünden nispeten farklı olması ile ilgilidir. Bu bağlamda siyaset-i şerīyye konusunun hukuk ve siyaset ile ilişkisini Köksal (2017b), Osmanlı döneminden seçilmiş metinler örnekleri ile açıklamaktadır.

hareketle bu önerileri sunarlar. Dolayısıyla tarihsel olarak “bir zamanlar var olmuş olan” bu yönetici imgesi sürekli göz önünde tutularak ölçünün ona göre belirlenmesi amacı güdülmüştür.

Çalışmanın bu kısmında Osmanlı öncesinde yazılmış ve Türk-İslam yönetim geleneğinde yer bulmuş siyasetnamelere kısa değiniler ile yönetim ahlakına bakışları genel olarak ifade edilmiştir¹⁰⁰. Bununla beraber Batı toplumlarında ortaya çıkmış ve siyasetnameler ile benzer görünümdeki “hükümdar aynalarına” da kısa kısa değinilerek yönetim ahlakına bakışlarını görme zemini oluşmuştur. Çalışmanın bu kısmı esasen Osmanlı siyasetnamelerindeki yönetim ahlakı alanının daha iyi görülebilmesi için bir giriş olduğundan, seçilen eserlerin sayısı kısıtlı tutulmuştur.

3.3. Osmanlı Siyasetnamelerinde Yönetim Ahlakı

Osmanlı döneminde ilk siyasetnamelerin tercüme eserler olduğuna değinilmişti. Bu bağlamda bir üst başlıkta da yer alan bazı eserler Osmanlılarda çevirileri veya şerhleri ile gündeme gelmiştir. Bu bakımdan Osmanlı siyasetnameleri kavram ve zihin anlamında kendinden önceki siyasetnamelerin bir terkibi olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Osmanlı uleması ve bürokratları kendi güncel yönetsel sorunlarını doğal olarak öncelediklerinden eserleri de bu çerçevede şekillenmiştir.

Çalışmada incelenen Osmanlı siyasetnameleri Tablo 10’da yazarları ve yazarlarının görevleri ile belirtilmiştir. Bu eserler, Osmanlı döneminde telif edilmiş ve günümüz Türkçesine çevrilmiş veya sadeleştirilmiş siyasetnamelerden seçilmiştir. Bu eserlerin içlerinde bazıları siyasetname türünde olsa da çok teknik veya askeri konular içerdiğinden doğal olarak daha az değinilmiştir.

¹⁰⁰ Burada içeriğine değinilen ya da sadece ismi belirtilen eserler, günümüz Türkçesine aktarılmış metinlerin hepsini kapsamaktadır.

Tablo 10:
Osmanlı Siyasetnameleri ve Yazarları

	Eser Adı	Yazarı	Yazarın Görevi-Mesleği
1	İskendername	Ahmedi (1335-1413)	Alim/Şair
2	Kenzül Kübera ve Mehekkü'l Ulema	Şeyhoğlu Mustafa (1340-1414)	Alim
3	Miratu'l-Müluk	Ahmed bin Hüsameddin Amasi (15. yy)	Alim/Bürokrat
4	Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler	Sultan Murad Han (1402-1451)	Hükümdar
5	Fetih Babası	Tursun Bey (1426?- 1491?)	Bürokrat
6	Gülşen-i Müluk	Pir Mehmet Zaifi (1494-1557)	Alim
7	Asafname	Lütfi Paşa (1488-1563)	Bürokrat/Vezir
8	Leta'ifu'l Efkar	Kadı Hüseyin B. Hasan (16. yy)	Kadı
9	Gurretü'l-Beyza	İbn Firuz (?- 1609)	Alim
10	Nushatü's-Selatin	Gelibolu Mustafa Âli (1541-1600)	Alim/Bürokrat
11	Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Alem	Hasan Kafi Akhisari (1541-1615)	Alim/Kadı
12	Hab-Name	Veysi (1561-1628)	Şair/Bürokrat
13	Tuhfetü'l- Ümera ve Minhatü'l Vüzera	Abdüsselam El-Amasi (16. yy?)	Alim
14	Risaleler	Koçi Bey (17. yy)	Alim/Danışman-Bürokrat
15	Düsturu'l Amel li-Islahi'l-Halel	Kâtip Çelebi (1609-1657)	Alim
16	Nesayihü'l- Vüzera vel-Umera	Defterdar Sarı Mehmet Paşa (?-1717)	Bürokrat
17	Usulü'l- Hikem fi Nizami'l-Ümem	İbrahim Müteferrika (1670?-1747)	Alim/Bürokrat/Yayımcı
18	Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Alem	Hasan Beyzade Ahmed Paşa (?-1637)	Bürokrat
19	Nutk-ı Bi Perva ile Akl-ı Dana Beyninde Muhavere	Sivas Mutasarrıfı Abdi Efendi (?-1884)	Bürokrat
20	Akvemü'l Mesalik fi Marifeti Ahvalü'l Memalik	Tunuslu Hayrettin Paşa (1822-1890)	Bürokrat/Sadrazam
21	Koca Sekbanbaşı Risalesi	Yazarı Bilinmiyor (18-19.yy)	Bilinmiyor
22	Adabu'l-Hilafe ve Esbabu'l-Hisafe	İbrahim Bin Muhammed (15. yy)	Bilinmiyor
23	Tezkiretü'l-Hereviyye fi Hiyeli'l-Harbiyye	Ali Bin Ebi Bekr el-Herevi (1147-1215)	Alim/Danışman

Yukarıdaki tabloda Osmanlı siyasetnamelerinin dışında, Osmanlı öncesinde yazılan ama Osmanlı hükümdarları için tercüme edilerek tekrar sunulan siyasetnameleri temsilen seçilen, İbrahim B. Muhammed'in "Adabu'l-Hilafe ve Esbabu'l-Hisafe" (Siyasetin İlkeleri ve Yöneticinin Vasıfları) ve Ali B. Ebi Bekr el-Herevi'nin "Tezkiretü'l-Hereviyye fi Hiyeli'l-Harbiyye" (Siyaset ve Savaş Sanatı) başlıklı siyasetnamelerine de yer verilmiştir.

Osmanlı dönemi siyasetnamelerini konu edinen çalışmaların bazılarında Kınalızade Ali Çelebi'nin "Ahlak-ı Alai" isimli eserinin de siyasetname olarak değerlendirildiği görülmektedir¹⁰¹. Fakat çalışmanın ilk ve ikinci bölümlerinde belirtildiği üzere bu eser İbn Miskeveyh ile şekillenen felsefi ahlak alanının devamı kabilindendir. Ahlak-ı Alai, teorik ve felsefi olarak siyasetnamelerde cevabı bulun(a)mayan ahlak konularının incelenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu yönü ile eseri siyasetname olarak değerlendirmenin hatalı olacağı düşünülmektedir.

Tablo 10 incelendiğinde siyasetname yazarlarının büyük çoğunluğunun ya ulema sınıfından ya da bürokrasi kademesinden kişiler olduğu göze çarpacaktır. Bu geleneksel toplumlarda olağan bir durumdur. Çünkü söz konusu toplumlarda yönetme işi modern toplumsal düzene göre toplumun her alanını değil, sadece yöneticiler sınıfını ilgilendiren bir husus olarak görülmektedir. Anasır-ı erbaa gibi toplumu katmanlar ile ele alan yaklaşım biçiminin siyasetnamelerdeki vurgusu bu ifadeyi destekler niteliktedir.

Ayrıca siyasetname yazarlarının mesleki alanları siyasetnameleri konumlandırmada da önemli bir işlev görmektedir. Osmanlı siyasetnameleri, yazarlarının profilleri ile birlikte değerlendirildiğinde, büyük oranda yönetim felsefesinin izini sürecektir veriler sunmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın devam eden kısmında hükümdar ve ahlak, vezir ve diğer üst düzey kamu görevlilerinin ahlakı ve memurların ahlakı başlıkları altında detaylı olarak incelenmiştir.

¹⁰¹ Örneğin Keskintaş (2017) böyle bir sınıflandırma ile Ahlak-ı Alai'yi siyasetname olarak çalışmada incelemektedir.

3.3.1. Hükümdar (Devlet Başkanı) ve Ahlak

Siyasetnameler karakter olarak aynı zamanda ahlaki eserler olduğundan ve İslam ahlakının da kaynağını din teşkil ettiğinden, dini olarak belirtilen konular da siyasetnamelerde incelenir (Adalıoğlu, 2013: 249). Dolayısıyla siyasetnamelerdeki yönetim ahlakı bir yönü ile de dini alanı içermektedir. Bu nedenle siyasetnamelerdeki başlangıç kısımları bazı dini konuları (tevhid, takva, iman, ibadet vb.) içermektedir. Siyasetnamelerdeki hükümdar profili de bahsedilen bu dini-ahlaki çizginin dışında değildir¹⁰².

Osmanlı siyasetnamelerinde yönetimin varlığı bir zorunluluk olarak açıklanmıştır. Bu zorunluluk dini olmaktan ziyade toplumsal veya akli bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir. Kâtip Çelebi (2016: 109-111) devleti “birtakım örf ve kanunlarla düzenlenmiş insan topluluğu” olarak tanımlamaktadır. Devletin, İbn-i Haldun’un izahındaki gibi büyüme, duraklama ve ihtiyarlama çağlarından oluştuğunu belirterek bu döngü içerisinde “halkın hükümdara Allah’ın emaneti” olarak görülmesi gerektiğini belirtir.

İbrahim Müteferrika (2000: 27) ve Ahmed b. Hüsameddin Amasi ise yönetimi insanların bir arada yaşamalarının doğal bir sonucu ve zorunluluğu olarak değerlendirmektedir¹⁰³ (Yılmaz, 2016: 343-347). Kınalızade Ali Çelebi (2016: 472) bu zorunluluğu şu şekilde izah eder:

“Padişahlar aklen yakıcı ateşe benzetilmiştir. Nitekim insanın ateşsiz geçinmesi mümkün değildir. Kış soğuğu ateşe yaklaşmadıkça kırılmaz. Aynı şekilde padişahsız geçim imkansızdır ve zulüm soğukunda titreyenler padişah gelmeden teskin olmazlar. Ama çok yaklaşmak ve fazla içli dışlı olmak yakar ve zarar verir. Öyleyse akıllı insanın selamete sevinmek ve pişmanlık ve zarardan korunmak için ilişkiyi mutedil tutması ne tamamen uzak durması ne de aşırı yaklaşması gerekir.”

Bu ifadelerin işaret ettiği gibi hükümdarlık aklen, dinen veya toplumsal yönleri ile inceleme konusu olmuştur. Dolayısıyla adalet dairesi yaklaşımı ile izah edildiği şekilde

¹⁰² Yönetimin dini terminoloji ile ilişkilendirilmesi sadece siyasetnamelere mahsus bir açıklama biçimi değildir. Modern yönetim düşüncesinin kökeni olarak değerlendirilen “kameralizm” ile ilgili metinlerde de bu duruma sıklıkla rastlanmaktadır (Tuncer, 2018: 9-10). Dönemin siyasetine hakim olan “din-siyaset” birlikteliği bağlamında söz konusu durumu değerlendirmek mümkündür.

¹⁰³ Toplumsal iş bölümü bu zorunluluğun bir yönünü oluştururken, Koca Sekbanbaşı Risalesinde vurgulandığı üzere (Anonim, 2017: 26) “insanlar(ın) kendinden güçsüz bulduklarının mal ve mülklerine el koyma eğiliminde” olmaları da diğer yönüne işaret etmektedir.

yöneticinin varlığı adaletin tesisi bağlamında da zaruri görülmüş ve siyasetnamelerde hükümdarın hangi özelliklere sahip olması gerektiği bu çerçevede incelenmiştir.

3.3.1.1. Hükümdarda Bulunması Gereken Nitelikler

Siyasetnameler hükümdarın (yöneticinin) gerekliliği konusunda hemfikirdir. Bununla beraber siyasetnameler yöneticinin kim olması gerektiği ile ilgili tartışmalara yer vermemiştir. Başka bir ifade ile yöneticinin hangi yolla iktidarı ele geçirdiği (saltanat, seçim veya başka herhangi bir yol ile) siyasetnamelerde incelenmemiştir. Siyasetname yazarları daha çok nasıl yönetilmeli sorusu etrafında dolaşmışlardır. Buradan hareketle en üst yönetici olan hükümdarda bulunması gereken nitelikleri belirtmişlerdir. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir (Yılmaz, 2016: 355-359):

- Asalet,
- Yüce gayelilik,
- Sağlam görüş,
- Azim sahibi olmak,
- Zorluklar karşısında sabırlı olmak,
- Zenginlik ve servet,
- Doğru yardımcılar bulmak.

Çalışmanın ikinci bölümünde de değinildiği gibi bu ilkeler dönemin metinlerinde sıklıkla tekrarlanan nitelikler olarak değerlendirilebilir. Örneğin Kınalızade (2016: 426-428) bu maddeleri aynen sıralamaktadır. Dolayısıyla bu özellikleri bir nevi gerek şart olarak yorumlamak mümkündür.

Öte yandan eserinde hükümdarda bulunması gereken nitelikleri ilk önce erdemler ile açıklayan Tursun Bey (2013: 18-19) çalışmanın ilk bölümünde açıklanan ve İslam ahlak düşüncesinde sık kullanılan tasnifi kullanır: Hikmet, şecaat, iffet ve adalet.

İbn-i Firuz (2012: 71-83) ise hükümdarlık için aranması gereken nitelikleri kategorileştirmiştir. İbn-i Firuz'a göre "imamlıkta" aranması gereken nitelikler arasında zorunlu şartlar ve mükemmel olması için gereken şartlar bulunmaktadır. Zorunlu şartlar;

“erkek¹⁰⁴ ve hür olmak, akıl baliğ olmak, ilim ve cesaret sahibi olmaktır¹⁰⁵.” Bunun dışında hükümdarı mükemmelliğe götürmesi beklenen şartlar ise “Allahtan korkması ve günahlardan kaçmasıdır.” Burada zorunlu olarak belirtilen şartları Abdüsselam El-Amasi (2012: 51) de eserinde aynen sıralamaktadır.

Siyasetnamelerde, hükümdarda bulunması gereken nitelikler toparlandığında ortaya şöyle bir özet çıkmaktadır;

- *Fiziki özellikler:* Hükümdar bir bedensel engeli olmayan erkek kişi olmalıdır.
- *Psikolojik özellikler:* Hükümdar akıl baliğ olmuş ve dengeli (itidalli) birisi olmalıdır.
- *Ahlaki özellikler:* Hükümdar ahlaken yüksek bir konumda olmalı, tüm erdemlere uygun davranmalıdır.
- *Düşünsel özellikler:* Hükümdar iyi ve kötü ayrımı yapabilen, basiret ve feraset sahibi bir kişi olmalıdır.
- *Diğer özellikler:* Hükümdar temiz ve yüce bir soy ile maddi zenginliğe sahip olmalıdır. Ayrıca liyakatli kamu görevlisi seçebilecek bir müktesebata sahip olmalıdır.

Bu düşüncelerin altında yatan temel yaklaşım, padişahlığın “Allah tarafından bir nimet olarak verildiğinin” sürekli tekrarlanmasıdır. Şeyhoğlu Mustafa (2013: 63-65) “*Süleyman’ın ülkesi Süleyman’a verildi, Mülk olduğu gibi yerindedir, fakat Süleyman nerede?*” beyitleri ile hükümdarlığın geçiciliğini ifade eder¹⁰⁶. Bu bakımdan ona göre hükümdar, faniliğin farkında olmalı, gelip geçici mülk ile sadece kalıcı olan gerçek

¹⁰⁴ Siyasetnameler genel olarak erkek egemen bir yönetim düşüncesi sunmaktadır. Herhangi bir siyasetname incelendiğinde, kadınların yönetim kademesinde bulunma ihtimalinin açık ya da örtük biçimde eleştirildiğini görmek mümkündür. Türk (2012: 61-76) farklı dönemlerden ve farklı kültürlerden siyasetnamelerin “kadın” konusunda aşağı yukarı benzer yaklaşımların olduğunu bu yaklaşımın da kadını siyaseten başarısızlığın merkezine koyduğunu belirtir.

¹⁰⁵ İbn-i Firuz bu zorunlu şartlara “Kureyş kabilesinden olmak ya da Kureyş kabilesinden olanların seçtiği birisi olmak” maddesini de eklemektedir. İmamlık ile kastedilenin “halife-hükümdar” olarak sunulması İslam tarihinde tartışılan bu ilkeyi de belirtmesine sebep olmuştur. Ahmed B. Hüsameddin Amasi siyaseti ikiye ayırarak erdemli siyaset ve eksik siyaset diye isimlendirir. Ona göre erdemli siyaset imamet, eksik siyaset ise zorbalık olarak adlandırılır (Yılmaz, 2016: 351).

¹⁰⁶ Hz. Süleyman bir peygamber-kral olarak siyasetnamelerde sıklıkla “adil yönetici” örneği olarak kullanılmaktadır. Babası peygamber-kral olan Hz. Davut ile yaşadığı bir olay ile ilgili anlatılan kıssadan (kıssanın bir anlatısı için İbrahim bin Muhammed, 2016: 140-141 incelenebilir) da hareketle yöneticilikteki örnek uygulamaları pek çok siyasetname yazarının örneği olagelmıştır.

mülkü (Allah'ın rızasını) kazanmaya çabalamalıdır. Tıpkı Şeyhoğlu Mustafa gibi Pir Mehmed Za'îfi de (2013: 96) hükümdara:

“Saltanatdur tıfl-ı rûz-efzûn mehd-i ‘ahdde,
Daye himmet mâder insâf u peder ‘adl üstüvar¹⁰⁷”

beyti ile bu geçici saltanatı hatırlatıp, adaleti ve insafı gözetmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Siyasetnameler hükümdarlığın geçiciliğini vurgulamanın yanında hükümdarı modern yönetim düşüncesindeki gibi sıradan bir birey olarak kabul etmezler. İnsanların en yücesi olarak görülen hükümdar, yüceliğini, yönetme işinin yüceliğinden almaktadır. Ahmed Bin Hüsameddin Amasi'ye göre “yöneticilik iman nimetinden sonraki en üstün nimet”tir (Yılmaz, 2016: 399).

Siyasetnamelerde hükümdar için sıklıkla “Allah'ın gölgesi” ifadesi kullanılmaktadır. Gelibolulu Mustafa Âli (2015: 59) “Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olan padişah ne istedi de onun tahakkuku mümkün olmadı” ifadesi ile bunun bir örneğini göstermektedir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa (1969: 12) ise bu benzetmeyi şu şekilde kullanmaktadır:

“Kıl dua padişaha sövme sakın
Anı zira halife kıldı Allah
Sen o zat-ı şerifi sanma güzaf
Ki odur yeryüzünde zıllullah.”

Bu bağlamda siyasetnamelerde hükümdarlık makamı, Allah'ın bir nimeti olarak “yüce” ve toplumsal yaşamın bir zorunluluğu olarak (sürü-çoban) “gerekli” şeklinde değerlendirilmektedir. Öte yandan siyasetnamelerdeki bu yaklaşım, yöneticinin “aşkın” yönünü yansıtan ve onu bir nimet olarak görmenin zeminini sürekli canlı tutan bir nitelik taşımaktadır.

Siyasetnamelerde hükümdar için belirtilen fiziki, fikri, psikolojik ve ahlaki nitelikler çeşitlendirilebilir. Ama bunları sıralamanın temel amacı hükümdarın nasıl yönetirse başarılı olacağını ve nihayetinde “iyi yönetim”in gerçekleşebileceği zemini incelemek olarak düşünülmelidir. İyi yönetim ise doğrudan biçimde hükümdar ile ilişkili (bkz. Şekil 5: Yönetim ahlakı dairesi) gelişen bir sürecin adıdır. Bu yönü ile hükümdarın iyi olması aynı zamanda dairenin diğer parçalarını da etkilemektedir. Dolayısıyla

¹⁰⁷ “Saltanat, söz beşiğindeki uzun ömürlü çocuktur. Lalası himmet, annesi insaf, babası ise adalettir” (Pir Mehmed Za'îfi, 2013: 96).

hükümdar ahlaken sorumlu kabul edilmekte ve bu yönetimin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

3.3.1.2. “İyi” ve “Kötü” Hükümdar Ayrımı ve Önemi

Yukarıda değinildiği üzere siyasetnameler hükümdarın kim olacağı konusuna neredeyse değinmezler. Başka bir ifade ile siyasi otoritenin saltanat veya seçimler gibi usullerden hangisine göre el değiştirmesi gerektiği konusuna girmemişlerdir. Saltanata dayalı bir el değiştirmeye dair bir itiraz da gözükmemektedir. Öte yandan hükümdarın hangi ilke ve değerler ile yönetme işini sürdürmesi gerektiği konusu siyasetnamelerin temel sorunsalı olmuştur. Başka bir deyişle, siyasetnameler “kim yönetmeli?” sorusuna değil “nasıl yönetmeli?” sorusuna cevap aramaktadır.¹⁰⁸

Siyasetnameler hükümdarda bulunması gereken nitelikleri sıralayarak bir bakıma “ideal tip” belirlemeye çalışmaktadırlar. Bu açıdan siyasetnameler, aşkın yönlerinin yanında yönetimi rasyonelleştirme çabası olarak da değerlendirilebilir¹⁰⁹. Fakat siyasetnameler hükümdarın yönetme eyleminin başarısını sadece onda olması gereken nitelikler ile sınırlamamaktadır. Bunun yanında yönetme eylemine odaklanarak nasıl yönetirlerse iyi bir yönetimin oluşacağına ve dolayısıyla “iyi” hükümdar olunabileceğini de izah etmektedirler.

İyi hükümdarlık için siyasetnamelerde vurgulanan ilk ve belki de en önemli ilke istişare ilkesidir. Siyasetnamelerde hükümdarın bir insan olarak yönetimin konusu olan her şeyi bilme olanağının zor olduğu belirtilir. Dolayısıyla bu kısıtlılık ile hareket ederse yani yönetme işinde bazı “ehil” kişilerin görüşüne başvurmaz ise hata ve zulüm yapmaya başlayacaktır. Zulüm ise bir devleti yıkacak en önemli şeylerden birisi olarak siyasetnamelerde kullanılmaktadır. Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde siyasetnamelerin tamamında hükümdara istişarenin öğütlenmesi anlamlı hale

¹⁰⁸ Burada bahsedilen sorular doğal olarak basitleştirilmiş bir çıkarımı ifade etmektedir. Çünkü her yönetim kültürü içerisinde en üst yöneticinin nasıl başa geleceği az ya da çok inceleme konusu yapılmaktadır. Ancak burada kastedilen Batı siyasi düşünce tarihinde görülen hükümet etme biçiminin ne olacağına ilişkin tartışmaların ve bununla beraber şekillenen yönetim sistemi arayışlarının siyasetnamelerde geçirtilmesidir. Ayrıca bu sorulardan biri diğerinden daha önemli ve öncelikli olarak görülmemelidir. Çünkü daha önce değinildiği üzere “Batı hükümdar aynalarında” da öne çıkan arayış iyi yönetimin nasıl mümkün olacağı sorusu etrafında şekillenmektedir.

¹⁰⁹ Hasan Kafi Akhisari (2018: 56) “Akıl gibi bir idareci, adalet gibi bir koruyucu, gerçek (hak) gibi bir kılıç, doğruluk gibi bir yardımcı yoktur” sözünü aktararak yönetimin akıl, adalet, gerçeklik ve doğruluk gibi kavramlar temelinde gelişmesi gerektiğini belirtir.

gelmektedir. Ali Bin Ebi Bekr El-Herevi (2016: 81-82) hükümdarın, istişare ile hareket etmesinin sağlayacağı faydaların şöyle belirtir:

“...Bu şekilde düşünüp tartarak hareket etmenin iki faydası vardır. Birincisi o kimse kendisini hata ve hoş görülme yen hareketlerden korur. İkincisi de görüşünde isabet etmek, adalete tabi olmak ve kendi arzularından sakınmakla mümkün olacağından kendisini uygun olmayan işten uzak olmasına vesile kılar.”

Siyasetnamelerde hükümdarın istişare ile hareket etmesi gerektiği öğütlenirken bir yandan da yönetimi elinde bulunduran hükümdarın bu yetkiyi bizzat kendisinin kullanması gerektiği vurgulanmaktadır. Şeyhoğlu Mustafa (2013: 64- 65) bunun sebebini şu şekilde izah eder:

“*İnsanlar arasında hüküm eyle* (Sa’d Suresi-26) bu, padişahın halk içinde hüküm etme kligi bizzat kendisinin yapması ve gayret etmesini; bunu başka kimselere bırakmamasını söyler. Çünkü devletteki beyler ile naiplerin tebaaya ve orduya şefkat ve sevgisi padişahınki gibi olmaz. Bu sadece padişapta vardır...”

İyi hükümdarlık için siyasetnamelerde öğütlenen bir başka önemli husus ise tarihsel tecrübenin ihmal edilmemesidir.¹¹⁰ Bu açıdan siyasetname yazarları, hükümdarlara kendilerinden önce yaşamış iyi ve adil hükümdarların hayatlarını detaylıca öğrenmelerini salık verirler. Siyasetnamelerde bir zamanlar yaşamış adil yöneticilerden (hikâye veya gerçek) bahsedilerek ideal yönetici tipi geçmişe atıf yapılır. İyi yönetim inşa etmek isteyen yöneticilerin önceki tecrübelerden ders çıkarması tavsiye edilir. Bu tecrübeyi canlı tutacak ve yansıtacak kıssalar veya tarihsel anlatılara sıklıkla yer verilir.

Siyasetnamelerde iyi hükümdar adil ve ahlaklı olarak resmedilmektedir.¹¹¹ Abdüsselam El-Amasi (2012: 93-96) adil ve ahlaklı hükümdarın özelliklerini on iki maddede toplamıştır:

- 1) Hükümdar (en üst yönetici) her konuda kendini halkının yerine koyarak karar vermeli ve kendisi için istemediği şeyi halkı için de istememelidir.
- 2) İhtiyaç sahiplerini kapısından çevirmemelidir.

¹¹⁰ Örneğin İbrahim Müteferrika (2000: 33-34) bu bakımdan tarih ilminin önemli olduğunu belirtmektedir.

¹¹¹ Sultan Murad Han (2017: 78) “Sultanlar ellerinde terazi tutmuş bir kimseye benzerler” diyerek hükümdarın adalet konusundaki merkezi-dağıtıcı rolünün önemini belirtmektedir.

- 3) Hükümdar kendi arzu ve istekleri ile meşgul olmak yerine kamusal işlere vakit ayırmalıdır.
- 4) Her işi nezaket ve yumuşaklık ile yapmalı zora başvurmamalıdır.
- 5) Halkı kendinden hoşnut etmek ve Allah rızasını kazanmak için çok çalışmalıdır.
- 6) Hükümdar Allah rızasını, insanların kınama ihtimali için ihmal etmemelidir.
- 7) Halkın sükûn ve merhamet talebini dikkate almalıdır.
- 8) Hükümdar sözünde durmalıdır.
- 9) Hükümdar alim ve salih kişiler ile sık sık buluşmalı ve onların nasihatlerine kulak vermelidir. Hükümdarın istek ve arzularına uygun görüş bildiren alimlerden sakınmalıdır.
- 10) Övünme, kibir ve gazaptan uzak durmalıdır.
- 11) Hükümdar kendisi zulmetmemeli bununla birlikte diğer yönetici ve memurların da zulüm etmesine engel olmalıdır. Çünkü hükümdar emri altındaki yöneticilerin zulmünden de sorumludur.
- 12) Akıl sahipleri ve ehil kişiler ile istişareden vazgeçmemelidir.

Görüldüğü gibi Abdüsselam El-Amasi hükümdarın iyi olabilmesini adalet ve ahlak çerçevesinde açıklamaktadır¹¹². “Kendisi için istemediğini halkı için de istememek” biçiminde ahlak felsefesinin en temel ilkelerinden birisi ile hükümdara sınırları hatırlatan bu ilkeler, siyasetnamelerin üzerine inşa edildiği zemini belirtmektedir. Burada vurgulanan ahlaki ilkeler çalışmanın ilk bölümünde değinilen İslami ahlak alanı ile ilişkilidir. Dolayısıyla bu ve benzeri ahlaki öğütler ve öneriler bir süreklilik içermektedir.

Siyasetnamelerde belirtilen bu ilkeler ve değerler toplandığında aslında erdemli bir yönetici profili önerdikleri anlaşılır. Tasavvufî, dini-geleneksel ve felsefî ahlak

¹¹² İyi yönetimin hükümdarlar yoluyla nasıl gerçekleşebileceği konusunda Sultan Murad'ın (2017: 56) temel önerileri ise oldukça kısadır: Akıl, ileri görüşlülük (basiret) ve sağlam kanunlardır.

argümanlarının hepsinin işaret ettiği erdemli hükümdar ahlaken sorumluluk hissetmelidir. Bunun yanında hükümdara öğütlenen ahlaki faziletlerin ve sakınması gereken reziletlerin en büyük kaynağı dindir. Bu çerçevede Türk-İslam siyasi düşünce tarihinde en üst yönetim ister peygamber-kral, isterse kurul yönetimi veya halife/sultan/hükümdar/emir olarak belirtilsin daima adalet ve ahlak çerçevesinde incelenmektedir.

Siyasetnameler hükümdarlığın iyi veya kötü olmasının ayrımı üzerinden değerlendirilirken hükümdar merkezli bir okumaya maruz kalmaktadır. Bu Osmanlı veya geleneksel imparatorluklar döneminde hükümdarın önemi ile ilişkili bir okuma biçimidir. Ancak siyasetnameleri salt hükümdar merkezli değerlendirerek yönetim düşüncesini betimlemek eksiklik olacaktır. Yönetimde ahlakı anlamak, hükümdar dışındaki diğer yönetici ya da kamu görevlilerinin durumunu sorgulamayı da gerekli kılmaktadır.

3.3.2. Vezirler ve Diğer Üst Düzey Kamu Görevlilerinin Ahlakı

Siyasetnameler yönetim ile ilgili öğütlerine hükümdar ile başlar ve öğütlerin önemli bir kısmını hükümdar ile ilgili konular teşkil eder. Hükümdar ile ilgili bir önceki bölümde değinilen nitelik ve beklentileri sıralandıktan sonra, genellikle vezirlik ve diğer üst düzey kamu görevlileri ile ilgili öğütlere geçilir. Bu yolla devleti bütünlüklü olarak inceleme zemini oluştururlar.

Vezir kelimesinin kökeni ve vezirliğin kurumsal olarak nereye dayandığı ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte (Hançabay, 2017: 38-53) vezirlik Doğu yönetim geleneğinde çok önemli görülmüştür. İslami dönem ile birlikte de bu sürmüştür ve yönetim kültürünün önemli bir ögesi olmuştur. Siyasetnameler de bu önemli kuruma kayıtsız kalmamışlar ve hükümdarın idari anlamda “iyi” ya da “kötü” olmalarını seçeceği vezir ve diğer kamu görevlileri ile birlikte değerlendirmişlerdir. Kadı Hüseyin B. Hasan (2018: 64) “*Vezir devletin kutbu ve en büyük destekçisidir. Sultan onun işleri çekip çevirme özelliğinin nuru ile aydınlanır*” şeklindeki ifadesi ile vezirliğin yönetim kültürü içerisindeki konumunu belirtmektedir.

Siyasetnamelerde vezirliğin yönetimdeki rolü için kullanılan önemli bir metafor “çadır-devlet”tir. Şeyhoğlu Mustafa (2013: 140) bu benzetmeyi şöyle izah eder:

“Şimdi eğer bir memlekette olgun, şefkatli, sayılır ve sözü geçer bir vezir yoksa padişahlığın heybeti ve güzelliği olmaz. Örneğe bakalım: Padişahlık çadıra benzer, o çadırın direği de doğru fikir sahibi, feraset ehli ve varlıkların sırrını anlayan hikmet bilen bir vezirdir. Çadırın tınabları, 16 ipleri de büyük küçük beyler, ordu komutanı gibidir. Nayipler ve mutasarrıflar da tınap iplerinin geçirildiği halkalara benzer. Çadırın kazıkları ise padişahın adaleti ve insafı yerindedir... Şimdi vezirlik padişahlık çadırının direği yerindedir. O direk yüce, yüksek ve kuvvetli olunca padişahlığın çadırı güçlü, dayanaklı, sağlam, heybetli ve güzel görünümlü olur. İşte şimdi direktteki dört özelliği bulunduran vezir lazımdır. Bu özelliklerin birincisi doğruluk, ikincisi yücelik, üçüncüsü sebat ve kararlılık, dördüncüsü de tahammül ve dayanıklılıktır.”

Siyasetnamelerde vezirliğin gerekliliği konusunda dini ve akli gerekçeler sunulmaktadır. Dini temellendirme, Hz. Musa’nın kendisine Hz. Harun’u yardımcı olarak istediği Kur’an kıssası ile beraber hadislerle dayandırılmaktadır.¹¹³ Ahmed Bin Hüsameddin Amasi (Yılmaz, 2016: 455) peygamberlerin bile yardımcı ihtiyacı olduğu göz önüne alındığında hükümdarın da yönetme işinde vezire mutlaka ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Kadı Hüseyin B. Hasan (2018: 64) da “Kitap ve Sünnetin vezir istihdamının caiz olduğunu açıklıkla ifade ettiğini belirtmiştir” diyerek konunun dini açıdan da övülen ve gerekli olan yönünü hatırlatmaktadır.

Bunun yanında yönetme işinin tek başına hükümdarın altından kalkılamayacağı bir sorumluluk olduğu gerekçesi ile vezirliğin gerekliliği ve önemi anlatılmaktadır. Hasan Kafi Akhisari (2018: 60), Koçi Bey (2008: 41), Lütfi Paşa (2017: 29-37), Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1969: 10) ve Hasan Bey-zade Ahmed Paşa (2017: 31-31) gibi siyasetname yazarları bu konuyu eserlerinde benzer bir tema ile ele almıştır. Bütün bu eserlerde vezirlik yapacak kişinin nitelikleri ile ilgili açıklamaları, Pir Mehmed Zaifi’nin (2013: 90) şu ifadelerinde toplanabilir:

“Vezir olmak için birçok sıfat gerekir: erdemlilikte parmakla gösterilen, akıllılıkta kendine işaret edilen, her konuda tecrübeli, hak yolun yolcusu, parlak görünümlü, güzel yüzlü, cömert yaratılışlı, doğru tabiatı, anlayışlı, akıllı, bilgili, çok bilen, güvenilen, mert, uzağı gören, sözünü bilir, halkın beğenisini kazanmış, sözünde yalan olmayan, dinlemekten usanmayan, ahlak ve cömertlik madeni, emre itaatte iki yüzlülük göstermeyen, acizliği olmayan, iyilikte benzeri bulunmayan...”

¹¹³ Bu bağlamda en sık kullanılan “Allah bir hükümdarın iyiliğini istediğinde ona salih ve öğüt veren, unuttuğunda hatırlatan ve yardım istediğinde yardım eden bir vezir nasip eder” (Yılmaz, 2016: 455) hadisidir.

Bu ifadelerin işaret ettiği en önemli alan vezirliğin ahlaki alandan bağımsız düşünülmemeyeceğidir. Çünkü siyasetnamelerde vezir tasvirleri sorumluluğunun önemi ile orantılı olarak yüce ahlaklı birisi olması yönündedir. Öte yandan Tablo 9’da belirtildiği üzere siyasetnamelerde vezirlik Allah’a, hükümdara ve tebaaya karşı yükümlülükleri ile değerlendirilmektedir. Her üç alanda da (adalet yönü bakımından sorumluluk alanı) vezirlik adalet ve ahlak merkezli olarak siyasetnamelerde incelenerek ideal vezirin sorgulaması yapılmıştır.

Siyasetnamelerde sadece vezirler değil diğer üst düzey kamu görevlileri de konu edilmiştir. Örneğin vali olacak kişide aranacak şartlar ve nasıl yöneteceği, katiplerin önemi ve seçilmesindeki kriterler, kadıların seçimi ve niteliği gibi konulara bazen ayrı başlıklar altında bazen ise genel ifadeler ile değinildiği görülmektedir. Çoğu kamu görevleri isim isim belirtilerek bunun genel yönetim içerisindeki rolleri ve işleyişi hakkında bilgiler verilmektedir.¹¹⁴ Bu bakımdan vali, kâtip, kadı ve diğer üst düzey idari görevlerin hepsinde temel kaygı ve beklenti, liyakate dayalı bir seçim ile vezirlikteki gibi iyi yönetimin gerçekleşmesi yönündedir.¹¹⁵

Siyasetnamelerdeki vezirlik ile ilgili beklentilerin ve kriterlerin, hükümdarlık ile bütüncül bir görüntü arz ettiğini söylemek mümkündür. Esasen vezirlik dışındaki diğer üst düzey kamu görevlileri (nişancı, kâtip, vali, kadı, hacib vb.) ile ilgili önerileri de bu çerçevede değerlendirmek siyasetnameleri anlamak adına önemlidir. Bu çerçevede vurgulanması gereken önemli bir nokta siyasetnamelerin hükümdar merkezli değerlendirilmesinin hatalı ve eksik olacağıdır. Kuşkusuz siyasetnamelerin yazıldığı dönem geleneksel imparatorlukların görüldüğü, modern yönetim biçimlerinin ve teorilerinin henüz oluşmadığı zaman dilimidir. Söz konusu yönetim biçiminin de en belirgin özelliği hükümdar/hanedan/saray/konak merkezli olmasıdır. Fakat bu durum

¹¹⁴ Gelibolulu Mustafa Âli (2015: 101) üst düzey kamu görevlileri için ayrı ayrı öneriler sunmakta ve önerilerin sonuçlarını belirtmektedir. Örneğin nişancılik görevi hakkında “devlet kuşu daima tuğranın kafesinde beslenir ve saltanata ilişkin hükümlerin gücü onların kaleme aldığı yazılar ile kendini gösterir” demektedir.

¹¹⁵ Lütfi Paşa (2017: 43) veziriazamın “Divan’a tedbirli, akıllı ve mal tahsil etmekten anlayan, ağırbaşlı defterdarlar ataması” gerektiği ve “onlara bağımsızlık verip, işleri kendilerine bırakmalı” yaklaşımı bu konuda önemli bir ifadedir. Bu yaklaşım yönetim felsefesi olarak çok boyutlu incelenmeye değer kavramlar içermektedir. Basiret, akıl, liyakat, iş bölümü, inisiyatif gibi yönetim düşüncesinin hemen her dönem öne çıkan ilk göze çarpan önemli kavramlardır.

hükümdar dışındaki bürokrasinin siyasetnamelerde göz ardı edilmesini getirmemiş, aksine birbirinin tamamlayıcısı olarak sunulmuştur.

3.3.3. Yönetici Ahlakının Göstergesi Olarak Liyakatli Kamu Görevlisi Seçmenin Önemi

Siyasetnamelerde memurların işbaşına gelme şekilleri önemli görülmektedir. Bu bağlamda kamu görevlisi olacak kişilerin, vezirlik ve diğer üst düzey kamu görevlilerinde olduğu gibi bazı nitelikler taşıması beklenmektedir. Bu seçme işinde ise hükümdar ve vezire sorumluluk yüklenmektedir. Liyakate dayalı kamu görevlisi seçme yöneticilerin en büyük ahlaki sorumluluğu olarak belirtilebilir. Çünkü tebaa hükümdara Allah'ın emaneti olarak kabul edilmektedir. Bu emaneti koruyup kollamak (çoban-kral) için yönetici ehil kişiler seçmek zorundadır. Bu zorunluluğun pratik olarak da yansıması görülebilir. Dolayısıyla siyasetnamelerdeki liyakat-ahlak ilişkisini bu temel çerçevesinde değerlendirmek, yönetim ahlakını daha somut yönleri ile de görmeyi kolaylaştırmaktadır.

İbn-i Firuz (2012: 305) kamu görevlisi seçimini adalet ile ilişkilendirmektedir; *“Halka adaletle davranmak isteyen sultan, memurlarını iyi seçmeli ve aile reisinin ailesini gözetmesi gibi onları gözetmelidir. Bu da ancak adalet sayesinde olur.”* Kamu görevinin, layık olmayan kişilere verilmesini “memleketin harap olma sebebi”¹¹⁶ olarak yorumlayan İbn-i Firuz (2012: 271-273) bunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Gerçekte, işe yaramaz, kötü memurların yaptıkları zarar vücutta insana yaramayan gıdaya benzer. İnsan bu gıdadan azar azar yer ve midesinde zararlı bir karışım meydana gelir. Zamanla artan bu madde sinirlere, damarlara da tesir ederek insanı hasta eder. Kuvvetten düşen kişi doktora gitmeye mecbur kalır. Fakat doktor da buna çare bulamaz ve kişi bir türlü rahat yüzü göremez. Belki uzun süren bir ilaç ve tedavi sürecinden sonra kişi iyileşebilir. Buradan anlaşılmalıdır ki memurların halka bir günde verdikleri zarar, adaletli bir sultanın belki de uzun bir zaman göstereceği adaletli yönetim gideremez.”¹¹⁷

Hasan Kafi Akhisari (2018: 40) Osmanlı yönetimindeki aksaklıkların ve bozulmaların temelinde yatan üç sebep sıralamaktadır. Bunlar adaletin bozulması, istişarenin terk edilmesi ve askerlik sisteminin bozulmasıdır. Adaletin ortadan kalkmasını ise çok pratik

¹¹⁶ Şeyhoğlu Mustafa (2013: 152) “İşleri ve mevkileri gerçek sahiplerine, layık kişilere vermemek, bütün din ve dünya işlerinin bozulması demektir” şeklindeki ifadesi ile liyakat ve nizam arasında ilişki kurmaktadır. Liyakat ve nizamın bozulması arasındaki ilişkiyi Hasan Bey-zade Ahmed Paşa (2017: 31) da aynı ifadeler ile belirtmektedir.

¹¹⁷ Liyakat konusunda aynı benzetmeyi, benzer ifadeler ile Abdüsselam el- Amasi (2012: 98) de kullanmaktadır.

gerekçelere dayandırmaktadır. Hüsn-i siyasetin (kurallara uygun işleyen yapı) ihmali adaleti bozmuştur. Bu ise kamu görevlerinde bulunacak kişilere ve mevkilere ehil olanların alınmaması ile olmuştur. Dolayısıyla ülkedeki adaletin bozulmasında birinci sebep liyakatin çökmesi olarak gösterilmiştir. Ayrıca Akhisari (2018: 58) hükümdara adil olması yönündeki tavsiyesinde ilk yapması gerekenin “her işi ve maslahatı ehil olana emanet etmesi” olarak somutlaştırmaktadır.¹¹⁸

Lütfi Paşa (2017: 43) eserinde adalet dairesi yaklaşımını ve hazinenin önemini anlatarak başlar. Buradan da hazinenin zulüm ile olmayacağını belirterek devam eder. Ona göre hazinedeki düzenin korunması için geliri giderden fazla yapmaktan ve askerleri çoğaltmaktan kaçınılmalıdır.¹¹⁹ Askerlik ile ilgili bütün kayıtların yazılı olarak tutulması gerektiğini ve kayıtların karar verme sürecinde dikkate alınmasını öğütler.

Güçlü devlet olmayı şeriata uyan devlet olarak, şeriata uymanın önemli göstergelerinden ve emirlerinden birisi olarak da liyakat ile kamu görevlisi seçmek olduğunu belirten Veysi (2011: 104) güçlü devlet olmak ile liyakat arasında doğrudan bir bağ kurmaktadır. Ali Bin Ebi Bekr el-Herevi (2016: 75-85) ise vezirlikten başlayarak temel kamu görev alanları için tek tek başlıklar açarak uyulması gereken ilkeleri adalet-liyakat çerçevesinde inceler.

Gelibolulu Mustafa Âli (2015: 118-121) bürokrasi içerisindeki kişilerin daima daha üst mevkileri istemesini bir “nefs hastalığı” olarak yorumlamaktadır. Ayrıca liyakatli kişilerin kişisel çekişmelerden dolayı görevden alınmasını ise zulüm (adaletin karşıtı olarak) olarak niteler. Pir Mehmed Za’ifi de (2013: 103) kamu görevlilerine iş verilirken onların ilgi ve kapasitelerine göre davranma konusunu “*sakın önemli işleri küçüklere buyurma, çünkü tilki asla kavga kurdu olamaz, güvercin gagasını ve pençesini tunçtan yapsa bile şahin gibi savaştıramaz*” şeklinde ifade etmektedir.

Liyakatin burada vurgulanan anlam ve adalet ile ilişkisi yönünde genel görüş birbiri ile benzerlik göstermektedir. Ancak Sivas Mutasarrıfı Abdi Efendi bu siyasetnameler içerisinde farklı bir yaklaşım ile kavramın akli ve toplumsal açıdan sorgulamasını

¹¹⁸ Hasan Kafi Akhisari (2018: 58) liyakatin Allah’ın emri olduğunu belirtir. “Allah size emanetleri ehline vermenizi emrediyor” (Nisa: 4/58) ayeti, bu çerçevede, hem Akhisari’nin hem de diğer siyasetnamelerin sıklıkla liyakat konusunda atıf yaptıkları ayettir.

¹¹⁹ Lütfi Paşa (2017: 36) hazinede ölçülülüğü “daha fazla biriktirmek kılıç azlığına sebep olur, biriktirmekten sakınmak gerek” şeklinde öğütlemiştir.

yaparak gerekliliğini kanıtlama yoluna gider. Devlet işlerinde liyakati sağlamaktan daha önemli ve öncelikli bir konu olmadığını söyleyen Sivas Mutasarrıfı Abdi Efendi (2017: 57-58) bunun aksini ise büyük ihanet olarak tanımlamaktadır. Ehil olanın ve olmayanın kriterinin ne olduğu sorusunu ise şu şekilde cevaplamaktadır (2017: 59-60):

“Gariptir ki meslekleriyle alakasız konularda sahip oldukları meziyetlerden dolayı ehil görülen kişiler, bu meziyetlere sahip olmadıklarında mesleklerinde ehliyetsiz kabul edilmektedir... Bununla beraber bir kişinin kâmil insanlarda bulunan ilmi melekelerin tümünü ve yaratılış bilgilerini şahsında toplaması ve hükümleri uygulaması, son derece zordur ve bunları bir arada bulmak mümkün değildir. Bununla beraber mesela; bir kişi askeriyede ise o yolun ilmihalini hakkıyla öğrendiği zaman, yani kumandası altında bulunan askerleri askeri kanunlar ve savaş kanunlarına göre iyi idareye... zaten cesur ve kahraman oldukları için ehil kişilerdendir. Mülkiyedeysen, mülkiye kanunları ve mevki kuralları üzere işlerin düzenlenmesinde her taraftan muktedir bulunduğu ve ilim yolundaysa mesleğine gerekli olan yüksek ilimlere, şer’iyyeye ve diğer bilgilere; kitabet mesleğinde ise imla ve inşaya, kısacası hangi hizmet, sanat, çiftçilik ve ticaret yolunda ise ona bağlı bilgiye vakıf olduğu zaman, o kişinin yeteneğine hükmedilir.

Bunun aksine olarak kişi sahip olduğu işin ilmihalini bilmez ise, velev ki mesleğinin dışında pek çok yeteneğe sahip olsa bile o işte yeteneğinin olmadığını hükmedilir.”

Bu çerçevede liyakati akıl ve hikmetin gereği olarak tanımlayan Abdi Efendi, her işin gerekliliğinin farklı olmasından dolayı pratikte bunun nasıl işlemesi gerektiği ile ilgili de oldukça önemli bir çerçeve sunar (2017: 60-61):

“İnsan fertlerinin hepsi aynı fitrat üzere ve tek bir düzende yaratılmamıştır. Her sınıf ve tabakanın yaratılışları farklı şeylere kabiliyetlidir... İşlerin farklılığı ve gerekleri, bilgi ve kabiliyetin de farklı olmasını icap ettirir. Bunun gibi bu doğru yol üzere her işe yetenekli kişiler seçilir, yani kişiye iş aranmayıp, işe kişi arandığı zaman doğal olarak her işin ehli ve işlerin tümünün adamını bulmak imkân dairesi dahilinde olur ve işlerin bir diğerine nispetle üstün ve teşvik edici olduğu kadar, insanın da birbirine kıyasla üstün ve şerefli bulunabileceği düşünüldüğünde, bu durum iddiamıza delil olur.”

Buraya kadar yapılan alıntılarda görüldü ki siyasetnamelerde liyakat doğrudan biçimde adalet ile ilişkilidir. Zulüm de liyakatsiz uygulama ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda, adalet dairesi yaklaşımındaki adalet aslında yönetim pratiklerine yansıyan bir yöne sahiptir. Yönetimsel pratiklerde adalet-liyakat ilişkisi Şekil 5’te “yönetim ahlakı dairesi” şeklinde formüle edilmiştir.

3.3.4. Yöneticilerin Denetim Görevi

İdarenin denetlenmesi günümüzde çoğunlukla “hukuk devleti” ilkesi ve düşüncesi ile özdeşleştirilmekte ve kullanılmaktadır. En azından idarenin hesap verebilirliği, şeffaflığı gibi yakın dönemde kamu yönetimini etkileyen bu kavramlar ve uygulamalar

(Eken, 2005) zinciri en temelde yönetimin sorumluluğu üzerinden hareket etmektedir.¹²⁰ Bu çerçeveden yani yönetenlerin sorumluluğu kapsamında düşünüldüğünde siyasetnamelerde yöneticiler en üst yönetici olan hükümdara,¹²¹ o da siyasetname dili ile “*padişah-ı hakiki*” olan Allah’a karşı sorumlu varsayılmaktadır.¹²² Türk-İslam yönetim tarihinde “Mezalim Divanı” türünde bir yapı bu denetimin en etkili aracı olarak varlığını sürdürmüştür.¹²³

Siyasetnamelerde hükümdarın kamu görevlilerini denetlemesi için önerilen şikâyet dışındaki mekanizma iyi müfettişler veya casuslar seçmesidir (Gelibolu Mustafa Âli, 2015: 97). Bu konu siyasetnamelerde “hükümdarın sadece kendi eylemlerinden değil aynı zamanda tüm kamu görevlilerinin eylemlerinden de sorumlu olduğu” düşüncesi ile desteklenmektedir. Dolayısıyla hükümdar, aldatılma ihtimaline karşı “adil ve ahlaklı” kişilerden seçeceği denetçileri aracılığı ile yönetimdeki bozukluklardan haberdar olmalıdır. Aksi zulüm doğurur. Zulüm ise bilindiği gibi siyasetnamelere göre devleti yıkan en büyük felakettir.

Siyasetnamelerde kamu görevlilerinin denetlenmesi salt hukuki veya idari bir konu değildir. Bir aile babasının aile fertlerinin durumunu gözetip bilmesi ile benzer biçimde önce hükümdara sonra da vezire bu görev yüklenmektedir. Yani bu denetleme alanı bir ahlaki yükümlülük de içermektedir. Çünkü tebaa padişaha Allah’ın emaneti olarak belirtilmektedir. Bu bakımdan siyasetnamelerde hükümdara ve onunla birlikte vezire sürekli dikkat halinde olmak öğütlenmektedir.

Siyasetnamelerde denetimin sonucu olarak cezalarda da adaletli olunması gerektiği belirtilmektedir. Bu bakımdan Ahmed B. Hüsameddin Amasi’nin (Yılmaz, 2016: 367) genel toplumsal düzen için belirttiği “*iyilere karışma, orta hallilere iyiliği teşvik et,*

¹²⁰ Yöneticilerin sorumluluğu, günümüz yönetim biçimlerinde halka sorumluluk olarak gelişmiştir.

¹²¹ Veziriazamlık Osmanlıda en yüksek makamdır. Ancak siyasetnamelere göre (örneğin Lütü Paşa) her şeyin nihai sorumluluğu hükümdara aittir (Fodor, 1999: 287). Dolayısıyla idaredeki tüm aksaklıklara karşı hükümdar sürekli bir dikkat halinde olmalıdır.

¹²² Siyasetnamelerde idarenin denetimini hükümdar üzerinden, siyasal teolojik zeminden yapılmaktadır. Örneğin Gelibolu Mustafa Âli hükümdarın denetimini adalet ilkesi, Allah korkusu ve liyakat uygulamaları ile ele almaktadır (Türk, 2017: 148).

¹²³ Osmanlılarda “mezalim divanı” türünde bir örgüt yoktur. Osmanlılar bu yetkiyi bir divan yerine “Divan-ı Hümayun” başta olmak üzere dağıtmışlardır. Örneğin veziriazamın himayesinde İkinci, Çarşamba ve Cuma divanlarında şikayetler dinlenmiştir. Yine kazasker divanında, eyalet ve sancak divanlarında ve kadı mahkemelerinde de kamu hukuku alanına giren ve mezalime yönelik şikayetler kabul edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı’da mezalime ilişkin başvuru mercii sayısı artmış ve yaygınlaştırılmıştır (Tuğluca, 2016: 30).

kötüleri ise cezalandır” önerisi, yöneticinin denetim sürecine de uyarlanabilir. Yani adil ve ahlaklı kamu görevlilerine ilişmeme, orta hallileri iyiliğe teşvik ve zalim ve ahaksız kişileri ise cezalandırma şeklinde uyarlanabilir.

3.3.5. Memurların Ahlakı ve Yönetimde Yozlaşmanın Önlenmesi İçin Yapılması Gerekenler

Siyasetnamelerde yönetim ahlakının önemli bir alanı da memurlar ile ilgili öneriler ve tespitlerden oluşmaktadır. Siyasetnamelerin konu edindiği memurluk günümüzdekinden bazı yönleri ile ayrılrsa da kamu hizmeti sunan zümre olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede en tepedeki hükümdar, onun altında vezirler ile diğer üst düzey kamu görevlileri ve alt kademedeki memurlar siyasetnamelerin yönetim alanındaki öncelikleri olarak birbirini tamamlar. Üçüncü bölümün başlarında siyasetnamelerin ülkeyi ve yönetimi beden metaforu ile açıkladıklarına değinilmişti. Dolayısıyla bedendeki her bir organ gibi yönetim kademesinin her bir aşaması da yönetim içerisinde bir rol üstlenmektedir.

Kamu görevlilerinin seçiminde uyulması gereken ilkeler ve kamu görevlilerinin nasıl davranması gerektiği ile ilgili düşünceler bir üst başlıkta örnekleri ile belirtildiği şekilde siyasetnamelerde inceleme konusu yapılmıştır. Bu bağlamda liyakat adalet ve ahlak ile ilişkili bir kavram olarak belirtilmiş ve yönetimin taşıyıcı sütunu olarak ele alınmıştır. Ancak Osmanlı siyasetnamelerinin özgün yanlarından birisi de yönetimde bozulma olgusunu yoğun biçimde gündemlerine almalarıdır. Genel anlamda yönetimde yozlaşma olarak belirtilen rüşvet ve kayırmacılık gibi yolsuzluk türleri de Osmanlı siyasetnamelerinde öne çıkan sorun alanları olarak göze çarpmaktadır.¹²⁴

Defterdar Sarı Mehmet Paşa (1969: 42-44) kamu görevinde liyakatin anlamını ve bunun rüşvet ve kayırmacılıkla nasıl zedelendiğini şöyle ifade etmektedir:

“Makamları belli mevki sahibi kimselere vereler. Şeriatden ve dünyada olup bitenlerden haberdar olmayıp başaramayacak olanlara vermeyeler.

Kayıрма, rica veyahut rüşvet ile vermeyeler.

¹²⁴ Yolsuzluk, rüşvet ve kayırmacılık gibi yönetimde yozlaşmanın somut alanlarına özellikle 16. yüzyıldan itibaren yazılan siyasetnamelerde yoğunlaştığı göze çarpmaktadır.

Geçmiş bütün devletlerde vatana ve millete ziyanlıkların, batmanın, karışıklık ve bozuklukların, “Emanetleri ehline veriniz” sözü ile iş görmekte ihmal yüzünden meydana geldiği herkesçe kabul edilmiştir.

İş erleri ve işbilir mutedil kimseler beyzade değildir deye bir köşeye atılarak unutulmayup o gibilere uygun olan devlet makamlarının verilmesinde faide çoktur. Rüşvetle ehliyetsize ve zalimlere devlet hizmeti vermekten çok çekinmek lazımdır. Zira o gibi adamlara rüşvetle devlet hizmeti verilmek reaya mallarını yağmaya izin verilmeyi kapsar. Zira verdiği rüşvete karşılık lazım.”

Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın alıntılanan bu paragrafı ile işaret ettiği üzere rüşvet ve kayırmacılık yönetsel yozlaşmaya yol açmakta, adaleti bariz biçimde zedelemekte ve zulme sebep olmaktadır. Katip Çelebi (2016: 114-115) de benzer bir yaklaşım ile görevlerin ehline verilmeyişinin bir yöntemi olan rüşvet konusunu akli ve şer’i bakımdan şu ifadeler ile eleştirir:

“Bu iğrenç iş (rüşvet), Müslüman olmayan hükümdarlar arasında bile yasaklanmış ve ayıplanmıştır. Zira rüşvet, hakkın ortadan kalkmasına ve batılın hükmünü yürütmesine sebep olduğundan, adil bir kanuna ve ölçülü bir akla aykırıdır. Şer’an haramlığı hususunda şüphe yok iken ve isim değiştirilerek eskiden gizlice alınırken, “bunun hazineye faydası ve yardımı vardır” diye ilan ettiler.”

Koçi Bey ise yönetimde “her türlü kötülüğün tohumu” olarak rüşveti ve kayırmacılığı “dinin satılması” anlamında kullanılmaktadır. O diğer siyasetname yazarları gibi bunun adaleti ve nizamı nasıl bozduğunu sıklıkla tekrarlar. Bunun da ötesinde rüşvetin nasıl ortadan kaldırılacağı ile ilgili bazı öneriler de sunar (2008: 77-93). Bu önerilerinin temelinde ise liyakate dayalı bir sistemin işleyişi bulunmaktadır. Benzer şekilde Ahmedi (2011: 64) “tamahkar insana iş verme” diyerek bu ahlaki reziletin yönetimde doğuracağı sonuçları belirtmiştir.

Ahlak, siyasetnamelerde memurlar ile ilgili bölümlerde hem düşünsel hem de pratik boyutları ile ifade edilmektedir. Siyasetnameler tecrübi/pratik yönleri öne çıkan metinler olmakla birlikte, eser sahiplerinin kullandığı kavramlar ve deyimler yönetim ahlakının felsefi ve düşünsel boyutlarına işaret etmektedir. Bu bakımdan rüşvet, yolsuzluk ve kayırmacılık gibi yönetimde ahlaki yozlaşmaların ifade edilmesi, yönetim ahlakının Allah’a karşı (kulluk), nefesine karşı ve padişaha karşı (idari sorumluluk) olan irtibatı ile anlaşılabilir.

Rüşvet, kayırma ve yolsuzluklar ile ilgili bu vurguların yanında yönetim düşüncesi açısından önemli bir başka konu da bir kamu görevlisinin üst otorite tarafından görevinden alınmasını ifade eden “azil” meselesidir. Siyasetname yazarları tıpkı göreve

gelmede liyakatin öneminin aşikâr olduğunu vurguladıkları gibi, azil konusu üzerinde de titizlikle durmaktadırlar. Çünkü hırs sahibi insanlar, iftiralar yolu ile birilerinin görevinden alınmasına sebep olabilir. Bu bakımdan hükümdar veya onun altında diğer üst düzey yöneticiler astı hakkında bir şikâyet geldiğinde onu hemen azletmek yerine gerçeği araştırmalı ve ortaya çıkarmalıdır.

Siyasetnamelerde yöneticilerin ya da memurların yukarıda sayılan türden yozlaşmalar veya başka hatalar yapma ihtimali sıklıkla hatırlatılmaktadır. Bunun engellenmesi için önerilen temel çözüm yolu da yine adalet ile yönetmektir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa'ya (1969: 46) göre “*devlet sahipleri hak üzere davranıp rütbeleri yeterli olanlara vermekte adalet gösterirlerse rüşvet vermek lazım gelmez*”. Sonrasında ise meritokratik uygulamaların yani liyakat ilkesinin her kademedede mutlaka işler kılınmasıdır. Buna rağmen yine de hatalı davranışta bulunacak kamu görevlileri çıkması halinde idari denetim türünden bir denetimin uygulanması öğütlenir.

Siyasetnamelerde siyasi otoritenin nasıl el değiştireceği konusu çok fazla incelememiştir. Yani saltanata dayalı monarşi ile ilgili sorgulama Osmanlı siyasetnamelerinde dikkat çekmez. Fakat hükümdarın hangi niteliklere sahip olması, nasıl yönetmesi ve hangi özellikler ile kendini donatması gerektiği siyasetnamelerdeki öncelikli konu olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca hükümdar ile birlikte vezirler ve diğer kamu görevlilerinin de detaylıca incelenmesi, her biri için ayrı ayrı öneriler sunulması, aslında siyasetnamelerin önerdiği bürokratik mekanizmalar ve kamu görevlilerinin adalet ve ahlak çerçevesinde örgütlenirse hükümdara yönetim bakımından çok fazla iş kalmayacağını göstermektedir. Hükümdar liyakati sağlamakla aslında yönetim alanında büyük bir yükten de kurtulmaktadır.

İyi yönetim için siyasetnamelerin yukarıdaki hususları tamamlayıcı öneriler sunduğu da görülebilmektedir. Örneğin liyakat ile bağlantılı olarak yönetimde iş bölümü, yetki ve sorumlulukların belirlenmesi¹²⁵, mali konulardaki rasyonel yaklaşım, vergilerin adaletli olması ve düzgün toplanabilmesi (adalet dairesi) gibi bazı alt öneriler bu bağlamda değerlendirilebilir. Bununla birlikte özellikle ahlaklı hükümdar, ahlaklı kamu görevlileri

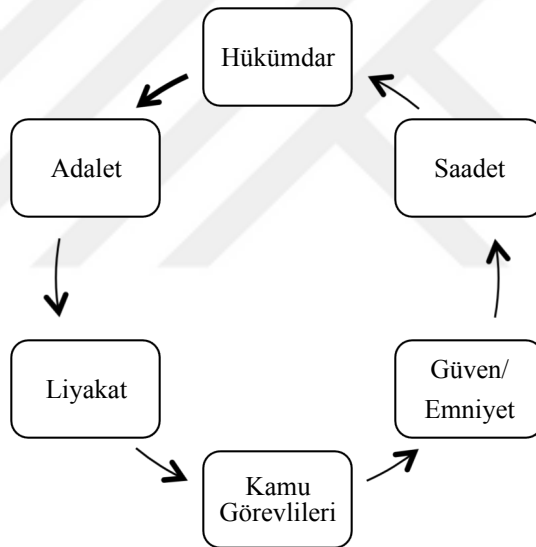
¹²⁵ Koçi Bey toprak sistemi ile ilgili “iki köy bir kişiye, bir köy de iki kişinin yönetimine verilmeye” (2008: 73) biçimindeki ifadesi ile buna dair önemli bir bakışı yansıtmaktadır.

ve ahlaklı toplumdan oluşan idealleri siyasetnamelerin iyi yönetim konusunda adaletin tamamlayıcısı olarak gördükleri bir alan olarak öne çıkmaktadır.¹²⁶

3.4. Yönetim Ahlakını Dairevi Düşünmek

Yönetim ahlakı alanı siyasetnamelerde üzerinde önemle durulan alanlardan birisidir. Bu ahlaki vurgular bir önceki kısımlarda değinildiği üzere başta hükümdar olmak üzere tüm yönetim kademesi için düşünülmüş bir öğütler zinciridir. Yönetim ahlakı dairesi olarak bu çalışmada kullanılan döngü (bkz. Şekil 5) ile adalet dairesi üst çerçevesinin altında iyi yönetim arayışının da döngüsel olduğu belirtilmektedir.

Şekil 5:
Yönetim Ahlakı Dairesi

Şekil 5'teki döngü, ahlak merkezli olarak gelişmektedir. Bu açıdan hükümdarın adalet ile yönetmesinin en büyük göstergelerinden birisi liyakate dayalı yönetmesidir. Siyasetnamelerdeki liyakat ve adalet birlikte bu çerçeve ile sık kullanılmaktadır. Liyakat ise yukarıda belirtilen nitelikteki kamu görevlileri ile gerçekleşme imkânı bulabilir. Bu yolla seçilen kamu görevlilerinin yürüttüğü yönetim mekanizması güven ortamını oluşturmaya sebep olur. Bu ise mutluluğun oluşup gelişmesine vesile olur. Bunun

¹²⁶ Tursun Bey'e (2013: 22) göre "mürüvvet şeriatı yener". Bu ve benzeri ifadeler İslam ahlak düşüncesinde sıklıkla dile getirilen "sevgi/merhamet-adalet" ilişkisinde dile getirildiği üzere ilkinin doğal ve birincil olduğu şeklindeki kullanım ile ilişkilendirilebilir.

sürdürülmesi için de hükümdarın gerekliliği önemlidir. Bu şekilde devam eden daire, ahlakın her bir aşamada önemini göstermektedir.

Siyasetnamelerin iyi yönetim arayışında bu sebeple karşımıza ilk çıkan aktörü/kavramı hükümdar olmuştur. Siyasetnamelerde iyi yönetim hükümdar merkezli düşünülmektedir. Bu siyasetnamelerin içerisinde bulunduğu siyasi düşünce ile uyumlu bir yaklaşımdır. Ayrıca eklemek gerekir ki hükümdarı sınırlamak için kullanılan şeriat ve örf de denetim anlamında etkin bir mekanizma oluşturamamıştır. Dolayısıyla hükümdara adalet ve ahlak öğütleri onun olası aşırılıklarını ve sonuçlarını göz önüne serme çabası olarak değerlendirilebilir. Hükümdarın adalet ile

Hükümdara adalet ile yönetmesi yönündeki tavsiye ve uyarılar adaletin hem ilahi hem de pratik yönleri düşünülerek gerçekleşmektedir. Bunun yönetim alanında en önemli göstergelerinden birisi ise kuşkusuz liyakattir. Liyakat sadece kamu görevlilerinin işe alınma sürecini değil, daha geniş bir çerçeveden incelendiğinde adaleti tesis yönündeki boyutu da ifade ettiği daha net anlaşılabilecektir. Yukarıda alıntılar ile ifade edildiği üzere liyakat doğrudan ya da dolaylı biçimde yönetimin iyi ya da kötü olması yönündeki en önemli etmenlerden kabul edilmektedir. Bu bakımdan bir hükümdarın yönetimde adil olup olmadığını anlamanın ilk ve önemli bir yöntemi liyakatin konumunu sorgulamak olabilir.

Siyasetnamelerde kamu görevlilerine olan ihtiyacın vurgulanması ise iş bölümünün yönetimde doğal bir zorunluluk olmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle adil hükümdar aynı zamanda kamu görevlilerinin bulunduğu yönetim kademelerini oluşturup yönetmelidir. Bu bağlamda liyakatin en önemli çıktıları ise halkın yönetime güveni yönünde ortaya çıkar.¹²⁷ Emniyetin olduğu bir toplum nihai hedef olan saadete (dünya ve ahiret) ulaşacaktır.

Siyasetnameler yönetim aktörlerini/elemanlarını birbirinin tamamlayıcısı olarak görür. Kamu yönetimi disiplinindeki her bir teori/yaklaşım yönetimin bileşenlerini veya

¹²⁷ Siyasetnamelerde halkın hükümdardan korkması mı sevmesi mi gerektiği konusunda görüş ayrılığı mevcuttur. Bazı siyasetname yazarları “insanlar kahr ile zabt olunur yumuşaklık ile olmaz” (Koçi Bey, 2008, 67) görüşünde ise de, siyasetnamelerin genelinde padişaha sevgi, merhamet ve yumuşak huyluluk öğütlenmektedir.

unsurlarını bir çatışma veya rekabet halinde kabul eder¹²⁸. Oysa siyasetnamelerin önerdiği iyi yönetim anlayışında yönetimin bileşenleri birbirine ihtiyaç halindedir. Dolayısıyla bu unsurlardan birisi olmadığında diğerinin ve bir bütün olarak yönetimin de olmayacağı vurgulanmaktadır. Bu durum şekil 5’te belirtilen döngüsel biçimde daha da net anlaşılabilir.

İncelenen siyasetnamelerin yönetim süreçlerinden örgütleme, yürütme ve denetim üzerinde çok yoğunlaştıkları ifade edilebilir. Koordinasyon ve planlama aşamalarının ihmal edilmesi, geleneksel devlet yönetimlerinde merkezi yönetimlerin gücü ile ilişkilendirilebilir. Bu bakımdan siyasetnamelerdeki yönetim ahlakı alanındaki öğütler ve öneriler özellikle kamu görevlisi seçme, yürütme ve denetleme faaliyetleri gibi alanlar örneklendirilerek yapılmıştır. Başka bir ifade ile siyasetnamelerde, seçilecek kamu görevlilerinin niteliklerinin sürekli vurgulanmaları, tavizsiz ve kararlı bir yönetici imgesi ve sıkı bir denetim önerisi ve örnekleri ile yönetim incelenmektedir.

3.5. Osmanlı Siyasetnamelerindeki Yönetim Ahlakının Genel Görünümü ve Değerlendirmesi

Siyasetnamelerdeki yönetim ahlakı alanını bir anlamda yönetimin sınırlandırılması olarak değerlendirmek mümkündür. Yönetimin sınırlandırılması ve modern öncesi dönemin yönetim düşüncesinin bir arada kullanılması ilk bakışta bir zorlama gibi görünebilir. Ancak siyasetnamelerin yönetime yükledikleri anlam ve bunun toplumsal yönü ile bu ilişki daha net anlaşılabilir.

3.5.1. Siyasetnamelerde Yönetimin Ahlak ile Sınırlandırılması

Tunuslu Hayreddin Paşa istisna tutulursa siyasetnamelerde günümüzdeki anlamda anayasal bir yönetim önerisi görülememektedir. Tunuslu Hayreddin Paşa’ya göre (2017: 69) “*insan türünün bekası için onu koruyacak bir anayasanın olması şarttır. Bu anayasa şer’i ve akli bir siyaset olmaktan ibarettir*”. Bu siyasetnamenin Tanzimat döneminde yazıldığı göz önüne alındığında döneminin ruhunu yansıtmaları bakımından istisnai bir yaklaşım olarak görmek mümkündür.

¹²⁸ Örneğin Yeni Kamu İşletmeciliği teorisi/yaklaşımı piyasa, birey, kamu otoritesi ve sivil toplum gibi alanların birbirinin rakibi olarak konumlandırır. Buradan yola çıkarak da kamu yönetiminde devletin rolünü azaltarak piyasaya alan açma kabul edilir.

Bunun ötesinde İbn-i Firuz’a göre (2012: 189) “padişah halktan aldığı vergileri olması gereken kadar almalı, aşırıya gitmemeli ve aldığı vergileri de gerekli yerlere harcamalıdır. Yöneticilere her işte bir sınır takdir edilmiştir ve bu sınırı aşmaları doğru değildir.” İbn-i Firuz’un belirttiği bu ifadesini salt vergi alanı olarak değerlendirmeyip geniş anlamda hükümdarın bir “sınır”ının olduğunu söylemek mümkündür. Bu sınır ise adalet ve ahlak ile belirlenebilir. Aksi halde nizam bozulur.

Pir Mehmed Za’ifi (2013: 101-102) hükümdarın adalet ve ahlak ile sınırlandırılmasını şu beyitler ile anlatmaktadır:

“Padişah mülkünün tahtını bir tacın tutacağını sanma, dünya saltanatının başını adalet fikri ayakta tutar.

Halka daim bağış, lütuf ve vefa göster, bir sultan güzel ahlak ile doğu ve batıyı baştanbaşa tutar.

Ey padişah, mecliste külah sahibi olmayı istersen başkalarına cevretmeyi bırak, tebaana iyilik et; çünkü savaş zamanı onlara ihtiyacın olacak.

Mülk zulmeden padişahın elinde kalmaz; zalim padişah saltanat köşkünü yıkmak için elinde ateş kuru tutuyor demektir.

Millet haklarına riayet etmek padişah için vaciptir, çünkü padişahlar askerlerini halktan tutar.”

Za’ifi’nin bu beyitlerde değindiği millet hakkı adalet dairesi çerçevesinde düşünülmelidir. Esasen siyasetnamelerin geneli için hükümdarın bir sınırının olduğu ve bu sınırın da adalet dairesi ile pratik ve pragmatik bir biçimde formüle edildiği söylenebilir. Bu bakımdan Za’ifi ve benzer örnekler için şu soru oldukça önem kazanmaktadır: Hükümdarın değinilen bu sınırlara uymadığı durumlar için herhangi bir cezalandırma mekanizması önerilmekte midir? Başka bir ifade ile adil veya ahlaklı olmayan hükümdara karşı ne yapılabilir?

Bu sorulara verilecek cevaplar çeşitlendirilebilir. Öncelikle siyasetnamelerde adil olmayan padişaha karşı bir kurumsal ya da yasal mekanizma önerilmez¹²⁹. Zulmeden padişahın adalet dairesi ile açıklandığı üzere devletin yıkımına sebep olması ve nizamın bozulmasına yol açtığı sıklıkla tekrarlanır. Abdüssleam El-Amasi (2012: 102-103) bu konuda şöyle der:

¹²⁹ Canatan’a (2014: 12) göre siyasetnamelerde hükümdar ve halk arasındaki ilişkiyi düzenleme mekanizması İslam şeriatının normlarıdır. Ancak bu normların yorumu somut koşullara göre farklılıklar göstermektedir.

“...Halka adaletle davranmak isteyen idareci, memurlarını iyi seçmeli ve aile reisinin ailesini gözetmesi gibi onları gözetmelidir. Bu da idarecilerin, nefsi isteklerini ve hiddetlerini bastırıp akıl ve dine göre yaşamaları ile olur.

...Adalet güneşi önce idarecilerin kendi içinde doğar. Ondan sonra ailelerinde ve yakın çevrelerinde görünür. Adalet en güzel şekilde akılla sağlanır. Akıl olgunluğu, her şeyin iç yüzünü ve hakikatini anlayıp görünüşe aldanmamaktadır...

... Bunları anlamayan kimse, akıllı değildir. Akıllı olmayan adaletli olamaz. Adaletli olmayan zalim olur ve zalim olan memleketi imar edemez. Memleketi imar etmeyen idarecinin de مکانı ateştir.”

Bununla birlikte İbn-i Firuz (2012: 299-301) hükümdarın Tablo 9’da belirtilen halka karşı adalet görevini yerine getirmediğinde “halkın yöneticiye itaat etme zorunluluğunun ortadan kalktığını” ifade eder. Bu görüş yani itaatin zorunluluğunun ortadan kalkması Osmanlı siyasetnamelerinde ve genel olarak Türk-İslam siyasetnamelerinde çok cılız dile getirilmektedir.

Ahlak ile ilgili sorunun cevaplanması ise adalete göre nispeten daha zor görünümündedir. Çünkü ahlak zaten toplumsal ayıplamanın ötesinde bir somut yaptırım ol(a)mayan bir alandır. Bu bağlamda yönetim ahlakının boyutları ikili bir ayrım ile incelenebilir:

- 1) Yöneticilerin ahlaklı olması, özellikle hükümdarın ahlaklı olması toplumsal ahlakı da belirler. Siyasetnamelere göre hükümdar ahlaklı bir yönetim sergilediğinde seçeceği kamu görevlileri de ahlaklı davranacaktır. Ayrıca halk da “hükümdarın ahlakı üzere” olduğu için ahlaklı bir toplum oluşacaktır. Bu görüşe göre toplumdaki genel ahlakın iyi ya da kötü olması ile yönetim arasında doğrudan bir bağ kurulmaktadır. Ülke-beden metaforunda kullanılan kalp olarak hükümdarın merkezi rolü de bu ifadeyi desteklemektedir.
- 2) Aşağıdan yukarı bir süreç olarak fertlerin ahlakının yöneticilerin ahlakını belirlediği söylemdir. Siyasetnamelerde “*Şüphesiz bir kavim kendi nefislerinde olanı değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez*”¹³⁰ ayeti çerçevesinde fertlerin ahlakının iyiliği ve kötülüğünün toplumsal olanı ve dolayısıyla yönetim ahlakını belirlediği yönünde ifadeler görülebilmektedir.

Siyasetnameler merkezinde incelendiğinde hükümdar ve onun seçtiği kamu görevlileri ahlaklı olmadıklarında Şekil 5’te belirtilen yönetim ahlakı dairesini bozmaktadırlar.

¹³⁰ Rad Suresi (13/11).

Dolayısıyla ihmal edenin ilahi ceza ile cezalandırılacağı bir alan olarak yönetim ahlakı, aynı zamanda ihmal edilmesi ile toplumsal bakımdan nihai hedef olan mutluluğa ulaşmayı da engellemektedir. Siyasetnamelerde bir yönetimin niteliği ahlak ile ilişkili görülmektedir. Çünkü siyasetnamelere göre yönetimi “iyi” ya da “kötü” yapan şeylerden en önemlisi yöneticilerin ahlaklı olup olmamasıdır.

Siyasetnamelerde hükümdar ahlakı ve devlet görevlisi mutlak ayrımı ile bunlar arasında görev ve ödev farklılığı kabul edilmektedir. Yine yöneten-yönetilen ayrımı da kabul edilmektedir. Erdemler de bu farklılık üzerinden ifade edilmektedir. Ahmed B. Hüsameddin Amasi (Yılmaz, 2016: 365) toplumsal kesimlerin erdeminin her birinin kendi içinde şekillenmesini şöyle belirtmektedir:

Çiftçilerin erdemi işlerde yardımlaşmalarıdır, tüccarların erdemi mallarda yardımlaşmalarıdır, hükümdarların erdemleri görüşlerde ve siyasette yardımlaşmalarıdır, ilahiyatçıların erdemi gerçek bilgilere ulaşılmasında yardımlaşmalarıdır. Sonra onların hepsi şehirlerin erdemlerle ve iyiliklerle imar edilmesi hususunda yardımlaşır.”

Burada bahsedilen her bir kesimin erdemlerinin farklılaşması, parçalı bir ahlak alanı olarak görülmemelidir. Anasır-ı erbaa olarak üst kısımda bahsedilen, toplumu katmanlar ile açıklayan siyasetname yazarları, alemin nizamını da her bir kesimin kendi alanı ile ilgilenmesi olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla bugünkü anlamda meslek etiği kavramını andıran bu yaklaşım, Machiavelli’deki gibi ahlakı ilk sıraya almayan bir yönetici fikrine değil bilakis ahlaki sorumluluğu diğer toplumsal kesimlerden daha yüksek bir yönetici tipini işaret etmektedir.

Bu noktada akla gelen sorulardan birisi de şudur: Siyasetnamelerde ifade edilen yönetim ahlakı alanı bir meslek etiği olarak değerlendirilebilir mi? Siyasetnamelerdeki kamu görevlileri ve hükümdar her şeyden önce bir kul/insan olarak Allah’a karşı sorumlu kabul edilmektedir. Toplumsal olarak yaşamının da bir zorunluluğu olarak bu kimselerin güzel ahlak ile ahlaklanmaları öğütlenmektedir. Kamu görevini icra eden kişilerde ahlaki standartlar daha da yüksek tutulmaktadır. Bu çerçevede siyasetnamelerde işaret edilen yönetim ahlakı alanı uygulamalı ahlak alanı içerisinde değerlendirildiğinden meslek ahlakı ile benzerlik göstermektedir.

3.5.2. Siyasetnamelerdeki Yönetim Ahlakının Genel Değerlendirmesi ve Modern Yönetim Etiği ile İlişkisi

Siyasetnameler yönetim felsefesini anlamak için tek kaynak değildir. Üstelik bazı siyasetnamelerin çıkar sağlamak amacı ile yazıldığı da göz önünde tutulursa güvenilirliği dahi sorgulanabilir. Bununla birlikte siyasetnamelerin bu tartışmalı, eksik veya kusurlu yönleri onların önemini azaltmaz. Siyasetnameler hangi amaçla yazılmış olursa olsun yazıldıkları dönemin üst/ideal söylemine kayıtsız kalamamıştır. Başka bir deyişle siyasetnameler incelendiğinde adalet, liyakat ve ahlak gibi temel yönetsel değerler daima merkezi konumda olmuştur. Bu durum siyasetname yazarlarının bürokrat, şair, kadı/hukukçu ve alim gibi farklı mesleklerden kişiler olması yönü ile değişmemiştir. Yani çeşitli meslek grubundan kişiler yönetimde ahlak, adalet ve liyakat konularında birleşmişlerdir.

Osmanlı öncesi dönem siyasetnamelerinde de sıklıkla kullanılan “din ve devlet ikiz kardeştir” yaklaşımını Osmanlı siyasetnamelerinde “adalet ve mülk (hükümdar/idare) ikiz kardeştir” (Abdüsselam el-Amasi, 2012: 107) görmek mümkündür. “İdare ile adaletin ikiz kardeş” olması yaklaşımının düşünsel ve felsefi yönleri ile birlikte, yönetime pratik anlamda yansımaları da görülebilmektedir.¹³¹ Bu bağlamda liyakat, adaletli olmanın bir gereği olarak adaletin salt düşünce/teoriden ibaret olmadığının bir göstergesidir.

Hükümdarların veya diğer kamu görevlilerinin dindarlığının iyi yönetimin yeter şartı olmadığını belirtmek gerekir. Siyasetname yazarları İslami inanç ve itikat sisteminin dışında ya da yazıldıkları devletin mezhepsel tercihlerine aykırı şeyler söyleme hususunda temkinlidir. Buna ilave olarak siyasetnamelerin ahlaki vurgusunda da İslam’ın rolü yukarıda değinildiği üzere oldukça fazladır. Yani siyasetnamelerde öne çıkan yönetim ahlakının temeli dindir. Bununla birlikte bazı siyasetnameler, hükümdarın salt ibadete dayalı zühd hayatını devlet işlerinin hakkını verememe gerekçesi ile sınırlı tutulmasını ve hatta yapılmamasını öğütlerler. İbrahim Bin Muhammed (2016: 152) “*vali ve imam için farz ibadetleri yerine getirip geri kalan*

¹³¹ Bu noktada belirtmek gerekir ki adalet, siyasetnamelerde ve genel olarak siyasi düşüncede farklı dönemlerinde farklı anlaşılabilmektedir. Örneğin bir devletin kuruluş dönemindeki adalet fikri ile yükselme döneminde ve dağılma döneminde adalete yüklenen anlam farklılaşabilmektedir (Taneri, 1993: 23).

zamanında devlet işiyle uğraşmalı” şeklinde öğütlemektedir. İbn-i Firuz (2012: 227) ise “sultanlar yöneticilik ile ibadet ederler” biçimindeki yaklaşımı ile yöneticiliğin sorumluluğunu hatırlatmaktadır.

Siyasetnamelerdeki yönetim ahlakı alanı ile modern kamu yönetiminde kabul edilen temel etik ilkeler karşılaştırılarak incelendiğinde şu çıkarımlarda bulunulabilir. Öncelikle siyasetnamelerdeki yönetim ahlakı bütüncül karakterdedir. Yani yönetimin bütün boyutlarını kapsayan nitelik gösterir. Modern kamu yönetimi alanındaki etik tartışmalar ise çoğunlukla kamu görevlilerinin müstakil davranışlarına odaklanır.

İkinci olarak bazı siyasetnamelerdeki yönetim ahlakının alanı, halkı/bireyleri de kapsamaktadır. Yani toplumsal açıdan yönetimi halkın, halkı da yönetimin yansıması olarak görüp ahlak anlamında bir etkileşim olduğu kabul edilmektedir. Oysa günümüz kamu yönetimi etiği alanındaki çalışmalarda genel olarak bireylerin ahlaki dışarıda bırakılır ve özel olarak kamu görevlilerinin ahlaki davranış, tutum ve eylemlerine odaklanılır. Çünkü söz konusu çalışmalar sadece kamu görevlilerinin ahlaki bakımdan incelemektedir. Bu farklılığın ise sebebi siyasetnamelerin yazıldıkları dönemde yani modern devletin henüz gelişmediği bir zaman diliminde yönetimin, yöneticinin kişiliği ve kabiliyeti ile çok ilişkili kabul edilmesidir. Aslında bir çelişki gibi görünmekle birlikte yönetimin iyiliği ya da kötülüğü sadece yönetici davranışını değil bunun yanında başka şartları da gerektirir. Dolayısıyla yöneticinin bu önemli konumuna rağmen dünyevi ve uhrevi saadet hem yöneticinin hem de halkın güzel ahlaklı olması ile mümkün kabul edilmektedir.

Siyasetnamelerdeki yönetim ahlakı alanının en büyük kaynağının İslam dini olması, 20. yüzyılda gelişen kamu yönetimi etiğinin beslendiği temeller itibariyle farklılaşmasına neden olmaktadır. Felsefi, tasavvufi veya geleneksel biçimde farklı ahlaki ekollerden herhangi birisi ile ya da sentezi şeklindeki argümanlar, dini referanslarının çok güçlü olduğu ahlaki değer ve ilkelere yaslanmaktadır. 20. yüzyıldaki modern kamu yönetimi etiği bu dini referansların daha az olduğu bir alandır.

Modern devlet biçiminin Osmanlı yönetimini de etkileyerek dönüştürmeye başladığı dönemlerden (17. ve 18. yüzyıllar) itibaren siyasetnamelerde yönetim ahlakı alanında bazı değişikliklerin görüldüğü söylenebilir. İlk olarak modern yönetim tartışmaları ile eş

zamanlı olarak siyasetnamelerde genel ahlaki davranışlardan ziyade daha özel alanların belirtildiği görülmektedir. İkinci olarak ise siyasetnamelerde son dönemlere doğru kamu görevlileri ile ilgili yozlaşma vurgusunun arttığı görülebilir. Osmanlı öncesindeki siyasetnamelerden de bu yönleri ile ayrılmaktadırlar.

Yine bu çerçevede yönetimde modernleşme düşünsel ve kurumsal olarak ortaya çıktıkça hukuk ve ahlak ilişkisinde de bir değişim olduğu ifade edilebilir. Örneğin modern yönetim yaklaşımları içerisinde önemli bir isim olan Weber (2011:60-61), bürokratik yönetimin ideal/saf halini açıklarken ahlaki alanla ilgilenmez. Ona göre ideal bürokrasi, yazılı kurallar ile ve yöneticinin şahsiyetinden soyutlanmış olandır. Dolayısıyla eğer bürokrasi teorisi ile değerlendirilirse kurallara bağlı olmak iyi yönetim için yeterlidir. Kamu görevlilerinin ahlaklı olması ya da olmaması bu açıdan önem arz etmez. Genel ifade ile hukuku ahlakın önüne koyan bu yaklaşım özellikle 1950'lerden itibaren eleştirilerek kamu yönetimi alanının ahlaki olana açılması gerektiği belirtilmiştir. Örneğin Hart (1994) kamu görevlisi seçiminde ahlak ve teknik bilginin birlikte olması gerektiğini belirtir. Eğer bu sağlanamaz ise ahlaklı ve teknik bilgili olanlardan birisi tercih edilmek zorunda kalırsa ona göre ahlaklı olanı seçmek gerekmektedir¹³².

Modern yönetim etiği alanındaki bu tartışmalar kurumsal olarak etik kurulların oluşmasına yol açmıştır. Pek çok ülkede kamu görevlilerinin eylem ve işlemlerinin bu kurullar aracılığı ile geliştirilmesi ve yer yer denetlenmesi görülmektedir. Oysa siyasetnamelerdeki ahlak vurgusu böyle bir kurumsal yapı göstermez. Ahlak ile ilgili vurgular iyi bir kul olmak temelinde toplumsal hayatın içerisindeki işlevi ile irtibatlandırılmaktadır. Yönetim ahlakı alanının siyasetnamelerdeki bu yönü onun içsel olan yönünü de belirtmektedir. Yani yönetimin ahlakiliği faydacı ahlak düşüncesindeki gibi sadece sonuçları bakımından değerlendirilemez.

Siyasetnamelerdeki yönetime dair söylemlerin iyi yönetim arayışı ile, iyi yönetimin ise doğrudan ahlak ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Bu ise yöneticilere salt ahlaklı olmayı öğütlemenin ötesinde bireyden aileye/topluma, toplumdaki devlete doğru her alanın ahlakilikten kayıtsız olamayışı ile ilgili görülmelidir. Dolayısıyla siyasetnamelerde

¹³² Ahlak ve liyakatin kamu görevine girişte Hart ve diğer yaklaşımlar için bkz. Şen (1998: 164-168).

yöneticilerin ahlaklılığı ile ilgili öğütlerin yanında tebaanın da ahlaklılığına yapılan vurguyu bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

SONUÇ

“Adaleti ile ünlü Nuşirevan, bir gün av mahallinde
av kebabı yapmak istedi. Fakat tuz eksikti.
Adamlarının birini yakın köye tuz almak
üzere yolladı ve şöyle tembihledi:
“Sakın tuzu parasız alma ki kötü bir adet
bırakıp, köyün harap olmasına sebep olmayalım.”
Çevredekiler “bu kadcık şeyden ne zarar gelebilir ki?”
deyince Nuşirevan: “Dünyada zulmün temeli küçük
şeyler ile kurulmuştu. Sonradan gelenlerin her biri
birer miktar ilave ederek bugünkü hale çıkardılar.”

Sadi

Ahlak, insanların uyması gereken davranışların ihdas edilmesi ve kaçınması gereken davranışların da belirlenmesi konusunda en önemli alandır. Ahlak, iyi-kötü değerlendirmelerinin belirlenmesi ve bu hükme varılması ile ilişkili iken bunların bilinçli ve sitemli olarak sorgulanması ise etik alanı oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, yaygın biçimde kullanıldığı üzere etik ahlakın felsefi olarak incelenmesidir.

Ahlak, felsefi bakımdan düşünce tarihinde çeşitli incelemelerin konusu olmuş ve bunun sonucu olarak da farklı ekoller/teoriler geliştirilmiştir. İslam düşünce geleneği de bu çerçevede ahlakı merkeze alan farklı akımların, ekollerin geliştiği bir alan olarak değerlendirilebilir. Ahlakın incelenmesinde felsefi, geleneksel-dini ve tasavvufi alanlardan farklı görüşlerin birikimi oluşmuştur. Bu bakımdan siyasetnamelerdeki ahlak alanını da etkileyen İslam ahlak düşüncesi ile kastedilen; felsefi, geleneksel-dini ve tasavvufi ahlak ekollerinin tamamıdır.

Felsefi ahlak ekolü Eski Yunan ahlak düşüncesinin etkisi ve İslam’ın temel ilkelerinin uzlaştırılması ile oluşturulmuştur. Bu bakımdan İbn-i Miskeveyh ile başlayan felsefi ahlak eserleri süreklilik içinde devam etmiştir. Osmanlılar döneminde ise Kınalızade Ali Çelebi’nin Ahlak-ı Alai isimli eseri felsefi ahlak ekolünde bu sürekliliğin önemli bir durağıdır. Kınalızade Ali Çelebi ahlakı selefleri gibi ahlakı nefis eğitiminden (tedbirü’n nefis) başlayarak aile ahlakı (tedbirü’l menzil) ve devlet ahlakı (tedbirü’l müddun/medine) olarak açıklamaktadır.

Hem felsefi ahlak hem de diğer ahlak ekollerinde önemli bir alan erdemler konusudur. Dörtlü erdemler sınıflandırması (hikmet, şecaat, iffet ve adalet) ahlak felsefesinde sık kullanılmaktadır. Bunlar siyasetnamelerde de çokça atıf yapıldığı üzere eylemlerin

ortada olması ile ilişkilendirilir. Başka bir ifade ile bu erdemler iki aşırı ucun ortasında dengeli olma hali olarak ifade edilmektedir. Adalet de bu anlamda erdemlerin en önemlisi olarak ifade edilmektedir. Adalet hem ahlak alanının hem de siyasetin merkezinde yer alan bir kavramdır.

Yöneticilerin ahlaki değer ve normlara göre davranmaları kadim konulardan olup önemini yitirmemektedir. Yönetim, yöneten-yönetilen ikiliği ile incelendiğinde sorumluluk sahibi olması gereken aynı zamanda yetki sahibi de olan yöneticidir. Bu bakımdan siyasi ve idari tarih yönetici merkezli yorum ve analizlerin sık görüldüğü alanlardır. Başka bir ifade ile birey, aile ve devleti kapsayan geleneksel dönem ahlak alanının yönetimi de kapsamı ile yöneticilerin niteliğine yönelik arayışın olması doğal bir sonuç olarak görülmelidir.

Yönetim ahlakı, ahlakın uygulamalı alanlarından birisi olarak kabul edilir. Güncel etik çalışmaları ile karşılaştırıldığında meslek etiği olarak incelenen yönetim ahlakı bu yönü ile aslında tarihsel bir birikimi taşımaktadır. Her ne kadar kamu yönetimi disiplini içerisinde 20. yüzyılın ikinci yarısı ile buluşarak gelişse de geleneksel dönem yönetim düşüncesinde sıklıkla üzerinde düşünülen ve önemsenen bir alandır. Geleneksel İslami ilimler içerisinde hem siyaset hem de ahlak ameli hikmetin (uygulamalı bilimlerin) içerisinde kabul edilmektedir. Bu ise hem pratikte hem de teoride yönetimi ahlaktan ayrı düşünmenin mümkün olmadığı sonucunu ortaya çıkarır.

Öte yandan yönetimde ahlakın sorgulanması ile beraber öne çıkan başka bir kavram da iyi yönetimdir. Yönetimin kendisi zaten amaca ulaşmak üzere planlı eylemleri kapsamakta iken onu iyi ya da kötü gibi sıfatlarla nitelemek anlamlı mıdır? Bu soru çerçevesinde iyi yönetimi ve ahlakla ilişkisi ifade edilerek anlamlandırılabilir. İyi yönetim yönetimin nesnel olarak görülen boyutlarının (verimlilik, etkinlik vb.) yanında onun nitelik yönünün de vurgulanması olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda bu çalışmada da kullanıldığı şekilde iyi yönetim, yönetimde ahlaklılık ile ilişkilendirilebilir. Çünkü iyi ve kötü kavramları bilindiği gibi ahlaki değerlendirmelerin ölçütü olarak kullanılmaktadır.

Öte yandan iyi yönetimin nasıl mümkün olacağı sorusu farklı cevapları beraberinde getirmiştir. Örneğin Eski Yunan düşüncesinde Aristoteles, yönetimleri iyi ya da kötü

olarak sınıflandırırken yönetimin kimin yararına olduğu sorusundan hareket etmektedir. Ona göre yöneticilerin yararına olan kötü, halkın yararına olan iyi yönetimdir. Bu bakımdan yönetimin kim tarafından olması ile değil nasıl olması gerektiği ile ilgilenmektedir. Siyasetnameler de benzer biçimde nasıl yönetilirse iyi yönetim gerçekleşir sorusuna odaklanmaktadır.

Kamu yönetimi alanındaki çalışmalar göz önünde tutulduğunda Anglo-Amerikan teorilerin hakimiyeti hemen fark edilecektir. Söz konusu durum ise çoğunlukla Batı dışı yönetim düşünce, pratik ve deneyimlerinin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu ise yönetim düşüncesi ve yönetim tarihi çalışmalarına Batı merkezli bir bakış ve yaklaşımın öne çıkmasına neden olmuştur. Batı dışı yönetim paradigmalarını incelemek bu eksikliği gidermekle birlikte yönetimde evrensel olan ve olamayan bazı önemli uygulama ve düşünceleri tanımak açısından da önemli bir çabadır.

Hem düşünsel hem de kurumsal açıdan Türk yönetim geleneğini etkileyen bazı yönetim havzalarında da ahlak ve yönetimi merkezine alan yaklaşımlar görmek mümkündür. Bunlardan ilki Doğu yönetim düşüncesidir. Güçlü devlet gelenekleri ile oluşan bu birikime dair bazı ipuçları için temel/klasik eserler örneğinden bir inceleme yapılmıştır. Bu çerçevede Çin yönetim düşüncesi, Hint yönetim düşüncesi ve İran yönetim düşüncesi hem düşünsel açıdan siyasetnameleri etkilemiş hem de kurumsal bakımdan Türk yönetim kültürünü etkilemiştir.

Çin yönetim düşüncesi, İslamiyet öncesi Türk yönetim geleneğinin etkileşimde bulunduğu ve Doğu yönetim geleneğinin önemli havzalarından birisidir. Bu yönetim havzasının geleneksel olarak kökleri Konfüçyüs ve Lao Tzu gibi düşünürlerin görüşleri ile irtibatlandırılmaktadır. Hem Konfüçyüs hem de Lao Tzu öğretileri ile erdemli yönetimin gerekliliğini ve önemini anlatmışlardır. Bunun yanında Hint yönetim havzasında ise hikayeler ve fabl türü eserler ile nasihatler verme geleneği açısından siyasetnamelerin gelişimine önemli katkıları olmuştur. Salt bunlardan ibaret olmayan Hint yönetim havzası, Kautilya gibi önemli düşünürleri ile yönetim düşüncesine katkılar sunmuştur.

Doğu yönetim düşüncesi içerisinde Osmanlı ve genel olarak Türk-İslam yönetim geleneği açısından en önemli havza kuşkusuz İran/Sasani olarak kabul edilmektedir.

İran yönetim havzası özellikle Sasani devlet tecrübesi ile kendinden sonraki Müslüman yönetimler üzerinde etki bırakmıştır. Kurumsal olarak divan ve vezir gibi yapılanmalar ile, düşünsel anlamda ise “din ve devletin ikiz kardeş olduğu” yaklaşımı gibi örneklerde bu yönetim havzasının izleri görülebilir. Kelile ve Dimne ve Marzubanname gibi bütün dünyada bilinen eserler ile nasihat yazınında dikkate değer bir geleneği başlatmışlardır. Bunun yanında İslamiyet ile birlikte Sadi gibi önemli bilgiler eserleri ve görüşleri ile yönetim düşüncesinde ahlakı anlamak adına çok başvurulan kişiler olmuştur. Bu çerçevede siyasetname literatürü de nasihat kültürünün bir ürünü olarak Doğu-İslam-Türk yönetim tarihinde varlığını sürdürebilmiştir.

Osmanlı yönetim düşüncesi, çalışmada ifade edilen bu yönetim havzalarının birikimi, İslam öncesi gelenek, İslami miras ve kendi şartlarının da gereği olarak bir terkinin ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Osmanlı siyasi ve idari düşüncesinin merkezinde adalet, ahlak ve nizam kavramlarının olduğu yaklaşımı kabul edilmiştir. Bu sebeple çalışmada söz konusu üç kavramdan birisi olarak siyasetnameler ekseninde ahlak merkezli bir yönetim düşüncesi değerlendirmesi yapılmıştır.

Siyasetnameler, yöneticilere yönetim konusunda rehberlik etmesi için kaleme alınmış eserlerdir. Siyasetnameler yönetim düşüncesini anlamının tek kaynağı değildir. Tarihsel belge ve bilgiler ile beraber, destanlar, şiirler ve masallar gibi edebi anlatılar da içerisinde döneminin yönetim düşüncesine dair veriler bulundurabilir. Bu sebeple de siyasetnameler içeriklerinde yoğun bir şekilde bu anlatılara yer vermektedir. Ayrıca siyasetnameler doğrudan yönetim konusunda kaleme alındıkları için yönetim düşüncesinin izini sürece en önemli kaynaklardır. Siyasetname yazarının dünya görüşü, iktidarla ilişkisi ve mesleği gibi konular siyasetnamedeki yönetimi ele alma biçimini etkilese ana hatlarda bir sürekliliği gözlemlemenin mümkündür.

Siyasetnamelerde yönetim ve siyaset teorik boyutları yerine daha çok pratik yönleri ile incelenmektedir. Bu bakımdan siyasetnamelerdeki yönetim bilimsel/ampirik olandan ziyade sanat yönü ile ele alınmaktadır. Bu çerçevede hem Doğu yönetim düşüncesinde hem de Batı yönetim düşüncesinde yöneticilerin yönetme sanatında nasıl başarılı olacaklarına dair metinler görmek mümkündür. Çünkü yöneticiye yönetme işinde tavsiyeler verme evrensel ve tarihsel bakımdan çok eskidir. Yöneticiye tavsiye veren

kişi ya da kişiler bilge, büyücü, din adamı, bürokrat veya alim gibi farklı kimseler olagelmiştir.

Türk-İslam yönetim geleneğinde ilk siyasetnameler Hint-İran kültüründen çeviriler yolu ile üretilmiştir. Fakat kısa sürede telif siyasetnameler kaleme alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde değinildiği üzere bunlar biçim ve içerik bakımından ortak özellikler taşımaktadırlar. Bu ise yönetim düşüncesinde bazı temel konu ve kavramlar ekseninde bir sürekliliğin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ahlak konusunda da siyasetnamelerde bir süreklilik dikkati çekmektedir.

Siyasetnamelerde ahlak, çoğunlukla dini referansları olan bir alandır. Başka bir deyişle İslam inanç ve düşünce sistemi ile işkili bir ahlaki düşünce siyasetnamelerde hakimdir. Bunun yanında siyasetnamelerdeki yönetim ahlakı alanı felsefi, tasavvufi ve dini/geleneksel ahlak ekollerinden bağımsız değildir. Örneğin Kınalızade Ali Çelebi'nin felsefi ahlak ekolünün önemli bir eseri olan Ahlak-ı Alai'deki yönetim ahlakı alanı ile herhangi bir siyasetnamedeki yöneticiler için öğütlenen ahlaki değer ve ilkeler benzerlik göstermektedir.

Siyasetnamelerde yöneten ve yönetilen ayrımı nettir. Esasen toplumun anasır-ı erbaa/erkan-ı erbaa gibi benzetmeler ile açıklandığı siyasetnamelerde, yöneten yönetilen ilişkileri de bu minvalde incelenmektedir. Siyasetnamelerde toplumsal kesimlerin her biri (kılıç ehli, kalem ehli, toprak ehli ve ticaret ehli) kendi üzerine düşeni yapması yönünde öğütlenmektedir. Aksi halde nizamın bozulacağına inanılmaktadır. Yönetim işi is siyasetnamelerde tüm toplumsal kesimlerin hükümdar ve onun teşkilatlandığı kamu görevlilerinin sorumluluğu olarak görülür.

Siyasetnamelerde hükümdar ve kamu görevlileri için güzel ahlak ve erdemler/faziletler anlatılırken yapılmaması gereken davranışlar ve reziletler de belirtilmektedir. Bunlar ise hikâye, özlü sözler, ayet ve hadisler ile desteklenmekte ve örneklenmektedir. Yönetimin en temel değeri olarak adalet öne çıkmaktadır. “Mülk küfür ile devam eder ancak zulüm ile asla” şeklindeki yaklaşım tüm siyasetnamelerde açık ya da örtük biçimde belirtilir.

Adalet siyasetnamelerde hem bir erdem hem de pratik yönü ve sonuçları olan bir olgu olarak belirtilir. Siyasetnamelerde sık tekrarlanan adalet dairesi bunun bir göstergesi

olarak değerdendirilebilir. Bilindiğı gibi adalet dairesi temel olarak adalet ile başlayan ve yine sonucunun adalete geldiğı, arada devlet, şariat, yönetici, asker, hazine ve tebaa'nın ise birbirini tamamlayan bir döngüsel tasavvurdur. Bu yönü ile adalet, yönetim için hem bir kurucu ilke ve değerd hem de onu sürdürmenin en önemli aracı olarak görölmektedir.

Adalet ve diğerd erdemler, Osmanlı öncesi ve Osmanlı siyasetnamelerinde yöneticiye sıklıkla önemi bahsedilen konulardır. Bu ise siyasetnamelerdeki yönetim ahlakı alanının adalet ile iç içe geçmiş olması ile ilişkilendirilebilir. Bu çerçevede Osmanlı öncesi siyasetnameler incelendiğinde temel vurgunun hükümdar ve kamu görevlilerinin adalet ve ahlak merkezli davranmaları gerektiğı görölebilir. Söz konusu siyasetnamelerde bunun yanında hükümdar, vezir ve diğerd kamu görevlilerinin yönetme işini nasıl yaparlarsa iyi yönetimin mümkün olacağı konusunda pratik öğütler sıralanmıştır.

Osmanlı siyasetnameleri önceki dönem siyasetnamelerinin bir terkibi olarak değerdendirilebilir. Osmanlı siyasetnameleri dönemlerinin ihtiyaçları merkezinde şekillendiğinden doğal olarak bazı özgünlükler de taşımaktadır. Söz konusu siyasetnameler yönetim konusunu salt teorik/felsefi açıdan değerd aynı zamanda pratikte var olan yönü ile de incelemektedir.

Osmanlı döneminde kaleme alınan siyasetnamelerdeki yönetim ahlakı alanı, yönetimdeki kademeler ile incelenmiştir. Bu kademeler siyasetnamelerde en tepede hükümdar ile başlamaktadır. Hükümdardan sonra vezirlik ve diğerd üst düzey yöneticiler (vali, katip, kadı vb.) zikredilmektedir. En son ise memurlar incelenmektedir.

Hükümdar (devlet başkanı) yönetim açısından siyasetnamelerde en üst konumdadır. Siyasetnamelerde hükümdarlık, Allah'ın yüce bir nimeti olarak ifade edilir. Bu açıdan hükümdar bu nimetin farkında olarak kendine emanet olan halkın idaresi için önemli öğütlere muhatap olmuştur. Hükümdarda bulunması gereken nitelikler bu bakımdan öne çıkmaktadır. Siyasetnamelerde en üst yönetici için fiziksel, psikolojik, düşünsel, ahlaki ve dini gereklilikler belirtilmektedir. Bunları taşıyan hükümdarların iyi yöneticilik yapabileceğı ifade edilmektedir. Dolayısıyla hükümdarı iyi ya da kötü yapan şey onun sahip olduğı vasıflar ve bunları yönetime yansıtmasıdır.

Öte yandan hükümdar, iyi yönetim için yönetimde bazı temel ilkelere göre davranması yönünde öğütlenmiştir. Bunlardan ilki istişaredir. Hükümdarın bir insan olması hasebiyle her konuyu bilememe ihtimali hatırlatılarak bilgili ve ahlaklı kişiler ile istişare etmek siyasetnamelerde sık tekrarlanır. Yine hükümdarın iyi vezir seçmesi de yönetme işinde muvaffak olmasını beraberinde getirecek unsurlardan kabul edilmektedir. İyi vezir seçimi ve vezirliğin konumu, hükümdarın yönetme işini onun adına yaptığı için çok önemli görülmüştür.

Vezirlik, Türk-İslam yönetim geleneğinde işlevsel bir kurum olarak şekillenmiş Osmanlı devleti de bu geleneği sürdürmüştür. Osmanlı siyasetnamelerinde de bu kurum önemli işlevinden ötürü inceleme konusu yapılmıştır. Bu yönü vezirlik akıl, bilgi ve ahlak gibi önemli vasıflar ile birlikte zikredilmiştir. Çünkü vezir, hükümdarın gören gözü, işiten kulağı olarak resmedilmektedir. Bu açıdan olayları anlama yetisi olarak akıl, yönetme işini yapabilmek bu akılla birlikte bilgi, bunların hükümdar ve ülke lehine dönüşmesi için ise ahlak elzemdir. Vezirlik için sıralanan bu özellikler benzer biçimde diğer üst düzey kamu görevlilerine de uyarlanabilir.

Siyasetnamelerde hükümdar ve vezir için yönetimde adaleti ve ahlakı tesis etmede en büyük araç liyakattir. Liyakat kamu görevi için ilk şart olarak belirtilir. Bu olmadığında yönetimin yozlaşacağı belirtilir. Yönetimde yozlaşma ise zulüm doğurur. Siyasetnamelere göre zulüm ise devletin harap olma sebebidir. Buradan hareketle liyakat sayesinde yönetimin sürekliliği, adaleti ve ahlakı bir arada sağlanabileceği sonucuna ulaşılabilir. Liyakat esaslı kamu görevlisi seçmek bu bakımdan hükümdara ve vezire yüklenmiş en büyük ahlaki sorumluluklardan birisi olarak ifade edilebilir.

Bunun yanında siyasetnamelerde, yönetimde yozlaşma eğilimi ve riski göz önünde tutulmuş ve bu duruma dair önleyici ve cezalandırıcı bazı teklifler önerilmiştir. Örneğin liyakat bu bakımdan önleyici bir ilke olarak belirtilmektedir. Bunun yanında rüşvet, yolsuzluk, kayırmacılık gibi eylemleri gerçekleştirenlerin hemen yönetimden uzaklaştırılması ve gerekirse cezalandırılması önerilmektedir. Bu açıdan yönetimin denetimi meselesi gündeme gelmektedir. Siyasetnamelerde idari denetim ile yönetimdeki bozukluklardan haberdar olma bunun sonucunda ise emin bir ortamın sağlanması ifade edilir. Bu bakımdan hükümdar ve vezir hem halkın şikayetlerini

dinleme hem de gönderecekleri görevliler (müfettiş) aracılığı ile kamu görevlilerini denetleme hususunda uyarılmıştır.

Siyasetnamelerdeki yönetim ahlakının bu boyutlarını dairevi/döngüsel düşünmek mümkündür. Bilindiği gibi dairevi yaklaşım, geleneksel Türk-İslam düşüncesinde ideal olanı simgelemek için kullanılmaktadır. Adalet dairesi gibi farklı siyasal-sosyal alanlarda da bu döngüsel ilişki açıklayıcı olmaktadır. Bu tezin ulaştığı en önemli sonuçlardan birisi olarak dairevi yaklaşıma uygun olarak yönetim ahlakını açıklamanın mümkün olduğunun altı çizilmelidir. Adalet dairesine benzer şekilde bir formülasyonun yapılması, yönetim ahlakını anlamada bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda yönetimin en tepesinde hükümdarın iyi yönetim için adaletle ihtiyaç duyduğu aşıkardır. Yönetimde adaletin ilk ve somut göstergesi ise liyakatin tesisidir. Liyakat kamu görevlilerinin kamusal hizmetlerindeki ilişkilerin niteliksel boyutunu ifade etmektedir. Bu bakımdan liyakatli kamu görevlileri güvenin oluşmasını sağlar. Bu durum ise mutlu yöneten-yönetilen topluluğu ortaya çıkarır. Bütün bu döngünün merkezinde ahlak bulunmaktadır. Bu çerçevede siyasetnamelerdeki yönetim düşüncesi zannedildiği gibi hükümdar merkezli değil başta adalet olmak üzere erdemler ve dolayısıyla ahlak merkezli olarak değerlendirilebilir.

Siyasetnamelerde kalem kılıç ile beraber ülke yönetiminde önemli görülmektedir. Bu benzetme yukarda kısmen değinildiği üzere sadece askeri gücün ülke yönetmek için yeterli olamayacağının ifadesidir. Bunun yanında gerek bürokrasideki liyakatli kamu görevlileri gerekse hükümdarın çevresinde istişare edebileceği akıl ve bilgi sahiplerinin önemini de göstermektedir.

Siyasetnamelerde yönetimin ideal olanla ilişkisi çoğunlukla kendilerinden önceki yöneticiler üzerinden açıklanmaktadır. Bu örnek bazen Sasani hükümdarı Nuşirevan gibi İslam öncesi birisi olabileceği gibi bazen de peygamberler veya halifelerden seçilen dini/uhrevi kişiler de olabilmektedir. Osmanlı siyasetnamelerinde buna ek olarak Osmanlı padişahları da örnek alınmaktadır. Başka bir deyişle uzak tarih kadar yakın tarih de Osmanlı siyasetnamelerinde dikkate alınan bir husus olmuştur. İdeal yönetimleri bu şekilde geçmişte gören siyasetnamelerde hükümdara sıklıkla bu tecrübenin öğrenilmesi öğütlenmektedir. Bu yolla hükümdara iyi yönetime dair tarihsel olan bilgi ve tecrübe (kanun-u kadim) süreklilik halinde aktarılmaya çalışılmaktadır.

Siyasetnamelerde yönetim ahlakı alanı genel ahlaktan bağımsız olarak ele alınmaz. Başka bir deyişle ahlak, farklı düzeylerde incelse de birbirinden bağımsız bir tasavvur yoktur. Bu yönü ile siyasetnamelerdeki ahlak vurgusu hükümdarın konumu ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre hükümdar tüm iyiliklerin ve güzelliklerin dağıtıcısı olarak görülmektedir. Toplumda ahlaki ilkelere uyulması ve bu ilkelerin sürdürülmesi hükümdarın da güzel ahlak ile yaşamasına bağlanmaktadır. Başka bir deyişle yöneticinin ahlaki durumu yönetilenlerin ahlaki durumunu belirlemede önemli görülmektedir.

Siyasetnamelerdeki iyi yönetim düşüncesi/arayışı da bu minvalde ahlak ile irtibatlandırılabilir. Son tahlilde siyasetnamelerin yönetici ve yönetilen ilişkisinde hem ideal arayışlarında hem de pratik önerilerinde ahlaklılık birincil öneme haizdir. Bu açıdan Türk yönetim düşüncesi, siyasetnameler eksenli değerlendirme ile liyakat ile ahlakın birlikte zikredildiği bir alan olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla erdemli yönetici ve erdemli yönetilen ilişkisi bir iyi yönetim arayışı olarak siyasetnamelerde görülebilir.

Bu çalışmada siyasetnamelerin yönetim ahlakını nasıl ele aldıkları yukarıda değinilen boyutları ile incelendi. Siyasetname yazarları bazen iyi bir gözlemci olarak, bazen iktidar ile ilişkilerinin bir ürünü olarak bazen de görevlerinin gereği olarak kaleme aldıkları bu eserlerinde, dönemlerinin yönetim düşüncesine dair veriler sunmaktadır. Bu bağlamda gelecek çalışmalarda siyasetnameler liderlik yaklaşımları inceleme konusu yapılabilir. Ayrıca siyasetnamelerde yönetimin denetlenmesi ve sınırlandırılması da yönü de siyasetnameleri konu edinecek çalışmalar için önemli bir alan oluşturabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

ABDÜLHAMİD EL KATİB, (2007), **Doğunun Hükümdarı**, Çevirenler: Güldane Gündüzöz ve Soner Gündüzöz, Lacivert Yayıncılık, İstanbul.

ABDÜSSELAM EL-AMASİ, (2012), **Tuhfetü'l-Ümera ve Minhatü'l-Vüzera (Siyaset Ahlakı)**, Hazırlayan: A. Mevhibe Coşar, Büyüyenay Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

ADALI, Bilgin, (2018), **Oğuz Kağan Destanı**, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, (2005), “Giriş”, **Sultana Öğütler (Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyasetname)**, Hazırlayan: H. Hüseyin Adalioğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, (2009), “Siyasetname”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, C. 37, İstanbul.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, (2013), “Bir Siyasetname olarak ‘Kutadgu Bilig’”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 34, ss. 237-253.

AHMED NAİM, (2014), “**İslam Ahlakının Esasları**”, Sadeleştiren: Recep Kılıç, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

AHMEDİ, (2011), **İskendername**, Öyküleştiren: Mehmet Kanar, Say Yayınları, İstanbul.

AISOPOS, (2017), **Masallar-Bütün Ezop Masalları-**, Çeviren: İo Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, V. Baskı, İstanbul.

AKINCI, Mehmet (Edit), (2014), **Tozlu Raflardan Günümüze Kutadgu Bilig Siyaset ve Yönetim**, Nobel Yayınları, Ankara.

AKYILDIZ, Ali, (2009), **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

- AKYOL, Aygün, (2015), **Kutadgu Bilig’de Ahlak ve Siyaset**, Araştırma Yayınları, Ankara.
- ALATLI, Alev, (2004), “Doğu-Batı İçi Boş Bir Tasnif”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, 4. Baskı, Ankara, ss. 97-100.
- ALİ BİN EBİ BEKR EL-HEREVİ (2016), **Siyaset ve Savaş Sanatı (Tezkiretü’l-Hereviyye fi Hiyeli’l-Harbiyye)**, Arapçadan Çeviren: Mehmed Arif Hilmi Efendi, Hazırlayan: Sadık Yazar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- ALİ BİN MUHAMMED EL-GAZZALİ, (2016), **İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi (Tahrirü’s-Sülûk fi Tedbiri’l-Mülûk)**, İnceleme, Tercüme ve Neşir: Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul.
- ANONİM, (2016), **Tuhfetü’l Memlûk**, Çeviri: Yakup Kara, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- ANONİM, (2017), **Koca Sekbanbaşı Risalesi-Avamın Düşüncelerinin Reddedilmesi (Hülasatü’l-Kelam fi Reddi’l-Avam)**, Hazırlayan: Abdullah Uçman, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- ARISTOTELES, (2010), **Politika**, Çeviren: Ersin Uysal, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- ARISTOTELES, (2015), **Nikomakhos’a Etik**, Çeviren: Furkan Akderin, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- ARISTOTELES, (2018), **Sırların Sırrı Sırru’l Esrar Aristoteles’den İskender’e Nasihatler**, Çeviren: İslam Kavas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, Ahmet, (2013), **Felsefeye Giriş**, Adres Yayınları, 18. Baskı, Ankara.
- ARSLAN, Mahmut, (1989), “Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler”, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, ss. 231-262.

- AVVA, Muhammed Selim, (2011), **İslam Devletinde Yönetim Şekli**, Çeviren: Adem Yerinde, Mana Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Mehmet, (1989), “Ahlak-İslam Felsefesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, C.2. İstanbul.
- AYDIN, Mehmet, (2012), “Farabi’nin Siyaset Düşüncesinde Saadet Kavramı”, İçinde; Ebu Nasr El-Farabi, **Es-Siyasetü’l-Medeniyye veya Meâdi’ül-Mevcudât**, Çevirenler: Mehmet S. Aydın, Abdulkadir Şener, M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- AYVERDİ, İlhan, (2006), **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- BAĞDATLI, Özlem, (2018), **İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- BALCI, Musa, (2016), **Taşa Kazınmış Sözler: İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı**, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- BARDAKOĞLU, Ali, (2017), “Ahlakın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, **Eskiyei Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi**, Sayı: 35, Ankara, ss. 51-94.
- BAUMAN, Zygmunt, (2011), **Postmodern Etik**, Çeviren: Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAYBARS EL-MANSURİ, (2016), **et-Tuhfetu’l- Mulukiyye fi’d-Devleti’t-Turkiyye (Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312))**, Çeviren: Hüseyin Polat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAYRAMOĞLU ALADA, Adalet, (1993), **Yerel Yönetim ve Ahlak**, TOKİ Başkanlığı ve IULA-EMME, Yerel Yönetimin Geliştirilmesi Programı El Kitapları Dizisi, İstanbul.

- BEDREDDİN İBN CEMAA, (2010), **Adl'e Boyun Eğmek (Ehl-i İslam'ın Yönetimi İçin Hükümler)**, Tercüme ve İnceleme: Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul.
- BERTRAND, Alexis, (2001), **Ahlak Felsefesi**, Çeviren: Salih Zeki, Sadeleştiren: Hayrani Altıntaş, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BEYDABA, (2009), **Kelile ve Dimne**, Çeviren: Selahaddin Alpay, Bedir Yayınları, İstanbul.
- BIÇAK, Ayhan, (2016), **Devlet Felsefesi- Eleştiriler ve Öngörüler**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- BLAYDES, Lisa, GRIMMER, Justin, MCQUENN, Alison, (2018), "Mirrors for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governance in the Medieval Christian and Islamic Worlds", **The Journal of Politics**, Vol: 80, Number: 4, pp. 1150-1167.
- BOZKURT, Ömer, Turgay Ergun, Seriy Sezen (Edit), (2008), **Kamu Yönetimi Sözlüğü**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- BRAUDEL, Fernand, (2017), **Uygarlıkların Grameri**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara.
- BUMİN, Tülin, (2012), "*Sunuş*", **Büyük Erdemler Risalesi**, André Comte-Sponville, Çeviren: Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul. s.9-14.
- BURSALI MEHMET TAHİR, (2009), "Ahlak Kitaplarımız", Sadeleştiren: Saadet Özdemir, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2009/1, Sayı: 22, ss.161-176.
- CANATAN, Kadir, (2014), **İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetname Geleneği**, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- CEVİZCİ, Ahmet, (2014a), **Etik-Ahlak Felsefesi**, Say Yayınları, İstanbul.

CEVİZCİ, Ahmet, (2014b), **Felsefeye Giriş**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

CHEUNG, Anthony B. L., (2010), “Checks and Balance in China’s Administrative Traditions: A Preliminary Assessment”, **Tradition and Public Administration**, Edit: Martin Painter ve B. Guy Peters, Palgrave Macmillan, pp. 31-43.

COMTE-SPONVILLE, André, (2012), **Büyük Erdemler Risalesi**, Çeviren: Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul.

COOPER, Terry, L., (2001), **Handbook of Administrative Ethics**, Marcel Dekker, New York.

ÇAĞRICI, Mustafa, (1989), “Ahlak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Cilt: 2, İstanbul.

ÇAĞRICI, Mustafa, (2009), “Sıdk”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Cilt: 37, İstanbul.

ÇAĞRICI, Mustafa (2014), **İslam Düşüncesinde Ahlak**, Dem Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

ÇAĞRICI, Mustafa, (2015), **Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı**, Ensar Neşriyat, 8. Baskı, İstanbul.

ÇAKIR, Müjgân, (2015), **Öğütler Kitabı- Râhatü’l-İnsan ve Zafer-Name Metinleri**, Hazırlayan: Müjgân Çakır, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

ÇÂVİŞ, Abdülaziz, (2015), **İslam ve Siyaset: Hz. Ali’nin Bir Emirnamesi**, Tercüme Eden: Mehmet Akif Ersoy, Hazırlayan: İlknur Kirenci, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

ÇAYLAK, Adem, (2018), “İslam Siyasi Düşüncesine Hakim Olan Genel ve Temel İlkeler”, **İslam Siyasi Düşünceler Tarihi**, Editör: Adem Çaylak, Savaş Yayınevi, Ankara, ss. 71-85.

- ÇOLAK, Orhan M. (2003), “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnameler Bibliyografyası”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 339-378.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, (1971), “Yunus Emre ve Din Felsefesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, ss.1-15.
- DARLING, Linda T., (2003), “‘Do Justice, Do Justice, For That is Paradise’: Middle Eastern Advice for Indian Muslims Rulers”, **Comparative Studies of South Asia, Africa, Middle East**, Vol. XXII, No: 1-2, pp. 3-19.
- DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, (1969), **Devlet Adamlarına Öğütler**, Derleyen ve Çeviren: Hüseyin Ragıp Uğural, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- DEMİRKOL, Murat, (2016), “Ahlâk-ı Alâî’nin Ahlâk Felsefesi Literatürü İçindeki Yeri ve Özgünlüğü”, **Eskiye Anadolı İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi**, Sayı: 33, Ankara, ss. 51-78.
- DEVELİOĞLU, Ferit, (2013), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara.
- DE VRIES, Michel S., KIM, Pan Suk, (2011), **Value and Virtue in Public Administration A Comparative Perspective**, Palgrave Macmillan Press, UK.
- DİNÇER, Ömer, (2017), **Bilgi ve Hikmet Sahiplerinden Yönetim Dersleri**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- DİNÇER, Ömer, (2018), **Siyasetnameleri Yeniden Okumak: Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce**, Klasik Yayınları, İstanbul.
- DİYARBEKİRLİ AHMED MÜRŞİDİ, (2012), **Pendname**, Hazırlayan: M. Sait Mermutlu, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

- DONUK, Abdülkadir, (2009), “Türklerde Devlet Teşkilatı ve Başkanlık Sistemi”, **Eski Çağ’dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, Editör: Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 41-46.
- DRAZ, M. Abdullah, (2009), **Kur’an Ahlakı**, Çevirenler: Emrullah Yüksel, Enver Günay, İz Yayıncılık, İstanbul
- DRECHSLER, Wolfgang, (2014), “What is Islamic Public Administration and Why Should it in The “Second World”?”, **Administrative Culture**, 15 (2), pp. 123-142, <http://halduskultuur.eu/journal/index.php/HKAC/issue/archive> (Erişim: 07.05.2017).
- DRECHSLER, Wolfgang, (2015), “Paradigms of Non-Western Public Administration and Governance”, **The International Handbook of Public Administration and Governance**, Edit: Andrew Massey and Karen Johnston Miller, Edvard Elgar Publ., pp. 104-131.
- DURKHEIM, Emile, (1986), **Meslek Ahlakı**, Çeviren: Mehmet Karasan, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- DURSUN, Davut, (2012), **Siyaset Bilimi**, Beta Yayınları, İstanbul.
- DURSUN, Davut, (2005), “Siyaset ve Ahlak: Gerçeklikle İdealin Bağdaşmazlığı Sorunu”, **Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Yayına Hazırlayan: M. Lütfi Şen vd., Sakarya, ss.17-26.
- DUTELLE, Aric W. (2011), **Ethics for The Public Service Professional**, CRC Press, USA.
- DWIVEDİ, O. P., MİSHRA, D. S. (2010), “Administrative Tradition in India: Issues of Convergence, Persistence, Divergence and Challenges”, **Tradition and Public Administration**, Edit: Martin Painter, B. Guy Peters, Palgrave Macmillan, pp. 44-56.

- EBU MANSUR ES-SEALİBİ, (1997), **Hükümdarlık Sanatı (Adabu'l-Mulûk)**, Çeviren: Sait Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul.
- EBU NECİB SÜHREVERDİ, (2013), **Nehcu's-Süluk fi Siyaseti'l Mülûk (Yönetenlerin Yönetimi)**, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- EBU NECİB SÜHREVERDİ, (2014), **Âdâbü'l- Mürîdîn (Yol Ahlakı)**, Çeviren: Süleyman Gökbulut, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- EBU NECİB ŞEYZERİ, (2013), **Nehcü's-Sülûk fi Siyaseti'l- Mülûk (Siyaset Stratejileri)**, Arapçadan Çeviren: Nahifi Mehmed Emin Efendi, Hazırlayan: Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- EBU OSMAN EL CAHİZ, (2015), **Saray Adabı (Kitabü't-Tâc fi Ahlakî'l-Mülûk)**, Çeviren: Ali Benli, Klasik Yayınları, İstanbul.
- EBÜ'L- HASEN EL-MAVERDİ, (1994), **El-Ahkamü's Sultaniye (İslamda Devlet ve Hilafet Hukuku)**, Çeviren: Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- EBÜ'L- HASEN EL-MAVERDİ, (2008), **Yönetimin Esasları**, Çeviren: Mehmet Ali Kara, İlke Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.
- EBÜ'L- HASEN EL-MAVERDİ, (2014), **Bilge Yöneticinin El Kitabı (Edebü'l- Vezir)**, Tercüme ve İnceleme: İbrahim Barca, Klasik Yayınları, İstanbul.
- EDİB AHMED BİN MAHMUD YÜKNEKİ, (2015), **Günümüz Diliyle Atabetü'l- Hakayık Gerçeklerin Eşiği**, Hazırlayan: Yaşar Çağbayır, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul.
- EKEN, Musa, (2005), **Yönetimde Şeffaflık**, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- EL-EFENDİ, Abdulvahhab, (2009), **Nasıl Bir Devlet?** Çeviren: Hasan T. Kösebalaban ve Murat Çiftkaya, 2. Baskı, İlke Yayıncılık, İstanbul.
- ELMALI, Osman, (2011), "Sadi'nin Ahlak Teorisinin Analizi ve Yönetim Ahlakı", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15 (1), ss. 141-154.

- EMRE, Cahit, (2003), **Yönetim Bilimi Yazıları**, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- ERASMUS, Desiderius, (2000), **Bir Hristiyan Prensın Eğitimi**, Çeviren: Tufan Göbekçin, Öteki Yayınevi, Ankara.
- ERDEM, Hüsameddin, (2000), “Osmanlıda Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, ss.25-64.
- ERDEM, Hüsameddin, (2006), **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak**, DEM Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- ERGÜN, Nihat, (2017), **İktisadi ve Siyasi Düşüncede Akıl: Hanefi- Maturidi Ekol Bağlamında**, Otto Yayınları, Ankara.
- ERYILMAZ, Bilal, (2014), **Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar**, Umuttepe Yayınları, 7. Baskı, Kocaeli.
- ERYILMAZ, Bilal, (2008), “Etik Kültürünü Geliştirmek”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı: 459, ss.1-12.
- FAHRİ, Macid, (2014), **İslam Ahlak Teorileri**, Çeviren: Muammer İskenderoğlu, Atilla Arkan, Litera Yayıncılık, İstanbul
- FARABİ, (2011), **El Medinetü’l Fazıla (İdeal Devlet)**, Çeviren: Ahmet Arslan, Divan Kitap, Ankara.
- FARABİ, (2012), **Es-Siyasetü’l- Medeniyye veya Mebâdi’ül- Mevcûdat**, Çevirenler, Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- FAROQHI, Suraiya, (2011), **Yeni Bir Hükümdar Aynası: Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu İmgenin Algılanması**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul.
- FAYDA, Mustafa, (1998), “Hulefa’yi Raşidin”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 18, ss. 324-338.

- FENELON, (1967a), **Telemakhos'un Başından Geçenler I**, Çeviren: Ziya İshan, Milli Eğitim Basımevi, İkinci Baskı, İstanbul.
- FENELON, (1967b), **Telemakhos'un Başından Geçenler II**, Çeviren: Ziya İshan, Milli Eğitim Basımevi, İkinci Baskı, İstanbul.
- FERİDÜDDİN ATTAR, (2014), **Pendname**, Çeviren: M. Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul.
- FİŞEK, Kurthan, (2012), **Yönetim**, Kilit Yayınları, Ankara.
- FODOR, Pal, (1999), "15-17. Yüzyıl Osmanlı Hükümdar Aynalarında Devlet ve Toplum, Kriz ve Reform", Çeviren: Erdal Çoban, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, ss. 281-302.
- FOUCAULT, Michel, (2005), **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çevirenler: Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- FRANKENA, William, (2007), **Etik**, Çeviren: Azmi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara.
- FREDDERICSON, H. G., GHERE, Richard K., (2013), **Ethics in Public Management**, Routlage, 2. Edition, New York.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ, (2015), **Siyaset Sanatı (Nushatü's-Selâtîn)**, Hazırlayan: Faris Çerçi, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- GENÇ, Mehmet, (2015), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, 12. Baskı, İstanbul.
- GEURAS, Dean, GAROFALO, Charles (2011) **Practical Ethics in Public Administration**, Management Concept, 3. Edition, Virginia.
- GÖKSU, Erkan, (2019), **Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı**, Kronik Yayınevi, İstanbul.

- GÖLPINARLI, Abdülbaki, (2016), **Nehcü'l- Belaga: İmam Ali'nin Hutbeleri, Vasiyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmetleri ve Vecizleri**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- GÖZE, Ayferi, (2006), **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 10. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- GUËNON, Renê, (2107), **Modern Dünyanın Bunalımı**, Çeviren: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- GÜLER, Birgül A., KESKİN, Nuray E., (2007), “Devlet Reformunu Tarihten Çalışmak”, **Kamu Yönetimi Yöntem ve Sorunlar**, Editörler: Şinasi Aksoy, Yılmaz Üstüner, Nobel Yayınları, Ankara, ss.101- 152.
- GÜRAN, Sait, (1980), **Memur Hukukunda Kayırma ve Liyakat Sistemleri**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, (2003), **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, Ankara.
- HAMİDULLAH, Muhammed, (2005), **İslam Anayasa Hukuku**, Editör: Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul.
- HANÇABAY, Halil İbrahim, (2017), **Abbasiler Döneminde Vezirlik (295-530/908-1136)**, Klasik Yayınları, İstanbul.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, (2010), **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HART, David K. (1994), “Administration and the Ethics of Virtue -In All Things, Choose First for Good Chracter and Then for Tecnichal Expertise”, **Handbook of Administrative Ethics**, Edit: Terry L. Cooper, Marcel Dekker, New York.

HASAN BEY-ZADE AHMED PAŞA, (2017), **Devlet Yönetimi İçin Bilgelik Kılavuzu (Usuli'l-Hikem fi Nizami'l- Alem)**, Hazırlayan: Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

HASAN KAFİ AKHİSARİ, (2018), **Alemin Nizamı İçin Hikmetli Yöntemler (Usûlü'l-Hikem Fi Nizami'l-Âlem)**, Tercüme: Asım Cüneyd Köksal, İlke Yayınları, İstanbul.

HATİB EL-İSKAFİ, (2018), **Devlet Yönetiminde İstişare, Tedbir ve Tecrübe (Tercüme-i Lütfu't-Tedbir fi Siyasati'l-Müluk)**, Mütercim: Abdullah Kudsi, Hazırlayanlar: Sadık Yazar ve Rumeysa Bayram, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

HEYWOOD, Andrew, (2006), **Siyaset**, Çevirenler: Bekir Berat Özipek, Bican Şahin vd. Liberte Yayınları, Ankara.

HEYWOOD, Andrew, (2017), **Siyaset Teorisine Giriş**, Çeviren: Hızır Murat Köse, Küre Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.

HIJAL-MOGHRABI, Imane ve SABHARWAL, Meghna (2018), “Ethics in American Public Administration: A response to a Changing Reality”, **Public Integrity**, pp. 1-19.

HOBSON, John M., (2011), **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**, Çeviren: Esra Ermert, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

HOWARD, Douglas A. (2011), “Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit”, **Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, Editörler: Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman, Çeviren: Onur Güneş Ayaş, Timaş Yayınları, İstanbul, ss. 185-222.

İBN-İ FİRUZ, (2012), **Gurretü'l-Beyzâ (Adaletin Aydınlığında)**, Hazırlayan: Mücahit Kaçar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

İBN ABDİRABBİH, (2018), **Hükümdar ve Siyaset Kitabı**, Çeviren: Erkan Avcı, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.

- İBN AŞUR, M. Tahir, (2000), **İslam İnsan ve Toplum Felsefesi**, Çeviren: Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- İBN HALDUN, (2011), **Mukaddime I ve II**, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- İBN MİSKEVEYH, (2013), **Tehzibu'l Ahlak (Ahlak Eğitimi)**, Çevirenler: Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- İBN TEYMİYE, (1985), **Siyaset (Es-Siyasetü's-Şer'iyye)**, Türkçesi: Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İBN ZAFER, (2014), **Sülvanü'l-Muta' fi Udvani'l-Etba' (Devletin Ölümsüzlük İksiri)**, Hazırlayan: Sadık Yazar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- İBNÜ'L MUKAFFA, (2004), **İslam Siyaset Üslubu**, Türkçesi: Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İBNÜ'T TIKTAKA, (2017), **Siyaset Adabı (el-Fahri fi'l-Adabi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l- İslamiyye)**, Tercüme ve İnceleme: Harun Yılmaz, Klasik Yayınları, İstanbul.
- İBRAHİM BİN MUHAMMED, (2016), **Devlet ve İnsan: Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları (Adabu'l-Hilafe ve Esbabu'l-Hisafe)**, İnceleme, Metin ve Tercüme: Hayrullah Acar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- İBRAHİM MÜTEFERRİKA, (2000), **Milletlerin Düzeninde İlmi Usüller (Usûl'ül-Hikem Fi Nizam'il- Ümem)**, Sadeleştiren: Ömer Okutan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- İMAM GAZALİ, (2016), **Mülkün Sultanlarına (Nasihatu'l- Mülûk)**, Çeviren Osman Şekerci, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil, (2005), **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayıncılık, İstanbul.

- İNALCIK, Halil, (2011), **Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi**, İSAM Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil, (2012), **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 50. Baskı, İstanbul.
- İNALCIK, Halil, (2015), **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil, (2017), **Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya, (2011), **Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar**, Klasik Yayınları, İstanbul.
- JAY, Antony, (1994), **Yönetim ve Makyavelli**, Çeviren: Oğuz Onaran, Anahtar Kitaplar, İstanbul.
- KADI HÜSEYİN B. HASAN, (2018), **Leta'ifu'l Efkar (Kadı Hüseyin B. Hasan'ın Siyasetnamesi)**, Hazırlayan: Özgür Kavak, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- KAFADAR, Cemal, (2009), “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, ss. 23-28.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (2016), **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, 40. Basım, İstanbul.
- KALIN, İbrahim, (2017), **Ben, Öteki ve Ötesi: İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş**, İnsan Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.

- KANT, Immanuel, (2007), **Ethica- Etik Üzerine Dersler**, Çeviren: Oğuz Özgül, Pencere Yayınları, İstanbul.
- KARAGÖZOĞLU, Hümeýra, (2009), “Ahlak Düşüncesinde Siyaseti Aramak: İbn Miskeveyh’te “Adalet” Kavramının Siyasi Yansımaları”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 27, ss. 93-118.
- KARAKUL, Selman, (2015), “Hukuki ve İdari Denetim Ölçütü Olarak İyi Yönetim İlkeleri”, **Ombudsman Akademik Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 3, ss. 61-105.
- KASIM B. SEYDİ EL-HAFİZ ANKARAVİ, (2017), **Enîsü’l-Celis**, Hazırlayan: Azmi Bilgin, TÜBA, Ankara.
- KATİP ÇELEBİ, (2016), **Siyaset Nazariyesi (Düsturu’l Amel li Islahi’l Halel)**, Hazırlayan: Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- KAUTİLYA, (2018), **Arthaşstra**, Hazırlayan: L. N. Rangarajan, Çeviren: Utku Umut Bulsun, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- KAVAK, Özgür, (2012), **Abbasi Veziri Tahir’den Oğlu Abdullah’a Siyasi Nasihatname**, Derleme ve İnceleme: Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul.
- KAVAS, İslam, (2018), “Sırru’l Esrar’ın Kökenine Dair Bazı Sorunlar”, **Sırların Sırrı-Sırru’l Esrar Aristoteles’den İskender’e Nasihatler**, Çeviren: İslam Kavas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, ss. 9-30.
- KAYA, Emir, (2018), “Doğu ve Batı Nedir, Nasıl Okunmalıdır?”, **Bilinmeyen Yönleriyle Cemil Meriç**, Editör: Mehmet Çağatay Özdemir, Altınordu Yayınları, Ankara.
- KAYA, Sıbğatullah, (2016), **Üç Gelenekte Devlet: Ütopya-Siyasetname-Yönetim Fıkhi**, Pınar Yayınları, İstanbul.
- KESKİNTAŞ, Orhan, (2017), **Adalet, Ahlak ve Nizam: Osmanlı Siyasetnameleri**, İletişim Yayınları, İstanbul.

KEYKAVUS, (2007), **Kabusname**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

KILIÇ, Muharrem, (2007), “Hukuk- Ahlak İlişkinin Temellendirilmesi ve Ayrım Kriterlerinin Analizi”, **Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak**, Editör: Recep Kaymakcan ve Mevlüt Uyanık, Dem Yayınları, İstanbul ss. 585-602.

KILLIOĞLU, İsmail, (1988), **Ahlak-Hukuk İlişkisi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No: 23, İstanbul.

KINALIZADE ALİ ÇELEBİ, (2007), **Ahlak-ı Alai**, Hazırlayan: Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul.

KINALIZADE ALİ ÇELEBİ, (2016), **Ahlak-ı Alai**, Sadeleştiren: Murat Demirkol, Fecr Yayınları, Ankara.

KOÇI BEY, (2008), **Koçi Bey Risaleleri**, Hazırlayan: Seda Çakmakcıoğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

KONFÜÇYÜS, (2011), **Analektler: Devlet Yönetimi, Toplumsal Düzen, Ahlak İlkeleri, İdeal Toplum ve İnsan Hakkında**, Çeviren: Mahmut Azad, Arya Yayıncılık, İstanbul.

KÖKSAL, Asım Cüneyd, (2017a), “Osmanlılarda Adalet Kavramı”, **Osmanlı’da İlm-i Fıkıh Alimler, Eserler, Meseleler**, Editörler: Murteza Bedir, Hüseyin Sağlam, Necmettin Kızılkaya, İSAR Yayınları, İstanbul, ss. 342-366.

KÖKSAL, Asım Cüneyd, (2017b), **Fıkıh ve Siyaset- Osmanlılarda Siyaset-i Şer’iyye**, Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

KÖMBE, İlker, (2018), “İslam Siyaset Düşüncesinin Kaynağı Olarak Siyasetname-Nasihatname Türünde Siyaset Tasavvuru”, **İslam Siyaset Düşüncesi Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan**, Edit: Lütfi Sunar ve Özgür Kavak, İLEM Kitaplığı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, ss. 203-238.

- KÖSE, Hızır Murat, (2009), “İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 27, ss. 1-19.
- KÖSE, Hızır Murat, (2018), “İslam Siyaset Düşüncesinin Temelleri-Bir Giriş Denemesi”, **İslam Siyaset Düşüncesi Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan**, Editörler: Lütfi Sunar ve Özgür Kavak, İLEM Kitaplığı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, ss. 27-50.
- KÖSOĞLU, Nevzat, (2013), **Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler’de - İslam’da ve Osmanlı’da Devlet**, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul.
- KSENOPHON, (2007), **Kyros’un Eğitimi (Kyrou Paideia)**, Çeviren: Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul.
- KUÇURADİ, İoanna, (2009), “Felsefî Etik ve “Meslek Etikleri”, **Etik ve Meslek Etikleri**, Yayına Hazırlayan: Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- KUDAME İBN CAFER, (2018), **Kitabü’l Harac (Fetihler, Siyaset, Coğrafya, Vergiler, Bürokrasi)**, Çeviren: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- KUNT, Metin, (2009), “Siyasal Tarih (1300-1600)”, **Türkiye Tarihi 2- Osmanlı Devleti 1300-1600**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 10. Basım, İstanbul, ss. 21-144.
- LAO TZU, (2018), **Tao Te Ching: Ursula K. Le Guin Yorumuyla**, Çevirenler: Bülent Somay, Ezgi Keskinsoy, Metis Yayınları, İstanbul.
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1962), “Siyasetnameler”, **Türk Dili Araştırmalar Yıllığı-Bulleten**, ss. 167-194.
- LÜTFİ PAŞA, (2017), **Asafnâme**, Hazırlayan: Ahmet Uğur, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

- LYBYER, Albert Howe, (2011), **Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi**, Çeviren: Seçkin Cılızoğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- MACHIAVELLI, Niccolo, (2008), **Hükümdar**, Çevirenler: Gaye Demircioğlu ve Ayşe Çavdar, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- MARZUBAN BİN RÜSTEM, (2014), **Marzubanname (Acem Hikayeleri)**, Farsçadan Osmanlı Türkçesine Çeviren: Sadrettin Şeyhoğlu, Günümüz Türkçesine Çeviren: Orhan Sarıkaya, Kaknüs Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.
- MEHMED MURAD NAKŞİBENDİ, (2012), **Pendname-i Attar Şerhi- Kitab-ı Ma-Hazar, Şerhi Ala Pendi Attar**, Hazırlayanlar: Muhammet Altaytaş ve Emir Hüseyin Yiğit, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- MEŞKÛR, Muhammed Cevad, (2009), **Tarih-i İrânzemin**, Tahran, Aktaran: Musa Balcı (2016), **Taşa Kazınmış Sözler İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı**, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- MORE, Thomas, (2008), **Ütopya**, Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- MUHAMMED BİN TURTUŞİ, (2011), **Sirâcu'l Mülûk (Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair)**, Hazırlayan: Said Aykut, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- MUHYİDDİN EL-KAFİYECİ, (2018), **Seyfü'l-Mülûk, Seyfü'l Kudat (Kafiyeci'nin Siyasetnamleri)**, Hazırlayan: Nail Okuyucu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- MÜCAHİD, Huriye Tevfik, (2012), **Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- NARAYANA, (2017), **Hitopadeşa (Yararlı Eğitim)**, Çeviren: Korhan Kaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Baskı, İstanbul.

NASİRUDDİN TUSİ, (2013), **Ahlak-ı Nasırı**, Çevirenler: Anar Gafarov ve Zaur Şükürov, Litera Yayınları, İstanbul.

NECMEDDİN DAYE, (2017), **Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol (Mirsadü'l-İbad Mine'l-Mebdei İle'l-Meaddan)**, Hazırlayan: Şefattin Severcan, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

NECMEDDİN ET-TARSUSİ, (2018), **Tuhfetü't-Türk (Tarsusi'nin Siyasetnamesi)**, Hazırlayan: Muhammed Usame Onuş, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

NİYAZİ, Mehmed, (2013a), **İslam Devlet Felsefesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

NİYAZİ, Mehmed, (2013b), **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul.

NİZAMÜLMÜLK, (2016), **Siyasetname**, Hazırlayan: Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.

NUTTALL, Jon, (1997), **Ahlak Üzerine Tartışmalar Etiğe Giriş**, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

OKÇU, Murat, (2008), “Kamu Yönetimi ve Ahlak: Yönetmel Ahlak Üzerine Düşünmek mi yoksa Modern Kamu Yönetimini Yeniden Düşünmek mi?”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 41, Sayı: 2, ss.21-42.

OKÇU, Murat, (2013), “Başka Bir Kamu Yönetimi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 46, Sayı: 1, ss. 1-28.

OKTAY, Ayşe Sıdika, (2015), **Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai**, İz Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul.

ORTAYLI, İlber, (2008), **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara.

ORTAYLI, İlber, (2011), **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

- ORTAYLI, İlber, (1977), “Osmanlı Bürokrasisinin Özelliklerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım Denemesi”, **Yönetim Sosyolojisi**, Yayına Hazırlayan: Ömer Bozkurt, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, ss. 1-10,
- ÖGEL, Bahaeddin, (2017), **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul.
- ÖNDER, Özgür, (2014), **Yönetimde Adalet ve Saadet-Bir Nasihatname Geleneği Olarak Siyasetname-**, Lotus Yayınları, 2. Baskı, Antalya.
- ÖZ, Mehmet, (2015), **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergâh Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- ÖZCAN, Abdulkadir (2018), **Fatih Sultan Mehmed- Atam Dedem Kanunu (Kanunnâme-i Âl-i Osman)**, Kronik Kitap, 2. Baskı, İstanbul.
- ÖZEL, Ahmet, (2015), **Yönetici Peygamber Hz. Muhammed**, Küre Yayınları, İstanbul.
- ÖZLEM, Doğan, (2014), **Etik-Ahlak Felsefesi**, Notos Kitap, İstanbul.
- ÖZTURAN, Hümeysra, (2011), “Etik ile Ahlak Arasında: Türkçe Ahlak Felsefesi Literatürüne Dair Etik Kavramı Kullanımı Üzerinden Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 17, ss.169-202.
- PAINTER, Martin, PETERS, B. Guy, (2010), “Administrative Traditions in Comparative Perspective: Families, Groups and Hybrids”, **Tradition and Public Administration**, Edits: Martin Painter, B. Guy Peters, Palgrave Macmillan, pp. 19-30.
- PALA, İskender, (2006), “Nasihatname”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 32, ss. 409-410.

- PEHLİVAN, İnayet, (1998), **Yönetmel, Mesleki ve Örgütsel Etik**, Pegem Yayınları
Ankara.
- PIEPER, Annemarie, (2012), **Etğe Giriş**, Çeviren: Veysel Atayman ve Gönül Sezer,
Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- PİR MEHMED ZA'İFİ, (2013), **Gülşen-i Mülûk (Hükümdarlar Bahçesi)**,
Hazırlayan: Vedat Ali Tok, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- PLATON, (2010), **Devlet**, Çeviren: Can Ersöz, Şule Yayınları, İstanbul.
- POPKIN, R. H. ve STROLL, A. (1956), **Philosophy Made Simple**, Derleyen ve
Çeviren: Mehmet Türkeri, **Etik Kuramları**, Lotus Yayınevi, 3. Baskı,
2014, Antalya.
- POYRAZ, Hakan, (2005), “Ahlaklı Olmanın Gerekçesi Nedir?”, **Siyasette ve
Yönetimde Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Yayına Hazırlayan:
M. Lütfi Şen vd., Sakarya, ss.9-16.
- ROSENTHAL, Erwin I.J., (1996), **Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi**, Çeviren: Ali
Çaksu, İz Yayıncılık, İstanbul.
- RUSSELL, Bertrand, (2014), **Etik, Toplum, Siyaset**, Çeviren: Funda Sezer, Say
Yayınları, İstanbul.
- SADİ, (2015a), **Bostan**, Hazırlayan: Azmi Bilgin, Kapı Yayınları, İstanbul.
- SADİ, (2015b), **Gülistan**, Hazırlayan: Azmi Bilgin, Kapı Yayınları, İstanbul.
- SADİ, (2016), **Hükümdarlara Öğütler (Nasihatü'l Mülûk)**, Çeviren: Turgay Şafak,
Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- SAWYER, Ralph D. (2010), **Kadim Çin'in Askeri Klasikleri**, (İlk Üç Kitap),
Çevirenler: Utku Umut Bulsun ve Pınar Erbayrak, Kırmızı Kedi
Yayınevi, İstanbul.

- SAWYER, Ralph D. (2011), **Kadim Çin'in Askeri Klasikleri**, 2. Cilt, Çevirenler: Utku Umut Bulsun ve Z. Heyzen Ateş, Kırmızıkeci Yayınevi, İstanbul.
- SÉGUR, (2018), **İçimizdeki Ülke (Kışver-i Derûn ve Bir Tercümenin Hikayesi)**, Fransızcadan Çeviren: Sahak Abro, Hazırlayan: Eren Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- SHEERAN, Patrick J. (1993), **Ethics in Public Administration: A Philosophical Approach**, Greenwood Publishing Group, London.
- SİVAS MUTASARRIFI ABDİ EFENDİ, (2017), **Dil ile Akıl Arasında Söyleşi (Nutk-ı Bî Pervâ ile Akl-ı Dânâ Beyninde Muhâvere)**, Hazırlayanlar: Mesut Ayar ve Nazlı Altunsoy, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- SOLMAZ, Mustafa, (2013), **Etğın Sosyolojik Temelleri: Geleneksel Toplumdan Modern Topluma**, Vadi Yayınları, İstanbul.
- SOMAY, Bülent, (2018), “Önsöz”, Lao Tzu, **Tao Te Ching: Ursula K. Le Guin Yorumuyla**, Çevirenler: Bülent Somay ve Ezgi Keskinsoy, Metis Yayınları, İstanbul.
- STEINBERG, Sheldon S., AUSTERN, David, T. (1995), **Hükümet Ahlak ve Yöneticiler**, Çeviren: Turgay Ergun, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara.
- SULTAN MURAD HAN, (2017), **Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler**, Hazırlayan: Abdullah Uçman, Büyüyenay Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- SUN TZU, (2010), “Savaş Sanatı”, **Kadim Çin'in Askeri Klasikleri**, Hazırlayan: Ralph Sawyer, Çeviri: Utku Umut Bulsun ve Pınar Erbayık, Kırmızıkeci Yayınları, İstanbul, ss. 217-253.
- SUNAR, Lütfi, KAVAK, Özgür, (2018), “Giriş”, **İslam Siyaset Düşüncesi Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan**, Editörler: Lütfi Sunar ve Özgür Kavak, İLEM Kitaplığı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, ss.1-24.

- ŞAHİN, Köksal, (2005), “Eski Türklerde Merkezi İdare”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı: 448, ss. 149-164.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, (1989), “Ahlak-ı Celali”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Cilt: 2, Ankara.
- ŞEN, Mustafa Lütfi, (1995), “Liyakat İlkesi ve Türk Personel Sistemindeki Uygulaması”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 1, ss. 77-92.
- ŞEYHOĞLU MUSTAFA, (2013), **Kenzü’l-Kübera ve Mehekkü’l-Ulema (Büyüklerin Hazinesi Alimlerin Mihenk Taşı)**, Hazırlayan: Kemal Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- ŞİHAB EN-NEYZERİ, (2018), **Miftahu’s-Sa’âde fî Kavâ’idi’s-Siyade (Neyrizi’nin Siyasetnamesi)**, Hazırlayan: Abdollah Dodangeh, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- ŞİRVANİ, Harun Han, (1965), **İslam’da Siyasi Düşünce ve İdare**, Çeviren: Kemal Kuşçu, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- TANERİ, Aydın, (1993), **Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TANNENBAUM, Donald, SCHULTZ, David, (2006), **Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri**, Çeviren: Fatih Demirci, Adres Yayınları, Ankara.
- TAŞ, Ali, (2012), “Türk Yönetim Tarzının Tarihsel Arka Planı”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 196, ss. 59-82.
- TAŞ, Kenan Ziya, (2011), “Giriş”, **Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar- Yönetim Sanatı (Usulü’l-Hikem Fi Nizami’l Alem)**, Hasan Kafi el-Akhisari, Hazırlayan: Kenan Ziya Taş, Doğu Kitabevi, İstanbul, ss. 9-18.
- TAŞKIN, Yüksel, (2014), “Siyaset Nedir?”, **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, Editör: Yüksel Taşkın, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 19-48.

- TAŞKÖPRİZE AHMET EFENDİ, (2016), **Ahlak ve Siyaset Risaleleri**, Tahkik ve Tercüme: Müstakim Arıcı, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TDK, (2005), **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara.
- TEMİZSU, Habibe (2018), **Yasak-Cengiz Han Yasası ve Moğol Devletleri Tarihinde Yaşadığı Değişim**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TEPE, Harun, (1998), “Bir Felsefe Dalı Olarak Etik: Etik Kavramı, Tarihçesi ve Günümüzde Etik”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 4, Ankara, ss. 9-24
- THOMPSON, Dennis F., (1985), “The Possibility of Administrative Ethics” **Public Administration Review**, Vol. 45, No. 5 pp. 555-561.
- TILLY, Charles, (2001), **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, Çeviren: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara.
- TOPÇU, Nurettin, (2016), **Ahlak**, Yayına Hazırlayan: Ezel Erverdi ve İsmail Kara, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- TUĞLUCA, Murat, (2016), **Osmanlı Devlet Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TUNCER, Aziz, (2018), “Patrimonyal ve Bürokratik Yönetim Arasında Bir Geçiş Dönemi Yaklaşımı Olarak Kameralizm”, **Journal of Political Administrative and Local Studies**, Vol: 1, Issue: 2, pp. 1-20.
- TUNUSLU HAYREDDİN PAŞA, (2017), **Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol (Akvemü’l- Mesalik fi Marifeti Ahvalü’l- Memalik)**, Çeviren: Kerim Suphi Muhammed, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Ramazan, (2015), “İbn Miskeveyh’de Erdem Kavramı ve Temel Erdemler”, **Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss.7-35.

- TURSUN BEY, (2013), **Fetih Babası Fatih'in Tarihi (Tarih-i Ebü'l-Feth)**, Hazırlayan: Mertol Tulum, Kapı Yayınları, İstanbul.
- TÜBA, (2011), **Bilim Terimleri Sözlüğü: Sosyal Bilimler**, Ankara.
- TÜRK, H. Bahadır, (2012), **Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TÜRK, H. Bahadır, (2017), "Siyasetname Geleneğinde İktidarın Denetimi Sorunu: Nushatü's-Selatin Örneği", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 3, ss. 128-151.
- TÜRKERİ, Mehmet, (2014), **Etik Bilinç**, Lotus Yayınevi, 2. Baskı, Antalya.
- UĞUR, Ahmet, (2001), **Osmanlı Siyaset-Nameleri**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman, (2006), "Nefis", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, C.32, ss.526-529.
- ULUDAĞ, Süleyman, (2016), **İslam-Siyaset İlişkileri**, Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- UNAN, Fahri, (2004), **İdeal Cemiyet, İdeal Devlet, İdeal Hükümdar**, Lotus Yayınevi, Ankara.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, (2001), **Ahlak**, Ülken Yayınları, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, (2015), **Aşk Ahlakı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- VAN DE MIEROOP, Marc, (2017), **Hammurabi**, Çeviren: Bülent O. Doğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, III. Baskı, İstanbul.
- VEYSİ, (2011), **Hâb-Nâme-i Veysi**, Hazırlayan: Mustafa Altun, MVT Yayınları, İstanbul.

- WEBER, Max, (2011), **Bürokrasi ve Otorite**, Çeviren: H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- WIELAND, C.M. (2016), **Altın Ayna veya Şeşian Krallığı**, Çeviren: İclal Cankorel, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- WILDAVSKY, Aaron B., (2017), **Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis**, Routledge, USA.
- YARAN, Cafer Sadık, (2010), **Ahlak ve Etik**, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- YARAN, Cafer Sadık, (2012), **İslam Ahlak Felsefesine Giriş**, Dem Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, Kemal, (2013), “Giriş”, **Kenzü’l-Kübera ve Mehekkü’l-Ulema (Büyüklerin Hazinesi Alimlerin Mihenk Taşı)**, Şeyhoğlu Mustafa, Hazırlayan: Kemal Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, ss. 11-50.
- YILDIRIM, Cemal, (2004), **Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü**, Doruk Yayınları, İstanbul.
- YILDIZ, Mete, BABAOĞLU, Cenay, ŞAHİN, Bican, (2016), “Kamu Politikasını Türk İdare Tarihi Üzerinden Çalışmak”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 34, Sayı: 2, ss. 133-158.
- YILMAZ, Coşkun, (2003), “Osmanlı Siyaset Düşüncesi İle İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatname”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 299-338.
- YILMAZ, Coşkun, (2009), “Siyasetname”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 37, İstanbul.
- YILMAZ, Mehmet Şakir, (2016), **Sultanların Aynası Ahmed bin Hüsameddin Amasi ve Eseri Miratu’l-Müluk**, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

YILMAZ UÇAR, Aslı, (2012), “Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği: Daire-i Adalet’in Yönetimi”, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 17, ss. 1-33.

YOZGADI KEŞFİ MUSTAFA EFENDİ, (2016), **Keşifler Risalesi: Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi**, Hazırlayan: İrfan Göktaş, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

YUSUF HAS HACİB, (2008), **Kutadgu Bilig**, Çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

YÜKSEL, Mehmet, (2002), “Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik İlişkisine Sosyolojik Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 57, Sayı: 1, ss.177-195.

YÜKSEL, Cüneyt, (2010), **Devlette Etik: Dünyada ve Türkiye’de Kamu Yönetiminde Etik, Yasal Altyapı ve Uluslararası Uygulamalar**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

ZENCANİ, (2005), **Sultana Öğütler (Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyasetname)**, Hazırlayan: H. Hüseyin Adalıoğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

Tezler ve Diğer Kaynaklar

ATAY, Talha Sait, (2018), Kutadgu Bilig’de Kötü Yönetim Ve Kötü Yöneticilik Kavramları Kapsamında Bir İnceleme, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

KARA, Abdullah, (2018), 17. Yüzyıl Siyasetnâmelerinin Temel Meseleleri: Hâbnâme Üzerinde Bir Değerlendirme, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

KÖMBE, İlker (2014), Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- KÖSEOĞLU, Özer, (2009), Birey-Kamu Yönetimi İlişkileri ve Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- OKÇU, Murat, (2002), Public Administration And Ethics: Perennial Questions, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, (2015), “12 Eylül’ün Gölgesinde Başkanlık Tartışmaları”, Yenişafak Gazetesi, 05.02.2015.
- ÖRSELLİ, Erhan, (2010), Türkiye’de Toplumsal ve Yönetmelik Değerler ile İkilimler: Uygulamalı Bir Çalışma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ÖZTEPE, Mısra C. (2013), Kamu Yönetiminde Etik Sorunu: Türk Kamu Yönetiminde Etik Sisteminin Eleştirel Çözümlemesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TORUN, Yeşer, (2014), Eğitim ve Toplumsal Hareketlilik İlişkisine Dair Biyografik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ŞEN, M. Lütfi, (1998), Kamu Yönetiminde Yozlaşmanın Önlenmesinde Yönetmelik Etik Yaklaşımı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- YEĞİN, Songül, (2017), Siyasetnâme’ye Göre Nizamülmülk’ün Devlet ve Toplum Anlayışı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- YILDIRIM, Ali, (2018), Türk yönetim geleneğinde siyasetnameler: Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname Eserinin Yöneten-Yönetilen İlişkileri Çerçevesinde İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

YILMAZ, Coşkun, (2002), XVI. ve XVII. Yüzyıl Islahatnamelerine Göre Osmanlılarda
Siyaset ve Toplum Düşüncesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

www.etik.gov.tr (Erişim Tarihi: 15.03.2018)

[http: //lugatim.com/](http://lugatim.com/) (Erişim Tarihi : 16.03.2018).

ÖZGEÇMİŞ

Abdulkadir Aksoy, 1988 yılında Gaziantep’te dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini burada tamamladı. 2010 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi anabilim dalında “toplumsal hareketlerin kamu politikasına katılımı” konulu tezi ile yüksek lisansını tamamladı. Aynı anabilim dalında doktora eğitimine devam etmektedir. 2012 yılından beri Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapan Aksoy, yönetim ve etik, yönetim felsefesi, Türk-İslam yönetim düşüncesi, bürokrasi ve katılım konularında çalışmaktadır.